

RAPORT VIII

Białoruś w obliczu autorytarnej konsolidacji

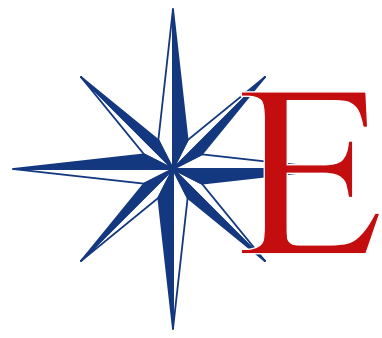
Warszawa, czerwiec 2023

STUDIUM EUROPY WSCHODNIEJ

UNIwersYTET WARSZAWSKI

Pałac Potockich, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa
Tel. 22 55 22 555, fax 22 55 22 222, e-mail: studium@uw.edu.pl; www.studium.uw.edu.pl

SPIS TREŚCI

HENRYK LITWIN WSTĘP	3
JAROSŁAW KSIĄŻEK WOJNA NA UKRAINIE A POLITYKA ŁUKASZENKOWSKIEJ BIAŁORUSI WOBEC POLSKIEJ MNIEJSZOŚCI NARODOWEJ	5
JUSTYNA OLĘDZKA FABRYKA „EKSTREMISTÓW”	19
NATALIIA MAZUR REPRESYJNA POLITYKA REŻIMU ALAKSANDRA ŁUKASZENKI A NAJWAŻNIEJSZE ZMIANY W BIAŁORUSKIM USTAWODAWSTWIE W 2022 ROKU	27
PAVEL USOV BIAŁORUSKIE UGRUPOWANIA OPOZYCYJNE I STRUKTURY PARAMILITARNE. STAN I PERSPEKTYWY	37
KACPER WAŃCZYK ASPEKT SPOŁECZNY ZMIAN EKONOMICZNYCH W REGIONIE	47
OLEKSANDER SHEVCHENKO UKRAINA - BIAŁORUŚ. DIALOGI PO ROKU WOJNY	57
AUTORZY	65

Raport VIII „Białoruś w obliczu autorytarnej konsolidacji”

Redakcja: Justyna Olędzka, Maxim Rust

Autorzy: Henryk Litwin, Jarosław Książek, Kacper Wańczyk, Pavel Usov, Nataliia Mazur, Oleksandr Shevchenko, Justyna Olędzka

Projekt okładki i środka: Hubert Karasiewicz (Studium Europy Wschodniej UW)

© by Studium Europy Wschodniej UW & Grupa Analityczna „BIAŁORUŚ-UKRAINA-REGION”

Publikacja: czerwiec 2023

First edition

ISBN 978-83-67208-15-4

WSTĘP

Ósmy Raport trafi do zainteresowanych w chwili, gdy najgorętszym tematem z zakresu problematyki białoruskiej jest sprawa planów rozmieszczenia na terytorium Białorusi rosyjskiej taktycznej broni jądrowej. Z oczywistych względów nie mogła być ona poruszona w prezentowanym Raporcie, bowiem założenia badawcze do niego zostały postawione w styczniu 2023 roku. Mimo tego raport stanowi dobre wprowadzenie do stawiania diagnoz dotyczących ostatnich wydarzeń. Pokazuje bowiem postępy procesu budowy struktury autokratycznego zarządzania państwem, które funkcjonuje w warunkach okupacji hybrydowej i stopniowo pogłębia stan wojny z własnym społeczeństwem obywatelskim.

Raport otwiera materiał Jarosława Książka poświęcony problematyce polskiej mniejszości narodowej w Białorusi. Ponieważ kwestia ta nie była wcześniej poruszana w Raportach tekst jest obszerniejszy i obejmuje szerszy zakres chronologiczny. Wszechstronną analizę aktywności organizacji polskich w Białorusi oraz działań podejmowanych przez władze w celu ograniczenia (a nawet zlikwidowania) tej aktywności, można potraktować jako *case study*, ilustrujące sposoby działania reżymu w celu zwalczania wszelkich niezależnych organizacji społecznych. Warto zwrócić uwagę Czytelnika na *passus* tego materiału dotyczący niszczenia polskich miejsc pamięci narodowej, w tym cmentarzy wojennych. Takie działania władz trzeba widzieć nie tylko jako przejaw antypolskich nastrojów wśród łukaszenkowskich „elit”, ale też jako oznakę porzucenia przez reżym prób konstruowania eklektycznej świadomości historycznej, budowanej w oparciu o elementy wybierane z różnych epok, w tym i te, odnoszące się do Rzeczypospolitej jako wspólnego państwa sąsiadujących ze sobą narodów. „Akcja polska” polegająca na niszczeniu miejsc pamięci oznacza więc powrót władz do promowania wyłącznie sowieckiej genety białoruskości.

Artykuł Justyny Olędzkiej podejmuje kwestie związane z innym przejawem „resowietyzacji” systemu ustrojowego, a mianowicie umacniania aparatu represji poprzez korekty systemu prawnego i wprowadzanie nowych kategorii przestępstw, takich jak „ekstremizm”. Innym sposobem ułatwiania sobie przez reżym walki z opozycją jest rozszerzenie kategorii prawnej „terroryzm”, pozwalające na przypisywanie jej wszystkim działaniom, mogącym prowadzić do zmiany władzy. Tym „innowacjom” towarzyszą odpowiednie działania propagandowe, w których wykorzystuje się pojęcie „nazisto-faszystów”, obejmujące wszystkie siły polityczne przeciwne reżymowi.

Inne zmiany w białoruskim systemie prawnym, prowadzące do zwiększenia skali represji reżymu stosowanych wobec własnego społeczeństwa, omawia w swoim artykule Natalia Mazur. Autorka wskazuje na liczne regulacje wdrażane w życie w ostatnich miesiącach, które redukuje do zera możliwość podejmowania jakiegokolwiek aktywności społecznej poza systemem licencjonowanym przez władze. Na szczególną uwagę zasługują zmiany w Kodeksie Karnym, wprowadzające nowe podstawy do zastosowania kary śmier-

ci, między innymi za „zabójstwo przedstawiciela obcego państwa lub organizacji międzynarodowej w celu prowokowania komplikacji międzynarodowych”. Te dwa teksty odgrywają kluczową rolę w Raporcie nr 8. Ewolucja systemu prawnego wskazuje bowiem na umacnianie się w Białorusi autorytarnego systemu zarządzania państwem, nawet jeśli intensywność samych represji nieco spadła.

Fakt, że reżym odwołuje się do przemocy w walce z własnym społeczeństwem obywatelskim wywołuje nieuchronną reakcję obronną Białorusinów. Jest nią wzrastająca fala ruchów „walki czynnej”. Zjawisku temu poświęca uwagę Pavel Usov w swoim eseju o ugrupowaniach uwzględniających w swoich programach możliwość pozapolitycznej, siłowej walki ze strukturami autorytarnej władzy. Mowa tu zarówno o białoruskich jednostkach bojowych tworzonych na terytorium Ukrainy, jak i organizacjach paramilitarnych tworzonych na emigracji i w krajowej konspiracji. Zebrane dane wskazują, że na Białorusi stopniowo wzrasta potencjał realizacji scenariusza siłowego w procesie zmian ustrojowych.

Do równie ważnych wniosków prowadzi artykuł Kacpra Wańczyka o społecznych konsekwencjach zmian gospodarczych w Białorusi i Ukrainie, które dotyczą także Polski. Autor analizuje problem migracji zarobkowej i wpływu tego zjawiska na rynki pracy w trzech państwach regionu. Stawia ważne wnioski dotyczące potrzeby podejmowania działań zmierzających do właściwego wykorzystania na polskim rynku pracy emigrantów napływających z Białorusi i Ukrainy. Trzeba też zwrócić uwagę na konstatację Autora, że władze białoruskie nakręcają w istocie migrację minimalizując ochronę pracowniczą w przedsiębiorstwach, bowiem kluczowe znaczenie ma dla nich wzmacnianie kontroli nad społeczeństwem. Natomiast poza analizę sytuacji wewnątrz Białorusi wychodzi tekst Oleksandra Shevchenki omawiający różne koncepcje kształtowania relacji ukraińsko-białoruskich teraz i w przyszłości. Według Autora przyszłość stosunków między tymi sąsiednimi i bliskimi sobie historycznie krajami, wygląda obecnie niekorzystnie i jego zdaniem potrzebne będzie zaangażowanie Polski i Litwy, czyli partnerów Kijowa z Trójką Lubelskiego, by w oczekiwanej powojennej sytuacji wypracować wspólną strategię wobec Białorusi.

Raport nr 8 ukazuje dalszą ewolucję metod zarządzania państwem, właściwych dla stanu „okupacji hybrydowej”, a przez to pogłębienie uzależniania się Białorusi od rosyjskiego „sojusznika”. Jednocześnie jednak zwracamy uwagę Czytelnika na fakt, że podejmowane przez reżym działania nie były wyłącznie wymuszone przez „starszego brata”, lecz stanowią obraz świadomej rezygnacji białoruskich władz z kolejnych atrybutów suwerenności. Procesowi temu będziemy się bacznie przyglądać w kolejnych raportach.

prof. Henryk Litwin

Jarosław Książek

WOJNA NA UKRAINIE A POLITYKA ŁUKASZENKOWSKIEJ BIAŁORUSI WOBEC POLSKIEJ MNIEJSZOŚCI NARODOWEJ

Tytułowa kategoria „mniejszość narodowa” – ze szczególnym uwzględnieniem mniejszości polskiej – w opinii władz Białorusi ma znaczenie specyficzne. Można nawet stwierdzić, że pojęcie to w państwie A. Łukaszenki nie powinno mieć swojego desygnatu. Według tego przywódcy „obecnie na Białorusi nie ma mniejszości narodowych – są tylko obywatele tego państwa (...). Jest nam absolutnie wszystko jedno jaka krew płynie w żyłach człowieka: polska, białoruska, czy rosyjska. I tak jest czerwona”¹. Zgodnie z tą wykładnią „białoruskość” nabiera zatem znaczenia nie narodowego, ale państwowego. W skrócie chodzi o koncepcję: mieszkasz na Białorusi – jesteś Białorusinem². Nic zatem dziwnego, że płynące z samej góry założenia dotyczące w znacznej mierze drugiej pod względem liczebności na Białorusi polskiej mniejszości narodowej, znajdowały posłuch w łukaszenkowskim aparacie władzy i były stosowane bezpośrednio w działaniach praktycznych^{3,4}. Jej położenie na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci (ze szczególnym uwzględnieniem czasów sowieckich) należy uznać za niesłychanie trudne, a determinowały je takie czynniki jak: brak możliwości nauczania języka polskiego, skrajnie utrudniony kontakt z Polską, nawiązywanie do antypolskich resentymentów i propagandowe ich wykorzystywanie, reanimowanie negatywnego stereotypu „Białopolaka – krwiopijcy/jasniepana”. Realizacja łukaszenkowskich koncepcji narodowościowych (czyli ich rzekomego nieistnienia mniejszości narodowych) doprowadziła ostatecznie do sytuacji kryzysowej – rugowania wszelkich przejawów polskości na Białorusi, negowania historycznego dorobku polskiej mniej-

1 *Łukaszenka o mniejszościach*, wyborcza.pl, 25.05.2010, <https://wyborcza.pl/7,75399,7929508,lukaszenka-o-mniejszosciach.html>, dostęp: 01.04.23.

2 Patrz T. Gawin, *Polskość wyjęta spod prawa. Polska mniejszość narodowa na Białorusi 1919 – 2017*, Biblioteka Europae Orientalis, Studia 10, Warszawa 2020, s. 434.

3 *Szkoły na Białorusi powinny być albo białoruskie, albo rosyjskie. Dopuszczalne jest nauczanie niektórych przedmiotów w językach mniejszości narodowych – oświadczył /.../ pierwszy wiceminister edukacji Aleksander Żuk*, <https://wyborcza.pl/7,75399,7175163,lukaszenka-dlawi-mniejszosci-narodowe.html>, dostęp: 01.03.23.

4 Według spisu powszechnego z 2009 r. jej liczebność wynosiła ok. 295 tys. mieszkańców Białorusi (główne skupiska: Grodzieńszczyzna, obwód brzeski, Mińsk i rejon miński). Natomiast według danych nieoficjalnych, Polacy i obywatele Białorusi z „polskimi korzeniami” (o bardzo różnym stopniu identyfikacji/świadomości narodowej) stanowią znacznie większą grupę, przekraczającą nawet milion mieszkańców tego kraju.

szości, a wreszcie i usuwania jej z życia publicznego. Proces ten był oczywiście rozłożony w czasie i związany z kontekstem stosunków polsko – białoruskich oraz rozwojem sytuacji międzynarodowej (przede wszystkim w zakresie łukaszenkowskiego priorytetu rozwijania stosunków z Rosją).

W odniesieniu do okresu od proklamowania niepodległości Białorusi (czyli po 1991 r.) do chwili obecnej (marzec 2023 r.) można wyróżnić trzy etapy charakteryzujące się odmiennym podejściem do kwestii polskiej mniejszości – przy czym dwa ostatnie różnią się tylko stopniem opresyjności władz:

- Etap pierwszy – czas względnej normalności, umożliwiającej odrodzenie się i tworzenie organizacyjnych form aktywności polskiej mniejszości (zakończony formalnie w 1994 r., w momencie objęcia prezydentury przez A. Łukaszenkę); ograniczanie swobód mniejszościowych miało charakter płynny, rozciągnięty w czasie i potęgowało się w miarę narastania autokratyzacji władzy prezydenckiej (np. jeszcze w 1996 r., po wizycie A. Łukaszenki w Grodnie, odwołano z pełnionych funkcji osoby wspierające we władzach lokalnych budowę „polskiej” szkoły z polskim jako językiem nauczania);
- Etap drugi – czas nasilających się ograniczeń (począwszy od 2005 r., kiedy to wywołany został przez władze kryzys w największej organizacji polskiej mniejszości – Związku Polaków na Białorusi);
- Etap trzeci – dążenia do wymazania polskości i Polaków z historii oraz współczesności państwa, zawłaszczzonego w sposób dyktatorski przez A. Łukaszenkę (jako następstwo tłumienia oporu społecznego po sfałszowanych wyborach 2020 r. oraz bezwarunkowego wsparcia agresji rosyjskiej przeciw Ukrainie po lutym 2022 r.).

6

Należy zastrzec, że w niniejszym materiale odwołuję się do wydarzeń i procesów mających miejsce wcześniej – jeszcze przed rozpoczęciem działań wojennych przeciw Ukrainie. Jest to konieczne dla ukazania ciągłości, konsekwencji w odniesieniu do głównego nurtu poczynań łukaszenkowskiego aparatu władzy, a także skutków, jakie ostatecznie niosły one dla Polaków na Białorusi. To także istotne dla ukazania swoistej sinusoidy stosunku władz białoruskich do mniejszości polskiej: działań stale – choć w różnej skali – jej nieprzychylnych i wpisujących się w szerszy kontekst stosunków polsko – białoruskich.

W ostatnim z wymienionych powyżej przedziałów czasowych (lata 2020 – 2022/23), przejawiane wcześniej dążenia do osłabienia (i ograniczenia możliwości działania) polskiej mniejszości jako grupy funkcjonującej w białoruskiej przestrzeni życia publicznego, osiągnęły swoje niechlubne maksimum. Można domniemywać, że obecnie ukazane zostały faktyczne cele polityki A. Łukaszenki. Przedstawiono je bez wymuszonej okolicznościami zasłony (np. „ocieplenia” w stosunkach z Polską), podyktowanej względami ekonomicznymi próby kokietowania Zachodu. Narzucane przez system ograniczenia, odnoszące się do różnych sfer życia politycznego i społecznego na Białorusi (w tym np. rażące ograniczanie możliwości publikacji gazet i wydawnictw opozycyjnych oraz nauczania w mającym formalnie status języka państwowego j. białoruskim), poza protestami po kolejnych wyborach prezydenckich, nie wzbudzały znaczącego sprzeciwu społeczeństwa.

Na tym tle wyróżniała się polska społeczność, która potrafiła domagać się przestrzegania przysługujących jej praw⁵. Taka postawa burzyła, wynikającą z wdrażanej coraz szerzej „ideologii państwowej”, koncepcję homogenicznego, niezdolnego w praktyce do artykułowania swoich interesów i dążeń, ale poddającego się wpływom administracyjnemu, społeczeństwa na Białorusi. Podejmowane wielokrotnie ze stro-

5 T. Gawin, op. cit., s. 436.

ny władz polskich próby nawiązywania dialogu z Mińskiem unaoczyły znaczenie uregulowania statusu polskiej mniejszości na Białorusi, a przede wszystkim konieczność normalizacji położenia jej największej organizacji – ZBP. Próby te, dodajmy, po początkowo optymistycznych zapowiedziach, kończyły się niepowodzeniem na skutek niejako organicznego braku możliwości modernizacji/adaptacji systemu tworzonego przez A. Łukaszenkę do norm uznawanych w Polsce i w Europie za oczywiste. Chodzi tu o przestrzeganie praw mniejszości, umożliwienie jej rozwoju kultury, języka, tradycji. Odejście od koncepcji „homogenicznej Białorusi” w jednym – znaczącym dodajmy – punkcie⁶, prowadziłoby do naruszenia podstaw posowieckiego w swej istocie systemu tworzonego przez A. Łukaszenkę. A do tego, z przyczyn dziś aż nadto widocznych, nie mógł on w żadnym przypadku dopuścić. W szerszej skali dotyczy to szeroko reklamowanej przez władze tzw. polityki wielowektorowości, która dowodzić miała politycznej niezależności łukaszenkowskiej Białorusi od Rosji i sygnalizować możliwości nawiązania trwałych kontaktów z Zachodem⁷. W tej sytuacji ponawiane co jakiś czas⁸ próby „ocieplania” stosunków z Mińskiem nie przynosiły trwałych rezultatów (wspomniana już „sinusoida”), zmniejszając co najwyżej okresowo dolegliwość i zakres bezpośrednich represji przeciwko Polakom na Białorusi i utrzymując *status quo* w kwestii tolerowania (od wyborów 2005 r.) niektórych działań zarządu „nielegalnego ZPB”.

Polityka władz łukaszenkowskich skupiała zatem w sobie najważniejsze elementy jej nastawienia tak wobec świata wewnętrznego (brak zgody na upodmiotowienie społeczeństwa jako całości – a nawet jego stosunkowo niewielkiej części, jaką stanowi mniejszość polska), jak i zewnętrznego (bezalternatywne w praktyce oparcie o Rosję w imię utrzymania władzy – legitymizowanej lub nie – przez A. Łukaszenkę). Ten drugi paradygmat powodował przeciwdziałanie w polityce zagranicznej wszystkim, co mogłoby trwale wpłynąć na reguły gry podyktowane przez „prezydenta”, a dalej podważyć funkcjonowanie stworzonego przez niego, coraz bardziej opresyjnego, systemu. Po rozpoczęciu przez Rosję agresji przeciw Ukrainie „polski czynnik” w polityce A. Łukaszenki zyskał dodatkowy walor: uznanie w oczach Moskwy za deprecjonowanie/poniżanie państwa wspierającego Ukrainę i jednoznacznie wspierającego mobilizację Zachodu do przeciwstawienia się Rosji (włącznie z odrzuceniem koncepcji powrotu do *business as usual* z ekipą W. Putina). A. Łukaszenka wpisał się w pełni w działania na rzecz wsparcia agresji udostępniając terytorium Białorusi do skierowanych przeciw Ukrainie działań militarnych, szkoląc i lecząc żołnierzy agresora oraz działając zgodnie z polityczną linią Moskwy na arenie międzynarodowej⁹. To kolejny przejaw powiązania kwestii polityki wobec polskiej mniejszości z polityką zagraniczną Białorusi i sytuacją międzynarodową (szczególnie w odniesieniu do regionu).

Polska mniejszość idealnie pasowała do łukaszenkowskich fobii poszukiwania, piętnowania, a po 2020 r. także ostrego karania „wrogów systemu”, utożsamianych na użytek propagandowy z „wrogami Bia-

6 Mniejszość polska na Białorusi stanowi drugą, co do liczebności, po mniejszości rosyjskiej. Jednak jej status, pochodzenie i związki z państwem ugruntowującym swą pozycję w strukturach świata zachodniego, realizującego politykę odległą od priorytetów białoruskich (umacnianie związków z Rosją), czyniły z niej dla władz łukaszenkowskich problem o wymiarze pierwszoplanowym.

7 Polityczne manewry A. Łukaszenki budziły bardzo sprzeczne odczucia, tym nie mniej „proeuropejska”, czy też „prodemokratyczna” opcja ze strony Mińska była brana jako jedna z możliwych scenariuszy, który należało rozpatrywać w kontekście „odrywania” Mińska od wpływów moskiewskich. Doświadczenia ostatnich lat nie pozostawiają złudzeń, co do rzeczywistych zamierzeń władz łukaszenkowskich, czyli utrzymywania i umacniania bezalternatywnych związków z Rosją (patrz A. Русакович, *Беларусь – Европейский Союз: достижения и противоречия партнерских отношений*, [w:] „Республика Беларусь между Востоком и Западом”, red. nauk. J. Tymanowski, S. Musienko, M. Włodarkiewicz, Warszawa 2012, s. 131 – 146.

8 T. Gawin, op. cit, s. 415 – 430.

9 Ostatnim tego przykładem może być wizyta złożona przez A. Łukaszenkę (od 28 lutego do 2 marca br.) w ChRL. Podpisał on tam 16 porozumień, z których część może służyć omijaniu sankcji nałożonych przez USA i UE po rozpoczęciu rosyjskiej agresji, <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/lukaszenko-wraca-z-chin-ze-stosem-porozumien-o-co-w-tym-chodzi/m6r2cn2>, dostęp: 01.04.23.

łorusi”. Określenie Polaków jako elementu obcego, wręcz „piątej kolumny” na Białorusi, podtrzymywanie mitu „historycznego zagrożenia” płynącego z Polski i Zachodu, odwoływanie się do wspomnianych już mitów i stereotypów powstałych w większości w czasach sowieckich (ale znakomicie zaadaptowanych do wymagań łukaszenkowskiej propagandy¹⁰) – to oczywiście przejawy oddziaływania świadomości samego „prezydenta” i jego otoczenia. Jej ilustracją jest także wprowadzenie od 2021 r., już po sfałszowanych wyborach prezydenckich, nowego „święta” – „Dnia Jedności Narodowej”, obchodzonego 17 września, czyli w rocznicę sowieckiej napaści na broniącą się przed agresją hitlerowskich Niemiec Polskę. A. Łukaszenka wykorzystał ten dzień do powielenia tez stalinowskiej historiografii (dziś powielanych także w putinowskiej Rosji), oskarżającej Polskę i Polaków o wszelkie przewiny wobec Białorusinów i do gloryfikacji wpływów „wschodniego sąsiedztwa”(od czasów Rusi Kijowskiej po ZSRS)¹¹. Zgodnie z taką „logiką” to sama Polska ponosi winę za niepowodzenia, jakie ją spotykały i to jej polityka miała rzekomo doprowadzić do „krachu” w 1939 r.¹².

Wyjątkowy w ostatnim okresie poziom nienawiści oraz atmosfera wrogości wokół Polski i Polaków – w tym i polskiej mniejszości na Białorusi – nie wzięły się znikąd. Były prostym przedłużeniem łukaszenkowskiej koncepcji obwiniania Polski za wydarzenia, jakie rozgrywały się w 2020 r. na Białorusi. Niezadowolone i społeczne oburzenie wywołane ewidentnie sfałszowanymi wynikami wyborów prezydenckich, a także po prostu „zmęczenie” (szczególnie młodszej części) społeczeństwa ponad 25-letnimi rządami A. Łukaszenki, doprowadziły do wybuchu. Wizja Białorusi zarządzanej po dyktatorsku przez człowieka o mentalności sowieckiego dyrektora kołchozu budziła coraz mniejszy entuzjazm oczywiście także wśród Polaków mieszkających na Białorusi. Podzielali oni w większości przypadków nadzieję na lepsze jutro, widzieli jak bardzo ich kraj pogrąża się w stagnacji, a lekarstwo proponowane przez władze – sojusz i dominująca współpraca z Rosją – było gorsze od choroby. Wielu Białorusinów zdążyło poznać poziom życia w innych krajach¹³ i odkryć możliwości decydowania o własnym losie w systemach, jeśli nawet niedoskonałych, to jednak o demokratycznym charakterze. To oczywiście wpływało na postawy prezentowane w 2020 r. Jednak dla władz białoruskich Polska (a także i inne kraje Zachodu) okazała się bardzo dobrym argumentem tłumaczącym wszelkie spadające na władze, powyborcze „nieszczęścia”. Dotyczyło to sankcji, których wprowadzenie A. Łukaszenka przypisywał (pomijając oczywiście ich rzeczywiste przyczyny) kno-

10 W czasie jednego z spotkań z dziennikarzami, zorganizowanych przed wizytą J. Bidena w Polsce, A. Łukaszenko określił Polskę jako „hienę Europy”. Określenie to było stosowane w propagandzie sowieckiej lat 20. XX stulecia, na równi z takimi hasłami, jak: „Polska – pies Entanty”. Obecnie przypisywanie Polsce cech hieny stosowane jest także przez propagandę putinowską, zob. <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/skandaliczne-slowa-lukaszenki-w-minsku-polska-to-hiena-europy/89sqtwc>, dostęp: 01.04.23; *Przygotowanie pod inwazję? Pravda.ru: Polska to kraj nazwany na cześć Stalina. Jest jak hiena. Czas przeprowadzić jej denazyfikację*, <https://wpolityce.pl/swiat/590282-prawdaru-grozi-inwazja-czas-denazyfikowac-hiene-polske>, dostęp: 01.04.23.

11 W 2022 r. z okazji „Dnia Jedności Narodowej” A. Łukaszenko wygłosił przemówienie na „mityngu patriotycznym” w Mińsku, na którym mówiąc o historii XX w. stwierdził m.in.: „Dlatego będziemy pamiętać (bez tego się nie da) i przypominać wszystkim, że ziemię białoruskie rozwijały się w sojuszu ze wschodniosłowiańskimi sąsiadami. Rusią Kijowską i Imperium Rosyjskim i ZSRR. Ale w objęciach Zachodu, nie raz tam byliśmy, w tym objęciach giniliśmy, gniliśmy jako naród. Byliśmy okradani, niszczeni jako etnos w okresie Rzeczypospolitej, w okresie 20 lat polskich porządków na naszych ziemiach zachodnich. Ziemiach, które nawet dziś polskie elity nazywają swoimi „wschodnimi kresami”. Wiecie, my nie jesteśmy Białorusinami, tylko „jakimiś tam kreso ja ja kami”. I kiedy oceniasz i ktoś myśli: ci biedni uciekinierzy siedzący tam... Co to za Białorusini! Za jaką niepodległością oni są!!! Oni są za „kresami”. Fobia związana z pojęciem „Kresów” jest także stałym elementem antypolskich wypowiedzi Łukaszenki, cyt. za <https://www.sb.by/articles/lichnoe-v-storonu-tolko-narod-tolko-gosudarstvo.html>, dostęp: 01.04.23.

12 Tamże.

13 Dla przykładu można podać, że do 2020 r. konsulaty RP w Grodnie i Brześciu wydawały rocznie ponad 100 tys. wiz rocznie, a Wydział Konsularny Ambasady RP w Mińsku – ok. 300 tys. (la porównania konsulaty litewski w Grodnie wydawał ponad 30 tys. wiz rocznie).

waniom Polski i Zachodu, a także grożąc za nie odwetem wobec zachodniego sąsiada¹⁴. Widział już nawet gotowe do przeprowadzenia agresji natowskie czołgi na granicy polsko – białoruskiej, a w obawie przed atakiem ściągał ze wschodu Białorusi jednostki wojskowe, by te uszczelniały i broniły zachodniej granicy państwa przed mitycznym zagrożeniem¹⁵.

Oskarżenia przeciw Polsce mnożyły się i chociaż Polacy na Białorusi brali udział w protestach jako zwykli obywatele tego państwa, a nie mniejszość w nim żyjąca, to jednak na nich – jako całej grupy społecznej – skierowała się furia A. Łukaszenki i podległego mu aparatu władz. To oni znajdowali się w zasięgu władz w Mińsku oraz mieli odpowiadać za rzekome „antybiałoruskie” poczynania Warszawy. Nie mogąc brać odwetu na Polsce – poza jej przedstawicielami na Białorusi- zainicjowano, niejako w ramach „zemsty zastępczej”, coraz bardziej brutalne działania przeciw mniejszości polskiej. Polacy znad Niemna i Świsłoczy stali się zakładnikami A. Łukaszenki. W miarę pogarszania się relacji władz łukaszenkowskich z Polską, która popierała skierowane przeciwko opresyjnej władzy (wyczerpującej znamiona nielegalności) protesty społeczne, położenie „zakładników” ulegało stałemu pogorszeniu.

Taka sytuacja znajdowała odzwierciedlenie także w innych, konkretnych działaniach władz łukaszenkowskich. Trzeba tu wymienić przede wszystkim żądanie ograniczenie liczebności pracowników polskiej służby dyplomatycznej – konsularnej na Białorusi. W początkach października 2021 r., na życzenie strony białoruskiej, stolicę Białorusi opuścił (w formule „na konsultacje”) ambasador RP Artur Michalski, który zresztą nie powrócił do Mińska do chwili obecnej. Następnym krokiem było wymuszenie w końcu października tego samego roku, sięgającej 70% stanu, redukcji personelu polskich placówek¹⁶. Następnie, pod pretekstem udziału w „niesankcjonowanych imprezach”, usunięto konsula z Brześcia, a nieco później (marzec 2022 r.) dwóch konsuli (w tym generalnego) z Grodna (formalnie za udział w XX edycji tradycyjnych „Kaziuków”, czyli organizowanych przez ZPB targach rękodzielnictwa ludowego). Mimo liczebnie już szczątkowego składu polskich placówek na Białorusi, A. Łukaszenka dokonał w 2023 r. kolejnych działań represyjnych wobec polskich przedstawicieli na Białorusi¹⁷.

Elementem działań skierowanych przeciw Polsce, a wpływających mniej lub bardziej bezpośrednio na położenie polskiej mniejszości, był także rozpętany przez stronę białoruską w końcu 2021 r. kryzys migracyjny (realizowany we współpracy z Rosją, skąd często przybywali „uchodźcy”, dostarczani następnie nad granicę z Polską i Litwą). Był to nie tylko przejaw „zemsty” za udzielane przez Polskę i Litwę wsparcie dla prodemokratycznych przemian na Białorusi, ale i czynnik który miał zdestabilizować sytuację na pograniczu (a może i w całej) Unii Europejskiej. To z kolei zmusiło Polskę do działań obronnych, stworzenia nieistniejących w praktyce wcześniej barier ochronnych oraz mobilizacji sił zapewniających bezpieczeństwo na granicy z Białorusią. Ten ostatni element był wykorzystywano propagandowo do ukazywania Polski jako kraju szykującego się do agresji przeciw Białorusi. Oczywiście równolegle władze białoruskie rozpętały

14 Patrz np. A. Poczobut, Łukaszenka grozi Polsce wojną? To sygnał dla Putina, <https://wyborcza.pl/7,75399,26313625,lukaszenki-grozi-polsce-wojna-to-sygnal-dla-putina.html>, Łukaszenka grozi Polsce: Pokażemy wam, co to są sankcje, <https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/7808953,lukaszenka-grozi-polska-bialorus-sankcje.html>.

15 Łukaszenka twierdzi, że czołgi i samoloty NATO są 15 minut drogi od białoruskiej granicy, https://www.rmf24.pl/fakty/news-lukaszenka-twierdzi-ze-czolgi-i-samoloty-nato-sa-15-minut-dr,nId,4673527#crp_state=1, dostęp: 01.04.23.

16 Wówczas, razem z rodzinami, Białoruś musiało opuścić ok. 100 osób; *Ponad 30 polskich dyplomatów ma opuścić Białoruś. MSZ: Polska odpowie na ten nieprzyjazny gest*, <https://forsal.pl/swiat/aktualnosci/artykuly/7845246,ponad-30-polskich-dyplomatow-opusci-dzis-bialorus-msz-polska-odpowie-na-ten-nieprzyjazny-gest.html>, dostęp: 01.04.23.

17 Białoruś opuścił przedstawiciel polskiej Straży Granicznej w Mińsku i 2 konsulów z Grodna, zob. *Łukaszenka wyrzuca polskich dyplomatów z Białorusi. To reakcja na zamknięcie przejścia granicznego w Bobrownikach*, <https://www.msn.com/pl-pl/wiadomosci/polska/%C5%82ukaszenka-wyrzuca-polskich-dyplomat%C3%B3w-z-bia%C5%82orusi-to-reakcja-na-zamkni%C4%99cie-przej%C5%9Bcia/ar-AA17IgcZ>, dostęp: 01.04.23.

kampanię oskarżającą zaatakowane przez „migrantów” kraje o ich „niehumanitarne” traktowanie i niewpuszczanie na teren UE. To wszystko tworzyło wokół Polski niekorzystną atmosferę, której plon mieli niebawem zebrać także mieszkający na Białorusi Polacy.

Oslabianie polskiej służby dyplomatyczno-konsularnej (ze wskazaniem na tę drugą) przynosiło także wymierne, negatywne efekty w zakresie możliwości utrzymywania kontaktów przez placówki konsularne i niesienia przez nie pomocy polskiej mniejszości. W połączeniu z zaostrzeniem stanowiska władz Łukaszenkowskich wobec Polaków na Białorusi i rozkręcaniem spirali represji wobec działaczy organizacji mniejszościowych, tworzyło to bardzo niekorzystne warunki dla wypełniania choćby podstawowych zadań konsularnych.

Na przestrzeni ostatnich dwóch lat działania polskich władz związane z ograniczaniem ruchu granicznego¹⁸ mają wyraźny związek nie tylko ze skierowanymi przeciw Polsce działaniami władz na Białorusi, ale także ze skrajnie pogarszającą się sytuacją polskiej mniejszości. W latach 2022- 2023 pozbawiona została ona praktycznie wszelkich przysługujących jej praw, w tym możliwości zrzeszania się w organizacjach społeczno-kulturalnych, a także kontaktu z polską kulturą (i Polską w ogóle). Polskiej mniejszości ograniczono także jej podstawowe prawo, czyli możliwość nauki języka ojczystego. Poza kursami komercyjnymi nie ma już bowiem na Białorusi systemu nauczania j. polskiego. Jednak należy wyraźnie podkreślić, że rugowanie j. polskiego ze szkolnictwa państwowego trwało od kilku lat. Najpierw nauczanie takie zniknęło ze szkół państwowych. Szczególne nasilenie tego procesu widoczne było na Grodzieńszczyźnie. Likwidowano, powołując się na rzekomy „brak zainteresowania”, nawet te zajęcia z j. polskiego, które były realizowane jako nieobowiązkowe „fakultatywy”. Powodowało to naturalny przepływ uczniów (w różnym wieku) do szkolnictwa społecznego i w jakiejś mierze komercyjnego. Nie było ono jednak w stanie – tak pod względem ilościowym, jak i jakościowym (problemy z odpowiednio wykwalifikowaną kadrą) – zastąpić w pełni nauczania realizowanego w systemie państwowym. Należy tu zaznaczyć, że w wielu rejonach (głównie należy to odnieść do zamieszkałego w dużej części przez Polaków obwodu grodzieńskiego) sytuacja od lat była bardzo niedobra: nauczania j. polskiego, ani w ramach szkolnictwa państwowego, ani społecznego, nie było w ogóle. Jako przykład można podać sytuację w rejonie werenowskim (woronowskim). Według danych ze spisu z 2009 r. w tym graniczącym z Litwą rejonie, sąsiadującym ze znajdującymi się po stronie litewskiej Sołecznikami, mieszka ponad 80% Polaków¹⁹. Być może przetrwaniu polskości służyła tu specyfika rejonu werenowskiego, który jako przygraniczny, objęty był przez długi okres wieloma ograniczeniami wjazdowymi, stąd jego pewnego rodzaju izolacja, sprzyjająca zachowaniu i przekazywaniu polskiej świadomości narodowej oraz tradycji²⁰. Język polski nie był tam nauczany w żadnej ze szkół, a nauczanie społeczne ograniczało się do jednego punktu oświatowego, prowadzonego w ramach szkolnictwa społecznego, realizowanego przez ZPB²¹.

18 W listopadzie 2021 r. po zmasowanej agresji wjeżdżających na Białoruś (legalne wizy), a następnie dowożonych przez władze białoruskie na granicę „uchodźców”, którzy dalej szturmowali polską granicę, zamknięto przejście drogowe (nie kolejowe) w Kuźnicy. W lutym 2023 r. zamknięte zostało przejście graniczne w Bobrownikach. W efekcie Podlasie i Obwód Grodzieński nie mają czynnego żadnego przejścia drogowego.

19 Podobna statystyka (ok. 80%) odnosi się także do liczebności Polaków mieszkających po stronie litewskiej (patrz: <https://soleczniki.pl/rejon-solecznicki>). Mimo wielu problemów w kontaktach z władzami litewskimi (np. w zakresie stosowania polskich nazw ulic), ich sytuacja wydaje się nieporównywalna z rusyfikowanymi (czy też sowietyzowanymi) Polakami po stronie białoruskiej.

20 Patrz: <https://kresy24.pl/co-robi-lenin-wsrod-polakow/>, dostęp: 01.04.23.

21 Informacja własna z okresu pracy w KG RP w Grodnie w latach 2016 – 2021.

W tej trwającej latami, ale skrajnie nasilonej po 2021 r., wrogiej Polsce i Polakom na Białorusi atmosferze, nie udało się przetrwać dwóm²² „polskim szkołom”, funkcjonującym w Grodnie i w Wołkowysku (nazywane były tak z uwagi na polski język nauczania oraz wybudowanie ich ze środków strony polskiej). Już w marcu 2021 r. władze Łukaszenkowskie zapowiedziały faktyczną ich likwidację (formalnie zmieniono ich status, usuwając j. polski jako wykładowy i wprowadzając egzaminy, w tym maturalny, po rosyjsku lub białorusku)²³. Obie szkoły już od lat miały narzucane sztucznie ograniczenia, np. w zakresie liczby uczniów przyjmowanych do klas pierwszych. Obostrzenia tworzono z powołaniem się na normy powierzchniowe, trudności kadrowe czy tzw. „względy obiektywne”. Powodowało to liczne napięcia, głównie w momencie przyjmowania zapisów do klas pierwszych: tworzone były listy społeczne a nocami tworzyły się kolejki przed szkołą, złożone z osób czekających na możliwość zapisania swoich dzieci. Polski konsulat w Grodnie interweniował, starając się wspierać działania na rzecz przyjęcia jak największej liczby pierwszoklasistów. Z drugiej strony nie wyrażano zgody na rozbudowę istniejących już obiektów (w Grodnie są zarezerwowane na ten cel tereny wokół istniejących już zabudowań) oraz na zatrudnienie nauczycieli z Polski. Także i w tym ostatnim aspekcie widać silny związek między polityką a działaniami polskiej mniejszości na Białorusi²⁴. Od roku szkolnego 2022/2023 obie zbudowane ze środków państwa polskiego szkoły z polskim językiem nauczania zostały zamienione na zwykłe placówki oświatowe, prowadzące edukację „w jednym z języków państwowych”²⁵. Mimo że nie były one w stanie zaspokoić potrzeb edukacyjnych polskiej mniejszości na Białorusi (optymalne w tym zakresie jest nauczanie w szkolnictwie państwowym w placówkach do których uczęszczają dzieci), to jednak były ważnym symbolem, poświadczającym fakt istnienia polskiej mniejszości i uznania racji, wynikających z wielu uregulowań dwustronnych i międzynarodowych²⁶, przemawiających za obowiązkiem zapewnienia jej nauczania i edukacji w języku ojczystym. Można jeszcze dodać, że z podobnymi trudnościami spotykały się także dwie szkoły prowadzone dla mniejszości litewskiej na Białorusi (w Rymdziunach i Pelasie w obwodzie grodzieńskim). Ostatecznie spotkał je los analogiczny do „szkół polskich”²⁷.

Istnienie i rozwój polskiego szkolnictwa społecznego na Białorusi wiąże się z funkcjonowaniem organizacji mniejszościowych, mogących prowadzić tego rodzaju działania. Także i w tym zakresie na prze-

22 Istniejących w latach 90. XX w. planów budowy kolejnych tego typu placówek w Nowogródki i drugiej szkoły w Grodnie, nie udało się zrealizować z powodu braku zgody władz białoruskich, zob. T. Gawin, op. cit, s. 421.

23 Wywołało to protest ze strony wielu środowisk w Polsce i MSZ RP, które wydało w tej kwestii specjalne oświadczenie podpisane przez rzecznika prasowego, patrz: <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/oswiadczenie-ws-zmiany-charakteru-szkol-z-polskim-jezykiem-nauczania-na-bialorusi>, dostęp: 01.04.23.. Odnotować trzeba odważny gest kilku działaczy polskich i białoruskich, którzy byli współtwórcami szkoły w Grodnie i mimo istniejącej na Białorusi sytuacji odważyli się zaprotestować przeciwko likwidacji nauczania w j. polskim, zob. <https://glosznadnienna.pl/22691/gawin-domasz-krupienko-markiewicz-obronie-polskich-szkol-grodnie-wołkowysku/>, dostęp: 01.04.23.

24 Polscy nauczyciele pracowali w obu szkołach do roku szkolnego 2005/2006, czyli do wywołanego przez władze kryzysu w ZPB. Trudności w sterowaniu związkiem przełożyły się bezpośrednio na politykę oświatową władz. Po 2006 r. konsekwentnie odmawiano zgody na pracę polskich nauczycieli w szkołach państwowych na Białorusi. Polscy pedagodzy (formalnie w charakterze specjalistów – dydaktyków) pracowali dalej jedynie w szkołach społecznych przy ZPB i Polskiej Macierzy szkolnej (PMS) i do 2021 r. w szkołach społecznych w Grodnie, Lidzie, Brześciu i Baranowiczach. Stosowano wobec nich różnego rodzaju szykany, związane np. z otrzymaniem odpowiednich wiz pozwalających na ich legalną pracę.

25 Według posiadanych przez Autora informacji, dokonano tego mimo protestów rodziców, a nauczyciele zostali „przekwalifikowani” z nauczania w języku polskim na nauczanie w języku rosyjskim.

26 Zostały one wymienione w Oświadczeniu polskiego MSZ: *Przypominamy, że w ramach Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 1992 r. Białoruś i Polska zobowiązały się do respektowania międzynarodowych standardów ochrony i praw mniejszości narodowych. Te zasady i standardy chronione są dodatkowo międzynarodowymi porozumieniami i konwencjami (takimi jak: Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie z Helsinek [1975], Karta Paryska Nowej Europy, czy Dokument Kopenhaski z 1990 r).*

27 [HTTPS://KRESY24.PL/LITEWSKIE-SZKOLY-NA-BIALORUSI-ZOSTANA-ZRUSYFIKOWANE-TAK-SAMO-JAK-POLSKIE/](https://kresy24.pl/litewskie-szkoly-na-bialorusi-zostana-zrusyfikowane-tak-samo-jak-polskie/), dostęp: 01.04.23.

strzeni ostatnich dwóch lat sytuacja uległa drastycznemu pogorszeniu. Sytuacja ZPB była od 2005 r. bardzo trudna na skutek nieuznania przez władze wyboru A. Borysa na stanowisko prezesa Związku (wybrały one na zjeździe w Wołkowysku własnego „prezesa” J. Łuczniaka i „zarząd”). W ten sposób funkcjonowały dwa zarządy jednego Związku, przy czym władze łukaszenkowskie uznawały tylko ten, który wywodził się ze zjazdu wołkowyskiego, zaś uznawane przez Polskę władze „grodzieńskie” działały w „warunkach nielegalności”. Jednak w przeciwieństwie do „reżimowego ZPB”, który generalnie prowadził bardzo ograniczoną działalność (to eufemistyczne określenie bezczynności), preferował zgodną z linią władz „polskość bezobjawową”, usprawiedliwiał w pełni działania władz łukaszenkowskich nie dostrzegając postępującego wypalania polskości na współczesnej Białorusi i nie wykazując aspiracji, by w jakikolwiek sposób istniejącą sytuację zmienić²⁸. Obecny „prezes reżimowego ZPB” Aleksander Songin jest bardzo dobrym przykładem „łukaszenkowskiego Polaka” – osoby bez znajomości języka, bez głębszych związków z polską tradycją czy kulturą, wykazującej gotowość, aby realizować polecenia władz (nawet te, które są dla sprawy polskiej mniejszości ewidentnie niekorzystne)²⁹. Tym samym wpisuje się doskonale w lansowaną oficjalnie koncepcję jednolitego społeczeństwa, realizującego zadania postawione przez państwo i wykonywane na różnych poziomach przez administrację³⁰. Przyjmując tego rodzaju postawę i zamykając oczy na rzeczywistość, A. Songin może spokojnie twierdzić: „Mam ponad 50 lat. Nigdy nie odczuwałem ucisku w stosunku do siebie, moich rodziców, babć, dziadków, wujków i ciotek, sąsiadów w ich rodzinnych miejscowościach, którzy są także Polakami. Szczerze mówiąc, nie było nawet powodu, aby o tym pomyśleć. Zawsze mieszkali razem na swojej ojczyźnej ziemi i nie napotkali żadnej wrogości”. Jeżeli jednak było tak dobrze, to jak zatem wytłumaczyć fakt, że szef „Związku Polaków” nie mówi po polsku, nie odczuwa potrzeby kontaktu z krajem swoich przodków, a do tego firmuje strukturę, wpisującą się de facto w działania podejmowane na Białorusi przeciw polskiej mniejszości, którą rzekomo ma reprezentować...?

Likwidacja polskiego szkolnictwa na przestrzeni ostatnich dwóch lat stała się ewidentnym celem działania władz łukaszenkowskich. W 2021 r. nowo mianowany minister oświaty Białorusi I. Karpenko opowiedział się wyraźnie za ograniczeniem szkolnictwa prywatnego, jako przyczyniającego się rzekomo do „rozwarstwienia społeczeństwa” i grożącego „budowaniem kanałów zewnętrznego negatywnego wpływu na system edukacji, dzieci i rodziców”. Twierdził on również, że „edukacja i wychowanie dzieci powinno być pod ścisłą kontrolą państwa”, a szkoły niepubliczne stały się „rozsadnikami kolorowej rewolucji”³¹. Taka wypowiedź dotyczyła w całej rozciągłości istniejącego na Białorusi społecznego szkolnictwa polskiej mniejszości. Na konkretne efekty takiego właśnie podejścia władz białoruskich nie trzeba było długo czekać. W kwietniu 2021 r. sąd w Brześciu podjął decyzję o likwidacji Polskiej Harcerskiej Szkoły Społecznej im. R. Traugutta w Brześciu. Szkołę prowadziła organizacja o nazwie Forum Polskich Inicjatyw Lokalnych

28 *Zarzuty o naruszenie praw Polaków na Białorusi są bezpodstawne, każdy może realizować się jako jednostka i budować karierę, niezależnie od narodowości i wyznania (...). Nikt nie zabrania nauki języka polskiego, używania go w komunikacji rodzinnej, śpiewania piosenek podczas świąt czy imprezy kulturalnej (...)*, za <https://kresy24.pl/prezes-podporzadkowanego-lukaszence-zwiazku-polakow-na-zebraniach-staram-sie-zawsze-powiedziec-kilka-zdan-po-polsku/>, dostęp: 01.04.23.

29 Znaczącym przykładem jest właśnie postać obecnego „prezesa ZBP” A. Songina (b. kuratora oświaty w Grodnie, działającego zgodnie z linią władz np. przeciwko rozwojowi „polskich szkół”), który w cytowanym wywiadzie chwalił się, że na każdym zebraniu „zarządu” stara się powiedzieć kilka słów po polsku (*de facto* po polsku nie mówi). On sam, jak i działacze „Związku”, pochodzą z nominacji władz, czyli niejako „z rozdzielnika”. Są tam też dyrektorzy obu – do niedawna – „polskich szkół”, którym oficjalnie patronuje na Białorusi „ZPB”.

30 Bardzo często władze lokalne wskazywały na fakt sprawowania wielu, nawet wysokich urzędów lokalnych w Grodnie przez „koriennych” Polaków, co było rzeczywiście prawdą, ale ich działania jako łukaszenkowskich urzędników nie przekładały się (a często nie miały żadnego związku) na wzmocnienie pozycji polskiej mniejszości i skuteczną obronę jej interesów.

31 Cyt. za <https://kresy.pl/wydarzenia/bialoruskie-wladze-likwiduja-polska-macierz-szkolna/>, dostęp: 01.04.23.

(FPIL), na czele której stała Hanna Paniszewa (była także dyrektorką szkoły). Została ona aresztowana jeszcze w marcu 2021 r., po zorganizowaniu w szkole imprezy poświęconej pamięci Żołnierzy Wyklętych, na której obecny był konsul z KG RP w Brześciu³². Oczywiście likwidacja szkoły i zarzuty postawione jej dyrektorze, związane z „poważnym naruszeniem ustawodawstwa, które spowodowało uszczerbek na państwowym i społecznym interesie”, doprowadziły do likwidacji FPIL. Jego los podzieliły wkrótce i inne lokalne, działające legalnie, organizacje polskiej mniejszości³³.

Kolejną ofiarą działań łukaszenkowskich władz stała się bardzo zasłużona dla polskiej edukacji organizacja Polska Macierz Szkolna. Powstała po odejściu grupy działaczy z ZPB w 1995 r., nawiązywała do 100-letniej tradycji tej działającej w Grodnie organizacji i kultywowała jej ducha, zakładającego krzewienie wartości chrześcijańskich i narodowych³⁴. Działała w pełni legalnie, a jej sztandarowym projektem było Liceum Społeczne im. E. Orzeszkowej w Grodnie, do którego przed 2021 r. uczęszczało (w różnej formie) nawet ponad 2000 osób³⁵. Budynek liceum był do 2020 r. znacznie rozbudowany, polepszone warunki nauczania (powstało nowe pomieszczenie dla biblioteki). Jednak od 2021 r., na fali represji skierowanych przeciwko polskiej mniejszości na Białorusi, władze wytoczyły przeciwko PMS zarzuty natury finansowej, nakładając ogromne kary finansowe na tę organizację, a następnie – mimo prób ich uregulowania – we wrześniu PMS rozwiązano³⁶. Pociągnęło to za sobą likwidację liceum w Grodnie i innych ośrodków edukacyjnych: bardzo aktywnego centrum w Mińsku oraz szkoły prowadzonej w Pińsku (obwód brzeski), której mający znaczną wartość finansową, znakomicie utrzymany i położony w historycznym centrum miasta budynek, władze wystawiły na licytację. Decyzja władz białoruskich zastopowała też działalność organizacji afiliowanych przy PMS, takich jak Uniwersytet Trzeciego Wieku czy Wspólnota Młodej Polonii.

Rok 2022 przyniósł także unikalny w skali światowej, nie mieszczący się w uznawanych powszechnie standardach cywilizacyjnych, nowy sposób niszczenia przejawów polskości, czyli walkę ze zmarłymi. Chodzi o fizyczne niszczenie cmentarzy, na których spoczywali głównie polscy żołnierze polegli w 1920 r. i w czasie II wojny światowej (oraz po jej zakończeniu) na terenach obecnej Białorusi. Zabezpieczeniu i zniszczeniu uległo kilkanaście miejsc pamięci³⁷, o które przez lata dbali, wspierani przez polskie władze, przedstawiciele mniejszości. Stanowiły one część historii, niekiedy bardzo dramatycznej, Polski i Białorusi.

32 Za udział w tej imprezie (na której rzekomo gloryfikowano postać R. Rajsa „Burego”). Zaprzeczyli temu sami zainteresowani a sam konsul został zmuszony do opuszczenia terytorium Białorusi.

33 Np. działające w Lidzie Towarzystwo Kultury Polskiej Ziemi Lidzkiej zlikwidowano w marcu 2022 r. Jego kierownikiem był A. Kołyszko. TKPZL było organizacją w pełni legalną, unikającą konfliktów z władzami, aktywną w sferze kultury, ochrony zabytków (m.in. odpowiadał za renowację starej części cmentarza w Lidzie). Jednak i to nie pomogło w obliczu postępującego procesu likwidowania polskości na Białorusi, zob. <https://glosznadziemna.pl/55935/na-bialorusi-zlikwidowano-towarzystwo-kultury-polskiej-ziemi-lidzkiej/>, dostęp: 01.04.23.

34 Polska Macierz Szkolna (PMS) – polskie stowarzyszenie („zjednoczenie”) oświatowe, zarejestrowane na Białorusi 3 grudnia 1995 r. Jego głównym celem było „szerzenie oświaty polskojęzycznej na terenie Białorusi w duchu narodowym, chrześcijańskim i obywatelskim”. Prezesem stowarzyszenia od samego początku aż do jego rozwiązania w 2022 r. był Stanisław Sienkiewicz.

35 [HTTPS://DZIEJE.PL/EDUKACJA/W-GRODNIER-ROZPOCZECIE-ROKU-W-NAJWIEKSZEJ-POLSKIEJ-SZKOLE-SPOLECZNEJ](https://dzieje.pl/edukacja/w-grodnie-rozpozecie-roku-w-najwiekszej-polskiej-szkole-spoecznej), dostęp: 01.04.23.

36 Zaledwie po jednym posiedzeniu Sąd Najwyższy Białorusi podjął decyzję o likwidacji Zjednoczenia Społecznego Polska Macierz Szkolna, <https://www.msn.com/pl-pl/wiadomosci/polska/koniec-jednej-z-najstarszych-polskich-organizacji-nabia%C5%82orusi/ar-AA11ZNZJ>, dostęp: 01.04.23.

37 Zniszczony został cmentarz w Surkontach, zwany „polskimi Termopilami”, miejsce spoczynku ppłk. M. Kalenkiewicz „Kotwicz” i jego ponad 30 żołnierzy AK, poległych w walce z siłami sowieckimi w sierpniu 1944 r., cmentarz żołnierzy AK w Mikuliszkach przy granicy litewskiej, krzyż upamiętniający Akowców poległych w bitwie pod Rowinami w styczniu 1945 r., czy krzyż upamiętniający żołnierzy poległych w 1920 r., znajdujący się w Feliksowie (przy trasie Grodno – Lida) i płyta nagrobna w miejscowości Jodkowicze. Niszczono nie tylko miejsca związane z walką z siłami sowieckimi: całkowicie zniszczono też cmentarz żołnierzy AK poległych w 1943 r. walce z Niemcami, znajdujący się w Stryjówce nieopodal Grodna. Miejsca te były zadbane, otaczane stałą opieką przez miejscowych mieszkańców (głównie Polaków). Sprofanowano także Płytę Katyńską, znajdującą się na cmentarzu garnizonowym w Grodnie. To jednak tylko część z dokonanych zniszczeń na polskich cmentarzach i miejscach pamięci.

Jeśli nawet jej interpretacja bywa różna, to jednak miejsca spoczynku mają specjalne i bardzo specyficzne znaczenie kulturowo– cywilizacyjne. Ich niszczenie należy jednoznacznie ocenić jako przejaw barbarzyństwa, ale ukierunkowanego w jednym, antypolskim kierunku. To także kolejny rodzaj skierowanej przeciw polskiej (a szerzej – chrześcijańskiej) tradycji „zemsty zastępczej”, która zmarłych otacza wyjątkową czcią i szacunkiem. Walka ze śladami polskości jest kontynuowana i przybiera coraz bardziej aberracyjne formy. Obecnie (w lutym 2023 r.) dokonano kolejnego aktu wandalizmu: w kościele w Sołach zamalowano znajdujący się nad ołtarzem fresk– stworzoną w okresie międzywojennym alegorię przedstawiającą apoteozę Bitwy Warszawskiej³⁸. Te wyjątkowe – nie tylko jak na standardy europejskie – działania, spotykają się z protestami polskich władz. Jednak nie może to wpływać na skalę zastraszania Polaków żyjących na Białorusi, u których ugruntowywana jest świadomość, że na polskość w Białorusi nie ma miejsca i historycznie i współcześnie. Istotnym elementem takiej polityki jest nieustanne okaleczanie sfery duchowości: rugowanie j. polskiego z liturgii w kościołach katolickich, w których tradycyjnie posługiwano się nim z uwagi na znaczny odsetek wiernych polskiego pochodzenia. Naciski władz na usuwanie j. polskiego z liturgii katolickiej (i nauczania religii) realizowane pod hasłem „białorutenizacji kościoła”, trwały co najmniej od kilku lat³⁹, jednak na przestrzeni lat 2020 – 2022 nastąpiło ich widoczne nasilenie⁴⁰.

Walka z przeszłością jest uzupełniana o działania władz łukaszenkowskich, mające zniszczyć przyszłość/istnienie polskiej mniejszości na Białorusi. Chodzi o kasowanie możliwości edukacji w języku polskim, poznawania polskiej tradycji i kultury. Rozgrywająca się na przestrzeni lat 2021 – 2022 faktyczna zagłada edukacji Polaków na Białorusi (paradoksalnie jak na razie w mniejszym stopniu dotyczyła inicjatyw „nielegalnego” ZPB, które zmuszone było działać bez używania szyldu organizacyjnego), stanowi ogromne zagrożenie dla polskiej mniejszości, pozbawionej w praktyce wsparcia konsularnego i organizacyjnego. Jednak największym dramatem staje się prześladowanie polskich działaczy i kierownictwa organizacji mniejszościowych. Formalnie stanowią oni niewielki procent uwięzionych ze względów politycznych przez

38 Na Białorusi zamalowano historyczny fresk „Cud nad Wisłą”. *Rzecznik MSZ: powrót do sowieckich czasów*, <https://polskieradio24.pl/130/5553/Artykul/3127324,na-bialorusi-zamalowano-historyczny-fresk-cud-nad-wisla-rzecznik-msz-powrot-do-sowieckich-czasow>, dostęp: 01.04.23. W tym samym kościele znajdowała się tablica wmurowana w 1993 r., upamiętniająca żołnierzy AK (mieszkańców lokalnych wsi i miast), poległych pod koniec II wojny światowej. Władze nalegały na jej usunięcie, aż w końcu dokonano tego przemocą w 2022 r., *Grodzienszczyzna: Usunięto upamiętnienie żołnierzy Armii Krajowej z kościoła w Sołach*, <https://kresy24.pl/grodzienszczyzna-usunieto-upamietnienie-zolnierzy-armii-krajowej-z-kosciola-w-solach/>, dostęp: 01.04.23.

39 Patrz np. T. Gawin, , op. cit, s. 396. Sprawa używania j. polskiego w Kościele atolickim znalazła szerokie odzwierciedlenie w VI tomie wydawnictwa konferencyjnego „Polacy na Białorusi. Od Powstania styczniowego do XXI wieku”, poświęconemu w całości Kościołowi katolickiemu, patrz: A. Bobryk, *Odrodzenie Kościoła katolickiego na Białorusi a kwestia języka polskiego w liturgii*, [w:] „Polacy na Białorusi. Od Powstania Styczniowego do XXI wieku”, tom VI; *Kościół katolicki, Monografia zbiorowa*, Bibliotheca Europae Orientalis LXXVII, Warszawa 2022, s. 495 – 520 H. Giebień, *Stosunek władz białoruskich do Kościoła rzymskokatolickiego na Białorusi po 1991 r.*, [w:] „Polacy na Białorusi. Od Powstania Styczniowego do XXI wieku”, tom VI; *Kościół katolicki, Monografia zbiorowa*, Bibliotheca Europae Orientalis LXXVII, Warszawa 2022, s. 521 – 546.

40 W lutym 2023 r. w zamieszkałym w większości przez mieszkańców pochodzenia polskiego Iwii władze lokalne (jest tam także mniejszość tatarska – najliczniejsza na Białorusi), opowiedziały się za nieużywaniem j. polskiego w liturgii, uzasadniając to białoruskim prawem, czyli „Ustawą o językach w Republice Białoruś”, w której nie ma jednak wzmianki o językach używanych w sferze religijnej, patrz: *Białoruś. Władze w Iwii chcą zakazać używania języka polskiego w kościołach*, <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114881,29516564,bialorus-wladze-w-iwii-chca-zakazac-uzywania-jezyka-polskiego.html>, dostęp: 01.04.23.

Łukaszenkowski aparat przemocy⁴¹, trudno jednak, chociażby z uwagi na trudności w określeniu liczby Polaków żyjących na Białorusi, przedstawić dokładne dane. Poza tym największe powyborcze protesty miały miejsce w Mińsku, i choć Grodno (a także i inne miasta obwodu, np. Lida⁴²) także wykazało znaczny potencjał protestacyjny, to jednak w odniesieniu do całości wystąpień stanowił on tylko ułamek wydarzeń w skali całego kraju. Należy wskazać na fakt, że Polacy na Białorusi byli represjonowani jako „całość”. Za to, że byli Polakami pozbawiano ich prawa do zrzeszania się, nauki języka, ograniczano możliwości kontaktów z Polską i mieszkającymi tam rodzinami, udziału w życiu kulturalnym, itd.

Niewątpliwie symbolem prześladowania polskich działaczy na Białorusi są sprawy Prezes ZPB Anđieliki Borys i działacza tej organizacji, dziennikarza i pasjonata historii Andrzeja Poczobuta. Oboje wraz z kilkoma innymi działaczami lokalnych struktur Związku zostali zatrzymani w marcu 2021 r.⁴³ W przypadku A. Borys na początku wysunięta została sprawa o charakterze administracyjnym (z wyrokiem 15 dni aresztu za „złamanie przepisów o organizacji imprez masowych”), by następnie przedłużyć jej zatrzymanie już pod zarzutami karnymi (art. 130. p.3 białoruskiego Kodeksu Karnego), dotyczącymi „podżegania do nienawiści na tle narodowym i religijnym”. W więzieniu A. Borys przebywała przez rok i w marcu 2022 r. zmieniono zastosowany wobec niej „środek zapobiegawczy” i oddano pod nadzór milicyjny, nie zmieniając jednak jej formalnego statusu „podejrzanej w sprawie”⁴⁴. Realistyczną ocenę sytuacji A. Borys przedstawiła w jednej ze swych wypowiedzi S. Cichanouska: „To dobra wiadomość, ale powinniśmy rozumieć, że to nie wolność, a areszt domowy. My nie powinniśmy na to patrzeć, jak na liberalizację ze strony reżimu Łukaszenki. Powinniśmy rozumieć, że u nas są tysiące osób represjonowanych i trzeba się o nich upominać, dopóki wszyscy nie będą na wolności”⁴⁵.

Natomiast aresztowany 25 marca 2021 r. A. Poczobut (z analogicznymi zarzutami karnymi, do tych, które postawiono A. Borys), 8 lutego 2023 r., po prawie dwuletnim pobycie w różnych aresztach (Mińsk, podmińskie Żodzino), został przez sąd w Grodnie (w pierwszej instancji – złożona została apelacja) skazany na 8 lat pozbawienia wolności. To wywołało głosy oburzenia ze strony najwyższych czynników państwo-

15

41 Wg danych przedstawionych przez Centrum Obrony Praw Człowieka „Wiasna”, 31 grudnia 2022 r. „w Białorusi było 1446 więźniów politycznych, którzy zostali za takich uznani przez organizacje obrony praw człowieka. W ciągu roku ich liczba wzrosła o 477 osób, przy jednoczesnym wyjściu na wolność 580 osób, które zostały uznane za więźniów politycznych w ciągu ostatnich trzech lat. Tylko w 2022 roku za więźniów politycznych uznano 889 osób” (...). Sądy na Białorusi skazały 1242 osoby w politycznie motywowanych sprawach wszczętych w 2022 r. oraz nie mniej niż 2627 osób w sprawach wszczętych od 2020 roku. Wobec prawie 3,8 tys. osób wszczęto w ubiegłym roku sprawy karne. W ubiegłym roku zapadły też wyroki w około 10 tys. spraw administracyjnych wszczętych na podstawie artykułów politycznych (jak udział w nielegalnym zgromadzeniu). Zakończyły się one karami do 15 dni aresztu lub grzywnami, cyt. za <https://www.tvp.info/65733771/bialorus-tysiacie-politycznych-wyrokow-w-minionym-roku-raport-centrum-obrony-praw-czlowieka-wiasna>, dostęp: 01.04.23.

42 Społeczność katolicka Lidy (w znacznej mierze złożona z Polaków) zorganizowała akcję modlitw pod miejscowym kościołem farnym w intencji niewpuszczonego na Białoruś abp. T. Kondrusiewicza. To co także spotkało się ze sprzeciwem władz. Polacy brali także udział (i byli także za to represjonowani) w akcjach protestów powyborczych, patrz np. *W Lidzie aresztowana prezes miejscowego Związku Polaków Irenę Biernacką!*, <https://kresy24.pl/w-lidzie-aresztowana-prezes-miejscowego-zwiazku-polakow-irene-biernacka/>, dostęp: 01.04.23.

43 Były to: Maria Tiszowska, prezes oddziału rejonowego ZPB w Wołkowysku i Irena Biernacka, prezes oddziału rejonowego ZPB w Lidzie, dyrektor działającej tam szkoły społecznej. Oprócz tego zatrzymano także małżeństwo działaczy ZPB, dziennikarzy Andrzeja i Iness Todryk Pisalników. A. Pisalnik był redaktorem portalu związkowego *znadniemna.pl*.

44 O zwolnieniu A. Borys i A. Poczobuta cały czas starania podejmowała polska dyplomacja – formalnym powodem wypuszczenia Prezes ZPB z więzienia był list skierowany do A. Łukaszenki przez jej matkę.

45 Cyt. za <https://forsal.pl/swiat/aktualnosci/artykuly/8387440,msz-andzelika-borys-zostala-zwolniona-z-bialoruskiego-wiezienia.html>, dostęp: 01.04.23. Opinie te uzupełnił P. Łatuszka, przebywający w Polsce lider Narodowego Zarządu Antykryzysowego: „Propagandyści chcą to przedstawić w taki sposób, że Łukaszenka robi gest wobec Polski i chce poprzez to dać kierunek dla normalizacji stosunków z Polską. Dla nas jest ważne uwolnienie Anđieliki Borys, ale nadal w więzieniach białoruskich znajduje się Andrzej Poczobut i 1,1 tys. więźniów politycznych”, Cyt. za <https://forsal.pl/swiat/aktualnosci/artykuly/8387440,msz-andzelika-borys-zostala-zwolniona-z-bialoruskiego-wiezienia.html>, dostęp: 01.04.23.

wych w Polsce⁴⁶. Taki wyrok po procesie toczonym w formule niejawności stanowi najbardziej rażąco przykład kierunku polityki białoruskich władz łukaszenkowskich wobec polskiej mniejszości. Krzywdą zarówno wielu wybitnych postaci na Białorusi (jak np. A. Białackiego i jego współpracowników⁴⁷), jak i tysięcy zwykłych obywateli, którzy w jakikolwiek sposób wyrażają swoją niezgodę na działania reżimu, wyrządzana jest ponad różnicami narodowościowymi. Prześladowania polskiej mniejszości są elementem działań opresyjnej władzy, która od dawna prowadzi politykę nakierowaną na ograniczanie swobód obywatelskich i próby realizacji idei państwa totalitarnego, w którym wszyscy obywatele są równi (z wyjątkiem orwellowskiego klanu „równiejszych”) nie wobec prawa, ale wobec bezprawia. Arbitralne decydowanie o losach ludzkich i naginanie norm do aktualnych potrzeb władzy staje się normą, przeciwko której protestują coraz szersze kręgi społeczeństwa białoruskiego. Świadomość braku realnego wpływu na postępowanie A. Łukaszenki, który samodzielnie decyduje o losach „swojego” kraju i jego mieszkańców, staje się czynnikiem tyleż frustrującym, co skłaniającym (nie zawsze w sposób otwarty) do sprzeciwu. Jest on wyrażany w różny sposób: czy to poprzez drobne akty charakterystyczne dla „nieposłuszeństwa obywatelskiego”, czy też przez niemy opór w postaci emigracji wewnętrznej lub uchodźstwa, czy wreszcie przez rzeczywisty sprzeciw wobec poczynań władz.

Polityka władz łukaszenkowskich wobec polskiej mniejszości na Białorusi przechodziła przez różne stadia. Jednak jej kierunek był stały i było nim ograniczanie praw Polaków oraz eliminowanie ich jako wyróżniającej się w społeczeństwie białoruskim grupy. Dotyczyło to także organizacji polskiej mniejszości, ze szczególnym uwzględnieniem ZPB, który mimo ogromnych nacisków na kierownictwo (zatrzymania, aresztowania, grzywny) trwał niezmiennie przy ideach obrony interesów polskiej społeczności na Białorusi i umożliwiania kultywowania polskiej tradycji i kultury oraz utrzymywania więzi z Polską. Działo się to mimo podejmowanych ze strony polskiej prób normalizacji stosunków z reżimem, czego beneficjentem powinni być także członkowie tej mniejszości. Ostatecznie doszło do sytuacji obecnej, przypominającej czasy podziału Rzeczypospolitej, kiedy to w końcu XIX w. w zaborze pruskim/niemieckim działała Hakata, a wobec Polaków obowiązywała ogólna zasada *Ausrotten!* („Wykorzeńć!”). Wtedy się nie udało...

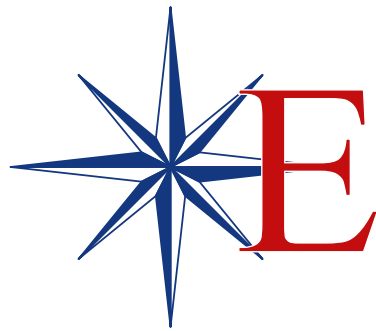
Na Białorusi mniejszość polska miała okazję, w sposób jak najbardziej bolesny, do przetestowania założeń łukaszenkowskiej polityki narodowościowej. Chcąc pozostać – jak ich przodkowie – Polakami, zostali niejako skazani na represje właśnie za swoją „polską inność”. To jednak dzięki niej Polacy przetrwali czasy najstraszniejsze: zabory, okupacje, prześladowania, z czasami tworzenia „nowego Polaka” w okresie komunizmu włącznie. Trudno oprzeć się smutnej refleksji, że obecnie na Białorusi wracają te właśnie czasy, w których mniejszość polska (ale i inne mniejszości) są represjonowane w imię utopii „białoruskiego człowieka” – tworu bezwolnego wobec władz, pozbawionego indywidualizmu i inicjatywy obywatelskiej. Nie poddający się tego rodzaju eksperymentom są konsekwentnie eliminowani z życia społecznego. Ludzie tacy, jak A. Poczobut, czy A. Borys, poświadczają całym swoim życiem i postawą, że nie można wchodzić w kompromisy ze złem (bo – poza kwestiami moralnymi – do niczego dobrego nie mogą one doprowadzić), a o swoje, nawet jak najbardziej słuszne prawa, trzeba zabiegać bez względu na okoliczności. A. Poczobut to chyba jeden z ostatnich ludzi o poczuciu obywatelskości z czasów Wielkiego Księstwa Litewskiego,

46 [HTTPS://WWW.POLSATNEWS.PL/WIADOMOSC/2023-02-08/W-SRODE-WYROK-WS-ANDRZEJA-POCZOBUTA-WSZYSTKO-ZALEZY-OD-LUKASZENKI/](https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2023-02-08/w-srode-wyrok-ws-andrzej-poczobuta-wszystko-zalezy-od-lukaszenki/), DOSTĘP: 01.04.23. Polska dyplomacja podjęła także i w tym przypadku bardzo szeroką akcję informacyjną w Europie i na świecie, z ONZ włącznie.

47 Laureatowi Pokojowej Nagrody Nobla, szefowi COPC „Wiasna” grozi pod zmyślnymi zarzutami kara 12 lat pozbawienia wolności, a jego współpracownikom – odpowiednio 9 i 11 lat.

Polak żyjący na Białorusi, na swej ukochanej Grodzieńszczyźnie. On i A. Borys zrobili naprawdę wiele dobrego dla stworzenia polsko – białoruskiego sąsiedztwa, opartego na wzajemnym szacunku, poczuciu odpowiedzialności za dalsze kreowanie wspólnej pod wieloma względami historii. Jej znajomość – nawet przy różnych punktach widzenia na wiele kwestii – to podstawa.

Mniejszości są stałym elementem naszego regionu. Przyjęcie tego do pozytywnej wiadomości stwarza zupełnie nową sytuację. Jest ona odmienna od prób wytyczania nowych granic (jak po pierwszej wojnie światowej), kiedy to nie rozwiązywano problemów, tworzono za to wiele nowych i zwiększano stopień nieufności, a niekiedy wręcz wrogości. Także sowieckie metody rozwiązywania problemów narodowościowych (eliminacja fizyczna, czy – co często szło w parze – przesiedlenia), nie mogą stanowić żadnej alternatywy. Po tak dramatycznych doświadczenia z przeszłości (i niestety z obecnych czasów) polityka wobec polskiej mniejszości na Białorusi ma ogromny potencjał, który może (i powinien!) zostać spożytkowany jedynie po przeprowadzeniu głębokich zmian na Białorusi, przywracających rządy prawa i w konsekwencji tworzących realną przestrzeń do sąsiedztwa „równych z równymi – wolnych z wolnymi”.

Justyna Olędzka

FABRYKA „EKSTREMISTÓW”

Według raportu Human Right Watch na Białorusi tylko w okresie od listopada 2021 r. do października 2022 r. co najmniej 3458 osób otrzymało wyroki karne za udział w protestach po wyborach w 2020 roku, a porównywalna liczba uczestników tych wydarzeń została ukarana sankcjami administracyjnymi¹. Zasięg, skala i instrumentarium represji okazały się bezprecedensowe – zgodnie z danymi Komitetu Śledczego Republiki Białoruś, od 2020 roku organy ścigania wszczęły ponad 12 tys. postępowań wobec osób w różny sposób kontestujących reżim. I choć doraźnym celem działań władz jest penalizacja jak największej liczby obywateli, których władze uznały za zaangażowanych w działania opozycyjne, represje w swej istocie są działaniem zorientowanym na prewencję. Stałe utrzymywanie wysokiego poziomu represyjności państwa wobec społeczeństwa ma wywołać efekt mrożący i w przyszłości zgasić potencjalne ogniska erozji legitymizacji systemu.

Represje obejmują kolejne, coraz szersze kręgi społeczeństwa białoruskiego, w tym również środowisko prawników reprezentujących przedstawicieli opozycji (na przestrzeni ostatnich dwóch lat co najmniej kilkudziesięciu adwokatów utraciło licencje a część z nich dostała zarzuty karne), przedstawicieli związków zawodowych, sportowców oraz dziennikarzy czy blogerów. Niektóre organizacje, jak np. Białoruski Kongres Demokratycznych Związków Zawodowych zostały rozwiązane, a w 2020 roku, po zmianach w Kodeksie Pracy, właściwie zakazano strajków, jako bezprawnych zgromadzeń o charakterze masowym. Nagminnie zamykane są również NGOsy, zaangażowane w pracę na rzecz wspierania społeczeństwa obywatelskiego a za członkostwo w zdelegalizowanych organizacjach przewiduje się odpowiedzialność karną (maksymalny wymiar kary to dwa lata pozbawienia wolności).

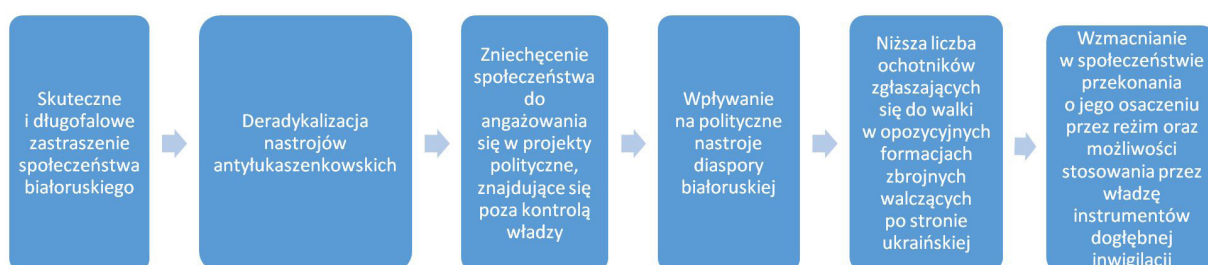
Tak szeroko zakrojone działania tylko pozornie noszą znamiona chaotycznej, ślepej agresji. W rzeczywistości po 2020 roku władza podjęła systematyczne i celowe działania, by zwiększać nakłady na aparat przemocy państwowej, rozbudowywać dotychczas funkcjonujące formacje bezpieczeństwa wewnętrznego oraz tworzyć nowe rozwiązania instytucjonalne i prawne dla rozszerzenia kontroli nad społeczeństwem. Prowadzona przez władze w ostatnich dwóch latach polityka dowodzi więc, że mimo znaczącego obniżenia ryzyka delegitymizacji przywództwa A. Łukaszenki, natężenie represji nie maleje. Jest to zasadnicza

¹ Word Report 2023, <https://www.hrw.org/world-report/2023>, dostęp: 22.03.23.

zmiana w strategii rządzenia stosowanej przez oficjalny Mińsk po 1994 roku. Na Białorusi niejednokrotnie powtarzały się bowiem okresy wzmożonej represyjności wobec obywateli (zwykle powyborcze), ale były one przeplatane krótkimi okresami (choć częściowej) liberalizacji. Tymczasem od sierpnia 2020 roku nie było nawet krótkiego czasu deeskalacji represji, przeciwnie, opresyjność systemu władzy nieustannie rośnie.

Mamy więc do czynienia z finalnym etapem procesu budowy skonsolidowanego autorytaryzmu, czyli domkniętego systemu państwa milicyjnego, w którym reżim uzasadnia przemoc wciąż „doskonalonymi” rozwiązaniami legislacyjnymi oraz aktywnością propagandową. O ile kontekst prawny się zmienia, o tyle cel reżimu pozostaje jednak wciąż ten sam i jest nim na tyle skuteczne zastraszenie społeczeństwa białoruskiego, by maksymalnie zminimalizować ryzyko umocnienia antysystemowej opozycji i powtórzenia fali protestów powyborczych w 2024 i 2025 roku.

Rys. 1. Główne cele utrzymywania represyjności reżimu na wysokim poziomie

Źródło: opracowanie własne.

O skuteczności aparatu represji świadczą dane – liczba więźniów politycznych jest na Białorusi najwyższa w historii. Władze skrupulatnie realizują więc plan zapowiedziany już 24 września 2020 roku przez Prokuratora Generalnego Andrieja Szveda. Zadeklarował on wówczas, że „ani jeden organizator, ani jeden uczestnik nielegalnych wieców nie uniknie odpowiedzialności”². W kolejnych miesiącach wdrażane będą na Białorusi następne „innovacje”, z których część została zasygnalizowana na zorganizowanej przez Sąd Najwyższy i Białoruski Uniwersytet Państwowy konferencji pod hasłem „Białoruski wymiar sprawiedliwości: doświadczenie historyczne i nowoczesność”. Gośćmi wydarzenia byli również przedstawiciele Federacji Rosyjskiej, którzy wspólnie z białoruskimi partnerami zakreślili najważniejsze cele reform obszaru jurysdykcji, m.in. synchronizację systemów sądowniczych Białorusi i Rosji, optymalizację ich działania oraz redefinicję roli głowy państwa w tworzeniu i wzmacnianiu systemu sądów powszechnych³. Według przewodniczącej Rady Republiki Natalii Koczanawej podstawowym zadaniem białoruskiego sądownictwa

² *Prosecutor general: No participants of unauthorized rallies will avoid responsibility*, <https://eng.belta.by/society/view/prosecutor-general-no-participants-of-unauthorized-rallies-will-avoid-responsibility-133737-2020/>, dostęp: 23.03.23.

³ *Сукало: развитие судебных систем Беларуси и России должно быть синхронизировано*, <https://www.belta.by/society/view/sukalo-razvitie-sudebnyh-sistem-belarusi-i-rossii-dolzno-byt-sinhronizirovano-550322-2023/>, dostęp: 23.03.23.

jest „reedukacja człowieka” i „zapobieganie popełnianiu przez niego nowych przestępstw”⁴,⁵ a „pod mądrym przywództwem (...) architekta suwerennej Republiki Białoruś Alaksandra Łukaszenki” białoruska jurysdykcja weszła „na ścieżkę ewolucyjną, bez wstrząsów i bezmyślnego kopiowania doświadczeń zagranicznego sądownictwa”⁶. Po 2020 roku białoruskie sądy nie tylko nie stoją na straży praw obywateli, ale okazały się jednym z najważniejszych filarów systemu represji.

Równoległe z postępującymi w sferze prawnej zmianami w białoruskiej przestrzeni propagandowej z dużą częstotliwością zaczęły pojawiać się słowa kluczowe, mające trwale zdyskredytować członków społeczeństwa, którzy po sierpniu 2020 roku wzięli udział w antyreżimowych akcjach. Według narracji władzy najliczniejszą kategorię obecnych na Białorusi wrogów stanowią jednostki i grupy „ekstremistyczne”. W ten sposób określa się „element niepewny i wrogi”, który reżim A. Łukaszenki celowo usytuował w nieostrym kontekście formalno-prawnym, stygmatyzując i kryminalizując oponentów władzy oraz wykluczając ich w przyszłości ze sfery rywalizacji politycznej. Już w 2020 roku, w przesłaniu skierowanym do uczestników XIV Kongresu Białoruskiego Związku Dziennikarzy białoruski przywódca wzywał zebranych przedstawicieli mediów do „ochrony społeczeństwa przed ekstremizmem i radykalizmem nowej ery”⁷. Po upływie dwóch lat wciąż są to bliżej nieokreślone jednostki oraz grupy ludzi, którzy według oficjalnego Mińska stanowią zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa, a ich głównym celem jest zdestabilizowanie sytuacji wewnętrznej, działalność antypaństwowa, obalenie porządku konstytucyjnego, nielegalne przejęcie władzy, budowa struktur formacji ekstremistycznych czy tworzenie nielegalnych grup zbrojnych.

Kategoria „ekstremistów” pojawiła się w białoruskim prawodawstwie już w 2007 roku, ale według wiceministra spraw wewnętrznych Giennadija Kazakiewicza dopiero w 2020 roku władze dowiedziały się czym jest prawdziwy ekstremizm: „Jeszcze do niedawna w ogóle nie wiedzieliśmy, czym jest ekstremizm na Białorusi. Dla nas kibice i anarchiści byli ekstremistami, których doskonale znaliśmy, których można było złapać jako przedszkolaków, położyć na ławce i pogrozić palcem”⁸. W 2021 roku pojawiła się koncepcja stworzenia „listy ekstremistów”, rok później ją upubliczniono i do dziś wykaz ten jest regularnie aktualizowany. Koncepcja „ekstremizmu” jest jednak płynna i stale ewoluuje, ale jednocześnie okazała się na tyle pojemna i uniwersalna, że za osobę zaangażowaną w tego typu działalność może zostać uznany właściwie każdy: strajkujący robotnik, bloger, opozycjonista, artysta czy urzędnik. Tylko w sprawie sądowych za ekstremizm członków „Roboczego Ruchu” skazano np. prawnika, ślusarza, pomocnika brygadzysty i inżyniera⁹.

4 *Андрейченко: устойчивая, независимая и эффективная судебная власть – важнейшая опора государства*, <https://www.belta.by/politics/view/andrejchenko-ustojchivaja-nezavisimaja-i-effektivnaja-sudebnaja-vlast-vazhneshaja-opora-gosudarstva-550329-2023/>, dostęp: 23.03.23.

5 *Кочанова: национальная судебная система в первую очередь направлена на перевоспитание человека*, <https://www.belta.by/society/view/kochanova-natsionalnaja-sudebnaja-sistema-v-pervuju-ochered-napravlena-na-perevosпитание-cheloveka-550339-2023/>, dostęp: 23.03.23.

6 *Кочанова: развитие национальной судебной системы идет эволюционным путем, без потрясений*, <https://www.belta.by/society/view/kochanova-razvitie-natsionalnoj-sudebnaj-sistemy-idet-evoljucionnym-putem-bez-potrjasenij-550328-2023/>, dostęp: 23.03.23.

7 *Александр Лукашенко направил приветствие делегатам и участникам XIV Съезда Белорусского союза журналистов*, <https://pravo.by/novosti/obshchestvenno-politicheskie-i-v-oblasti-prava/2020/november/56811/>, dostęp: 23.03.23.

8 *Казакевич: содействие украинскому террористу оказывали беглые и саморадикализованные белорусы*, <https://www.belta.by/society/view/kazakevich-sodejstvie-ukrainskomu-terroristu-okazyvali-beglye-i-samoradikalizovannye-belorusy-556621-2023/>, dostęp: 28.03.23.

9 *Суд в Гомеле вынес приговор участникам экстремистского формирования «Рабочий рух»*, <https://www.belta.by/society/view/sud-v-gomele-vynes-prigovor-uchastnikam-ekstremistskogo-formirovanija-rabochy-ruh-550826-2023/>, dostęp: 23.03.23.

Wciąż aktualizowany spis materiałów uznanych przez sądy za „ekstremistyczne” zamieszczony jest na stronie internetowej Ministerstwa Informacji Republiki Białoruś. Do kategorii „ekstremistycznych” zaliczane są zarówno treści według władz „podżegające do wrogości”, jak i te rzekomo dezinformujące na temat sytuacji politycznej, gospodarczej czy społecznej na Białorusi. Co ciekawe, za „ekstremistyczne” uznawane są nie tylko antyreżimowe materiały publicystyczne czy satyryczne, ale również całe kanały ich dystrybucji w mediach społecznościowych. Po 24 lutego 2022 roku jako „ekstremistyczne” zakwalifikowane zostały także wpisy antywojenne i proukraińskie oraz materiały przedstawiające ruchy wojsk rosyjskich na Białorusi. Wnikliwie sprawdzane są pod tym kątem również aukcje internetowe, na których oferowane mogą być przedmioty o charakterze „ekstremistycznym”. Na jednej z platform internetowych bezprawnie sprzedawano na przykład uznane za „ekstremistyczne” książki Wiktora Suworowa „Cień zwycięstwa” oraz Wadima Derużyńskiego „Zapomniana Białoruś”¹⁰.

„Ekstremistyczne” strony, portale i kanały są blokowane, np. strony: Wiasny (<https://spring96.org/en>), Human Constanta (<https://humanconstant.org/>), Human Rights Watch (<https://www.hrw.org/ru>), kanały na Telegramie, itd. Według oficjalnych środków przekazu szczególnym „siedliskiem ekstremizmu” stał się portal tut.by, który zamieszczać miał treści noszące „znamiona orientacji ekstremistycznej”, a jego działanie miało na celu „podżeganie do wrogości lub niezgody społecznej”¹¹. Według danych dostępnych na koniec lutego br. ponad 1200 organizacji pozarządowych już zostało zamkniętych lub aktualnie jest w trakcie likwidacji – zabronione jest również używanie ich symboli. Generalnie prawo zezwala na likwidację każdej organizacji, w tym również przedsiębiorstwa prywatnego, które uznano za „ekstremistyczne”.

„Ekstremistą” może stać się autor nawet jednego tylko wpisu w mediach społecznościowych, subskrybent kanału uznanego za „ekstremistyczny”, ale również użytkownik, który polubił czyjś post np. znieważający prezydenta czy urzędnika państwowego. Zdaniem zastępcy szefa Komitetu Śledczego Obwodu Homelskiego Maksima Sprintsina, walka z destabilizatorami ładu społeczno-politycznego jest priorytetem białoruskich służb a odbywa się ona przez identyfikację i zwalczanie finansowanych z zagranicy przestępstw związanych z ekstremizmem: „Głównym celem przestępstw ekstremistycznych jest destabilizacja sytuacji w społeczeństwie, zakłócenie normalnego, spokojnego życia obywateli, podważenie autorytetu organów państwowych, zaszczepienie nieprawdziwych informacji i zastraszenie ludności”¹². Według M. Sprintsina werbunek do takich działań obejmuje zwykle niczego nie podejrzewających, nieświadomych rzeczywistego celu i źródeł finansowania takiej aktywności obywateli, którzy są wykorzystywani do organizacji wydarzeń na wzór kolorowych rewolucji.

„Ekstremistów” poszukują na Białorusi funkcjonariusze GUBOPiK, czyli Centralnego Urzędu do Walki z Przestępczością Zorganizowaną i Korupcją Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Białorusi¹³, a w celu infiltrowania białoruskiej infosfery powołano specjalne Centrum Operacyjno-Analityczne działające przy

10 *На сайте крупного аукциона продавались экстремистские книги – прокуратура вынесла предписание*, <https://www.belta.by/society/view/na-sajte-krupnogo-auksiona-prodavalis-ekstremistskie-knigi-prokuratura-vynesla-predpisanie-552651-2023/>, dostęp: 28.03.23.

11 *СК Беларуси: некогда крупный информационный портал tut.by превратился в рассадник экстремизма*, <https://www.belta.by/society/view/sk-informatsionnaja-dejatelnost-tutby-by-la-napravlena-na-razhiganie-sotsialnoj-vrazhdy-i-rozni-555877-2023/>, dostęp: 28.03.23.

12 *О количестве уголовных дел по фактам экстремизма в Гомельской области рассказали в СК*, <https://www.belta.by/regions/view/o-kolichestve-ugolovnyh-del-po-faktam-ekstremizma-v-gomelskoj-oblasti-rasskazali-v-sk-557323-2023/>, , dostęp: 28.03.23.

13 [HTTPS://WWW.MVD.GOV.BY/RU/PAGE/GLAVNOE-UPRAVLENIE-PO-BOR-BE-S-ORGANIZOVANNOJ-PRESTUPNOST-YU-I-KORRUPCIEJ](https://www.mvd.gov.by/ru/page/glavnoe-upravlenie-po-bor-be-s-organizovannoj-prestupnost-yu-i-korrupciej), dostęp: 28.03.23.

Prezydencie RB¹⁴. Na specjalne polecenie A. Łukaszenki intensywność takich działań jeszcze wzrosła po ataku na lotnisku „Maczuliszcze”, który zakwalifikowano jako akt terrorystyczny. W ich ramach przeprowadzono prace operacyjne na szeroką skalę, w wyniku których zidentyfikowano i zatrzymano osoby zaangażowane „w działalność terrorystyczną i ekstremistyczną”¹⁵ i według władz po tym incydencie organy spraw wewnętrznych jeszcze wydajniej przeciwdziałają „ekstremizmowi”, zwłaszcza temu, który propagowany jest za pośrednictwem „różnych komunikatorów internetowych i sieci społecznościowych”¹⁶.

Szczególnie ważnym celem działania formacji walczących z „ekstremistami” jest identyfikacja uśpionych komórek organizacji „ekstremistycznych”, w tym „najemników” i „wywrotowców” oraz wykrywanie dróg ich finansowania¹⁷. Wasilij Gierasimow, przewodniczący Komitetu Kontroli Państwowej poinformował, że w 2022 roku wszczęto 11 sprawy karnych dzięki zidentyfikowaniu kanałów finansowania działalności ekstremistycznej i terrorystycznej. Działania te objęły przede wszystkim „walkę z obrotem kryptowalutami i kontrolowanie usług płatniczych różnych systemów elektronicznych i sieci społecznościowych”¹⁸.

Wykaz osób określanych jako „ekstremiści” zawiera zarówno nazwiska skazanych aktualnie odsiadujących wyroki, jak i tych, którzy już wyszli na wolność. Po zakończeniu odbywania kary nie tylko nie można automatycznie pozbyć się etykiety „ekstremisty”, ale osoby, których nazwiska znalazły się na liście nie mogą pracować w administracji rządowej, edukacji, prowadzić działalności wydawniczej, a także służyć w wojsku, a dodatkowo ich finanse są szczegółowo kontrolowane.

Według danych przekazanych przez Prokuratora Generalnego A. Szweda na koniec grudnia 2022 roku aż 76% przestępstw o charakterze ekstremistycznym popełniono w Internecie, jednak ich ogólna liczba znacznie spadła w porównaniu do poprzedniego roku: „Zarejestrowano ponad 6 tys. przestępstw ekstremistycznych, z czego większość popełniono w latach 2020- 2021. Udało nam się zwiększyć wykrywalność takich przestępstw- 77 proc. jest praktycznie rozwiązanych”¹⁹. Dodatkowo, „podczas postępowania przygotowawczego i podejmowania decyzji sądowych obserwuje się indywidualne podejście do każdego sprawcy. W szczególności 42 proc. sprawców skazano w sprawach tej kategorii na karę pozbawienia wolności, kolejne 20 proc. – na ograniczenie wolności z skierowaniem do odpowiednich instytucji”²⁰. I choć – zgodnie z przekazem oficjalnej propagandy- działania służb odnoszą wymierne i spektakularne efekty, zgodnie z deklaracjami A. Szweda „prokuratura nadal pracuje nad przeciwdziałaniem ekstremizmowi. Robi się wszystko, co możliwe, aby zachować spokój na naszych ulicach. Organy ścigania mają na celu zapewnienie nieuchronności odpowiedzialności organizatorom, koordynatorom i uczestnikom działań ekstremistycznych”²¹.

14 [HTTPS://WWW.OAC.GOV.BY/](https://www.oac.gov.by/), dostęp: 28.03.23.

15 *В Беларуси продолжают выявлять и задерживать экстремистов*, <https://www.belta.by/society/view/v-belarusi-prodolzhajut-vyjavljat-i-zaderzhivat-ekstremistov-554961-2023/>, dostęp: 28.03.23.

16 *МВД: наша задача – оградить молодежь от нацистской идеологии*, <https://www.belta.by/society/view/mvd-nasha-zadacha-ogradit-molodezh-ot-natsistskoj-ideologii-556303-2023/>, dostęp: 28.03.23.

17 *Belarusian police division GUBOPiK busy ferreting out extremist sleeper cells*, <https://eng.belta.by/society/view/belarusian-police-division-gubopik-busy-ferreting-out-extremist-sleeper-cells-157239-2023/>, dostęp: 23.03.23.

18 *По материалам КГК возбуждено 11 уголовных дел о финансировании экстремизма и терроризма*, <https://www.belta.by/society/view/po-materialam-kgk-vozbuzhdeno-11-ugolovnyh-del-o-finansirovanii-ekstremizma-i-terrorizma-556372-2023/>, dostęp: 28.03.23.

19 *Швед: количество экстремистских преступлений в прошлом году значительно уменьшилось*, <https://www.belta.by/society/view/shved-kolichestvo-ekstremistskih-prestuplenij-v-proshlom-godu-znachitelno-umenshilos-551705-2023/>, dostęp: 28.03.23.

20 Ibidem.

21 Ibidem.

Aktywność i skuteczność bloku siłowego jest przez białoruskie władze oceniana stosunkowo dobrze, równolegle jednak zapowiedziano wzmocnienie działań na rzecz zwalczania ekstremizmu i terroryzmu. W ramach „wzmocnienia” planowana jest na przykład „większa interakcja ze społeczeństwem, jednostkami i władzami lokalnymi”²². Działania w przestrzeni lokalnej mogą okazać się kluczowe- tylko w obwodzie homelskim od sierpnia 2020 roku wszczęto ponad 1500 spraw karnych w sprawie czynów ekstremistycznych²³.

Drugą kategorią „antypaństwowców” są „terrorysty”. Według przekazu propagandowego ich zasadniczym celem- podobnie jak w przypadku „ekstremistów”- również jest działalność wywrotowa, zwykle prowadzona na zlecenie i za pieniądze sił zewnętrznych. Listy „terrorystów” są regularnie powiększane o kolejne, aktywne podczas protestów powyborczych osoby, ale wpisuje się na nie również zaangażowanych w tworzenie struktur opozycyjnych na uchodźstwie, oskarżanych o próbę dokonania aktów sabotażu, terroryzmu czy siłowe przejęcie władzy. Szczególnie duża liczba spraw karnych związanych z „terroryzmem” dotyczy aktów tzw. sabotażu kolejowego, którego celem było spowolnienie transportu rosyjskich wojsk przez Białoruś. Do grupy „terrorystów” zaliczani są również krytycy rosyjskiej agresji na Ukrainę oraz osoby dystrybuujące w przestrzeni publicznej ukraińskie piosenki patriotyczne²⁴. Jako wielki sukces służb ukazano „neutralizację zagranicznego terrorysty” w Grodnie. Zgodnie z oficjalnymi komunikatami podczas tej akcji przejęto cały „arsenał broni, materiałów wybuchowych, przeznaczonych do ataków terrorystycznych”²⁵ a nagranie z tej operacji specjalnej zostało wyemitowane na kanale telewizyjnym Belarus 1²⁶.

Zdarzają się przypadki dublowania kategorii i umieszczenia nazwiska tej samej osoby zarówno na liście „ekstremistów”, jak i „terrorystów”. Przykłady podobnej syntezy odnoszą się również do organizacji. I tak na przykład na terytorium Republiki Białoruś NEXTA to formacja ekstremistyczna, która została uznana również za organizację terrorystyczną²⁷. Natomiast wzmacniającą rolę pełni w przekazie propagandowym kategoria „nazisto- faszystów”, w sposób wyraźny korespondująca z nową polityką historyczną realizowaną przez Białoruś po 2020 roku. Co ważne, za propagowanie symboliki nazistowskiej uznawane jest na przykład tatuowanie się w biało- czerwono- białych barwach oraz tatuowanie hasła „Жывіе Бялорус”.

Wykreowana przez reżim nowa dychotomia, która dzieli społeczeństwo na lojalnych obywateli oraz „ekstremistów” i „terrorystów” (oraz niekiedy „nazisto – faszystów”) stała się więc wygodnym uzasadnie-

22 *Всех встряхнуть и самим встряхнуться. Генпрокурор подвел итоги совещания Президента с силовым блоком*, <https://www.belta.by/society/view/vseh-vstrjahnut-i-samim-vstrjahnutsja-genprokuror-podvel-itogi-soveschaniija-prezidenta-s-silovym-blokom-556634-2023/>, dostęp: 28.03.23.

23 *О количестве уголовных дел по фактам экстремизма в Гомельской области рассказали в СК*, <https://www.belta.by/regions/view/o-kolichestve-ugolovnyh-del-po-faktam-ekstremizma-v-gomelskoj-oblasti-rasskazali-v-sk-557323-2023/>, dostęp: 28.03.23.

24 *В Минске начали судить 18 фигурантов по делу о терроризме. В обвинении есть эпизод о поджоге дома Гайдукевича*, https://www.belta.by/society/view/v-minske-nachali-sudit-18-figurantov-po-delu-o-terrorizme-v-obvinenii-est-epizod-o-podzhoge-doma-553920-2023/?fbclid=IwAR2TR4wVrWonEQBKchdCbzp2E6KmZlyT5loiJZc3Olz_h_IDzNibtwyVWg, dostęp: 23.03.23.

25 *«Спецслужбы сработали блестяще!» // Лукашенко про нейтрализацию террориста в Гродно*, <https://www.youtube.com/watch?v=csAi3upHvk&t=14s>, dostęp: 23.03.23.

26 *Стали известны подробности спецоперации по ликвидации террориста в Гродно*, https://www.belta.by/society/view/stali-izvestny-podrobnosti-spetsoperatsii-po-likvidatsii-terrorista-v-grodno-556617-2023/?utm_source=belta&utm_medium=news&utm_campaign=accent, dostęp: 23.03.23.

27 *Швед рассказал о мерах противодействия экстремизму*, <https://www.belta.by/society/view/shved-rasskazal-o-merah-protivodejstviya-ekstremizmu-551710-2023/>, dostęp: 23.03.23.

niem dla wydawanych taśmowo wyroków skazujących, kończących motywowanie politycznie procesy²⁸. Stanowią one rodzaj politycznego teatru, w którym spektakle odbywają się według powszechnie znanego, powtarzalnego scenariusza: zarzuty stawiane oskarżonym dotyczą fikcyjnych przewinień a akta procesowe są dokumentacją monstrualnych rozmiarów, której objętość ma uprawdopodobnić zasadność stawianych zarzutów. Oskarżonych pozbawia się prawa do uczciwego procesu i nie uwzględnia wniosków obrony, podczas rozprawy stosuje się wobec nich zastrzone środki bezpieczeństwa, takie jak przetrzymywanie w metalowej klatce (element stałej scenografii) czy skuwanie rąk kajdankami (rekwizyty). Podczas posiedzeń sądu na widowni zasiada zwykle ściśle wyselekcjonowana publiczność a w szczególnych przypadkach osoby sądzone za aktywność w organizacjach i mediach opozycyjnych zmusza się do publicznej „spowiedzi politycznej”, w której szczegółowo opisywane są rzekome mechanizmy socjotechniczne stosowane przez wroga reżimowi grupy²⁹. Odbywający karę, skazani prawomocnymi wyrokami, dostają kolejne zarzuty i kolejne kary a wyroki, które zapadają są długoletnie – często obejmują liczony na dekady pobyt w koloniach karnych o zastrzonym rygorze. Co charakterystyczne, wzrasta surowość wydawanych wyroków (po 2022 roku coraz większa liczba wyroków między 10 a 20 lat kolonii karnej) i pojawiają się doniesienia o apelacjach prokuratury od rzekomo zbyt łagodnych wyroków – przykładem takiego działania jest zażalenie wyroku w sprawie „Wiasny”³⁰. Zarówno w aresztach, jak i w koloniach karnych stosowane są dodatkowe narzędzia represji wobec „politycznych” (w tym znajdujących się na listach „ekstremistów” czy „terrorystów”) w postaci ograniczenia im możliwości korespondencji czy pozbawiania ich opieki lekarskiej. Wobec osadzonych stosowane są także różne formy tortur psychicznych oraz fizycznych, a szczególnie dotkliwie karane są przejawy naruszania regulaminu więziennego. Również osoby skazane na areszt domowy są prześladowane. W ramach pogłębionej inwigilacji są wzywane do Kryminalnego Inspektoratu Wykonawczego, gdzie się je fotografuje a następnie archiwizuje zdobyte w ten sposób dane i wykorzystuje do identyfikacji w systemach monitoringu³¹. Takie działanie umożliwia śledzenie aktywności jednostki w przestrzeni publicznej, co jest nie tylko utrudnianiem jej życia, ale będzie miało kluczowe znaczenie w okresach przedwyborczych.

Nowym rozwiązaniem są procesy zaoczne prowadzone w ramach postępowań specjalnych, w których skazywani są uchodźcy polityczni oraz konfiskowanie majątków osób niewygodnych dla reżimu. Dzięki takiemu instrumentowi represji z przestrzeni politycznej Białorusi na długie lata eliminowane są oskarżane o „ekstremizm” i „terroryzm” osoby związane z polityką, takie jak kandydaci na prezydentów, opozycjoniści czy polityczni blogerzy. Ścigani są również walczący po stronie ukraińskiej i zidentyfikowani członkowie nielegalnych grup zbrojnych (np. walczący w strukturach Pułku Kalinowskiego). Istotne jest także, że na Białorusi nadal wykonywana jest kara śmierci, co ma ogromne znaczenie w kontekście nowo przyjętego prawa, przewidującego możliwość karania śmiercią za zdradę państwa urzędników państwowych i żołnierzy. Tym samym groźba możliwości otrzymania najwyższego wymiaru kary stała się kolejnym

28 *О мерах противодействия экстремизму и реабилитации нацизма*, <https://www.youtube.com/watch?v=0-im4CYSiZ4&t=1s>, dostęp: 23.03.23; *На сайте МВД опубликован перечень лиц, причастных к экстремистской деятельности*, <https://www.youtube.com/watch?v=XlsXx4KIFdM>, dostęp: 23.03.23.

29 *СК Беларуси: некогда крупный информационный портал tut.by превратился в рассадник экстремизма*, <https://www.belta.by/society/view/sk-informatsionnaja-dejatelnost-tutby-by-la-napravlena-na-razzhiganie-sotsialnoj-vrazhdy-i-rozni-555877-2023/>, dostęp: 23.03.23.

30 *Prosecutor appeals the verdict in Viasna case*, <https://spring96.org/en/news/111244>, dostęp: 25.03.23.

31 *People under home confinement to be tracked on CCTV cameras in public*, <https://spring96.org/en/news/111212>, dostęp: 30.03.23.

narzędziem represji politycznych, hamującym potencjalne aktywności osób i grup, które mogłyby opowiedzieć się przeciwko A. Łukaszence.

Podsumowując, według białoruskiej propagandy, wszystkie te działania separujące i eliminujące „ekstremistów” i „terrorystów” władza realizuje w imię dobra całego społeczeństwa białoruskiego. Iwan Tołkacz, Zastępca Kierownika Wydziału Prawnego, Analitycznego i Metodologicznego Biura Centralnej Komisji Wyborczej Republiki Białoruś, rekomendując konieczność wprowadzania kolejnych zmian prawnych podkreślił, że białoruski obywatel „nigdy nie zgodzi się na jakąkolwiek kolorową rewolucję, ekstremizm i inne podobne przejawy”³². W podobnym tonie wypowiedział się sekretarz Rady Bezpieczeństwa Aleksander Wolfowicz, który rekomenduje zmiany Koncepcji Bezpieczeństwa Narodowego ze względu na „ciągłą presję polityczną” oraz „ekstremizm polityczny”³³. Walka z „ekstremizmem” stać się ma również podstawą rozległych zmian w białoruskim systemie partyjnym i wyborczym. Minister Sprawiedliwości Siergiej Chomienko podkreślił, że „partie muszą wspierać porządek konstytucyjny, nie mogą propagować terroryzmu, ekstremizmu, nie mogą działać na rzecz osłabienia społeczeństwa istniejącego w Republice Białoruś”³⁴. Wszystkie działania oficjalnego Mińska zmierzają więc do zbudowania „idealnego”, monolitycznego społeczeństwa, z którego wyeliminowani zostaną obywatele podważający legitymację obecnej władzy i walczący o własne prawa.

32 *Центризбирком о вовлеченности общества в законодательный процесс: идет широчайшая общественная работа*, <https://www.belta.by/society/view/tsentrizbirkom-o-vovlechnosti-obschestva-v-zakonodatelnyj-protsess-idet-shirochajshaja-556321-2023/>, dostęp: 28.03.23.

33 *«В мире сплошной политической экстремизм». Вольфович о необходимости обновления Концепции нацбезопасности*, <https://www.belta.by/society/view/v-mire-sploshnoj-politicheskij-ekstremizm-volfovich-o-neobhodimosti-obnovlenija-kontseptsii-552466-2023/>, dostęp: 28.03.23.

34 *Сколько политических партий останется в Беларуси? Прогноз министра юстиции*, <https://www.belta.by/society/view/skolko-politicheskikh-partij-ostanetsja-v-belarusi-prognoz-ministra-justitsii-552122-2023/>, dostęp: 28.03.23.

Nataliia Mazur

REPRESYJNA POLITYKA REŻIMU ALAKSANDRA ŁUKASZENKI A NAJWAŻNIEJSZE ZMIANY W BIAŁORUSKIM USTAWODAWSTWIE W 2022 ROKU

Sytuacja społeczna i polityczna w Białorusi w 2022 roku znacząco się pogorszyła. Obserwowano przejawy pogłębiania się kryzysu polityczno-gospodarczego, ograniczenia w sferze praw człowieka, a także zaangażowanie białoruskiego reżimu w agresywną wojnę Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie. Nasiliły się również działania represyjne reżimu wobec narodu białoruskiego, zwłaszcza jego aktywnej społecznie i politycznie części.

Władze białoruskie wykorzystują już istniejące ustawodawstwo jako podstawę prawną do stosowania represji, a także zaostrzają je poprzez nowelizacje i uzupełnianie aktów prawnych, które nakładają odpowiedzialność karną i administracyjną za działania uznawane za protest czy wyrządzające szkodę Republice Białorusi (a *de facto* – obecnej władzy). W tym miejscu konieczna jest analiza zmian wprowadzonych w prawie karnym, karnym procesowym, administracyjnym, a także w prawie pracy, ustawodawstwie dotyczącym edukacji i innych aktach prawnych, które wyraźnie ograniczają wolność zgromadzeń, wolność słowa, prawo do strajku, itp.

Wypowiedzenie Protokołu Fakultatywnego do Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych

27 października 2022 r. przyjęto ustawę o wypowiedzeniu Protokołu Fakultatywnego do Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych z dnia 16 grudnia 1961 r. Białoruś nie podlega więc już jurysdykcji Komitetu Praw Człowieka, jednego z nielicznych organów międzynarodowych, do których obywatele Białorusi mogliby składać skargi na naruszenie przez organy państwowe Białorusi ich praw i uzasadnionych interesów. Zgodnie ze wspomnianym Paktem (Art. 12 ust.1) wypowiedzenie wchodzi w życie 3 miesiące po dacie otrzymania notyfikacji przez Sekretarza Generalnego ONZ (ostatnim dniem składania przez obywateli Białorusi skarg do Komitetu Praw Człowieka był 8 lutego 2023 r.). Od czasu ratyfikacji tego protokołu Komitet Praw Człowieka rozpatrzył około 200 skarg przeciwko państwu białoru-

skiemu, ponadto niektóre z nich zawierały zalecenia dotyczące zmian w ustawodawstwie, mających na celu poprawę sytuacji w zakresie praw człowieka. Państwo nie wdrożyło jednak żadnej z decyzji Komitetu Praw Człowieka, powołując się na ich rekomendacyjny charakter. Mimo tego narzędzie to było jednym ze sposobów zwracania przez Białorusinów uwagi na problemy z prawami człowieka na Białorusi. Po wydarzeniach z 2020 r. i w związku z prowadzoną wobec Białorusinów polityką represji, zwiększyła się liczba skarg na władze białoruskie złożonych do Komitetu Praw Człowieka. Nieuznanie jurysdykcji Komitetu Praw Człowieka nie rozwiązuje radykalnie problemu ani obywateli Białorusi, ani białoruskich władz, ponieważ decyzje Komitetu nigdy nie zostały wykonane przez władze państwowe Białorusi. Ta decyzja reżimu nie buduje pozytywnego wizerunku państwa, które nadal wzmacnia środki represyjne wobec swoich obywateli.

Zmiany w prawie karnym

1. Odpowiedzialność za wezwania do nałożenia sankcji

W dniu 1 stycznia 2022 r. weszła w życie ustawa z dnia 14 grudnia 2021 r. nr 133-Z „O zmianie Kodeksu karnego Republiki Białorusi”¹, zmieniająca Art. 361 Kodeksu karnego (dalej- KK)². Artykuł ten wprowadza odpowiedzialność karną za wezwania do działań mających na celu wyrządzenie szkody bezpieczeństwu narodowemu Białorusi. Po wprowadzonych zmianach tytuł artykułu brzmi: „Wezwania do środków ograniczających (sankcji), innych działań mających na celu szkodzenie bezpieczeństwu narodowemu Republiki Białorusi”. Za popełnienie tego czynu przewidywana jest kara ograniczenia wolności na okres do 5 lat lub pozbawienia wolności na okres do 6 lat. Ust. 3 art. 361. KK przewiduje karę pozbawienia wolności na okres od 4 do 12 lat za wyżej wskazane czyny popełnione przy użyciu mediów lub Internetu lub przez urzędnika korzystającego ze swoich uprawnień służbowych lub pociągające za sobą poważne konsekwencje³.

Niewątpliwie zmiany te skierowane są przede wszystkim przeciwko działaniom przedstawicieli demokratycznych sił Białorusi, podejmowanym na arenie międzynarodowej, którzy od 2020 r. informują społeczność światową o represjach reżimu i jego ofiarach, o obecnej trudnej sytuacji politycznej i społecznej w kraju, wzywając do nakładania sankcji gospodarczych wobec reżimu, apelując o zaniechanie współpracy z reżimem i zakończenie finansowania aparatu represji poprzez współpracę gospodarczą lub jakąkolwiek inną współpracę z reżimem.

Na dzień 20 grudnia 2022 r. rozpoczęto kilka procesów sądowych na podstawie zarzutów za wezwania do nakładania sankcji. Sprawy dotyczą A. Alejkina, dyrektora wykonawczego Białoruskiego Funduszu Solidarności Sportowej i A. Herasimieny, znanej sportsmenki białoruskiej (która założyła ten fundusz)⁴, a także znanych białoruskich działaczy na rzecz zmian demokratycznych: P. Łatuszki, S. Cichanouskiej,

1 Закон Республики Беларусь от 14 декабря 2021 г. № 133-З Об изменении Уголовного кодекса Республики Беларусь. Национальный правовой интернет- портал, <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=H12100133&p1=1&p5=0>, dostęp: 02.01.2023.

2 Уголовный Кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. № 275-3 (с изменениями и дополнениями, текст по состоянию на 1 января 2023 г. – Эталон-онлайн, <https://etalonline.by/document/?regnum=hk9900275>, dostęp: 02.02.2023.

3 Закон Республики Беларусь от 14 декабря 2021 г. № 133-З Об изменении Уголовного кодекса Республики Беларусь. Национальный правовой интернет-портал, <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=H12100133&p1=1&p5=0>, dostęp: 02.01.2023.

4 В Минске начался заочный суд над Александрой Герасименей и Александром Онейкиным, <https://nashaniva.com/ru/305760/>, dostęp: 19.12.2023.

V. Kawalkawaj, S. Dyleuskaha⁵, V. Cepkały (w tym na podstawie Art. 361 KK)⁶. Wszystkie te procesy prowadzone były w trybie zaocznym, każda z wymienionych osób została skazana zaocznie na kary do 18 lat pozbawienia wolności⁷.

2. Odpowiedzialność za udział w działalności stowarzyszeń publicznych, organizacji publicznych, partii politycznych i fundacji

W dniu 4 stycznia 2022 r. uchwalono Ustawę o zmianie kodeksów, zgodnie z którą dodano również nowy artykuł do KK. 1931: „Nielegalne organizowanie działalności stowarzyszenia publicznego, organizacji religijnej lub fundacji lub udział w ich działalności”. Zgodnie z tym artykułem wprowadza się karę w postaci grzywny lub aresztowania lub pozbawienia wolności na okres do 2 lat za organizowanie „działalności lub udziału w działalności partii politycznej, innego stowarzyszenia publicznego, organizacji religijnej lub fundacji, w odniesieniu do których istnieje decyzja upoważnionego organu państwowego o ich likwidacji, która weszła w życie, lub zawieszeniu ich działalności, a także organizację działalności lub udział w działalności partii politycznej, innego stowarzyszenia publicznego, organizacji religijnej lub fundacji, które nie przeszły rejestracji państwowej zgodnie z ustaloną procedurą, w przypadku braku oznak przestępstwa przewidzianego w artykule 4231 KK”⁸. Dodanie tego artykułu do KK jest kontynuacją polityki reżimu wobec społeczeństwa obywatelskiego, która polega na zniszczeniu wszystkich niepaństwowych organizacji i realizowana jest w formie likwidacji stowarzyszeń oraz organizacji społecznych na podstawie zmyślonych powodów. Polega na ich prześladowaniu za tak zwaną działalność ekstremistyczną, rozpowszechnianie materiałów ekstremistycznych, nielegalne finansowanie, itp. Według Lawtrend tylko od lata do jesieni 2021 r. na Białorusi przymusowo zlikwidowano lub podjęto decyzję o likwidacji w związku z istniejącą sytuacją społeczno-polityczną około 500 organizacji społeczeństwa obywatelskiego⁹.

3. Odpowiedzialność za zaprzeczanie ludobójstwu narodu białoruskiego

5 stycznia 2022 r. uchwalono Ustawę o ludobójstwie narodu białoruskiego z 5 stycznia 2022 r.¹⁰, zgodnie z którą wprowadzono zmiany w KK. Art. 1 ww. Ustawy definiuje ludobójstwo narodu białoruskiego jako „okrucieństwa popełnione przez nazistowskich zbrodniarzy i ich współników, formacje nacjonalistyczne podczas Wielkiej Wojny Ojczyźnianej i okresu powojennego, mające na celu systematyczne fizyczne zniszczenie narodu białoruskiego poprzez morderstwa i inne działania uznane za ludobójstwo zgodnie z aktami prawnymi i normami prawa międzynarodowego”. Na podstawie art. 2 ww. ustawy KK

5 Генпрокуратура Беларуси направила в суд уголовное дело в отношении Латушко и Тихановской, <https://www.belarus.kp.ru/online/news/5059636/>, dostęp: 20.12.2022.

6 СК начал спецпроизводство в отношении Валерия Цепкало, СК начал спецпроизводство в отношении Валерия Цепкало (belta.by), dostęp: 20.12.2022.

7 Zob. np. Białoruś, wyrok więzienia dla Swiatłany Cichanouskiej. Opozycjonistka: Nie jestem zdziwiona, nie jestem smutna. Widzę też trochę pozytywów, TVN24. 6 marca 2023 r.; Tsikhanouskaya and Latushka sentenced to long prison terms in absentia, (spring96.org), dostęp: 9.03.2023.

8 Ten artykuł KK przewiduje odpowiedzialność za „niewykonanie decyzji o uznaniu organizacji, działalności indywidualnego przedsiębiorcy za ekstremistyczną, o zaprzestaniu działalności przedstawicielstwa organizacji zagranicznej lub międzynarodowej i (lub) zawieszeniu ich działalności”.

9 Уголовная ответственность за организацию и участие в незарегистрированных организациях, Lawtrend — Исследования Образование Действия, dostęp: 03.03.2023.

10 Закон Республики Беларусь от 5 января 2022 г. № 146-3 О геноциде белорусского народа. Национальный правовой интернет-портал, <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=H12200146&p1=1&p5=0>, dostęp: 02.02.2023.

został uzupełniony art. 1302, zgodnie z którym publiczne zaprzeczenie ludobójstwa narodu białoruskiego (w wystąpieniu publicznym, w druku lub publicznie prezentowanym dziele, w mediach lub w informacjach zamieszczonych w Internecie, innej publicznej sieci telekomunikacyjnej) podlega karze aresztowania, ograniczenia wolności do 5 lat lub pozbawienia wolności na ten sam okres¹¹. Wprowadzona w niej definicja ludobójstwa narodu białoruskiego umożliwia reżimowi manipulowanie historią: władza twierdzi, że formacje nacjonalistyczne, będące wspólnikami nazistowskich zbrodniarzy, dokonały zbrodni wobec narodu białoruskiego pod biało – czerwono – białą flagą. To z kolei stworzyło dodatkową podstawę do prześladowań związanych z używaniem symboli narodowych, a także prześladowania historyków, którzy mogą obalić tę manipulację faktami historycznymi.

4. Wprowadzenie nowych podstaw stosowania kary śmierci

Kolejna zmiana w KK wynikała z agresji militarnej Federacji Rosyjskiej na Ukrainę i udziału w tej agresji białoruskiego reżimu przez udostępnianie terytorium Białorusi wojskom i sprzętowi wojskowemu Federacji Rosyjskiej w celu przeprowadzenia ataku (mimo że Konstytucja Białorusi, nawet w obecnej wersji- po zmianach wprowadzonych po referendum w 2022 r.,- w Art. 18 ustanawia, że „Republika Białorusi wyklucza agresję wojskową ze swojego terytorium przeciwko innym państwom”¹²). Zmiana postawy reżimu była zmanifestowana wprowadzeniem zmian do KK w postaci kolejnej podstawy do zastosowania kary śmierci. Ustawa ta od dnia 13 maja 2022 r.¹³ wprowadziła zmiany do art. 59 KK, zgodnie z którymi stosowanie kary śmierci jest przewidziane za popełnienie następujących przestępstw:

- zabójstwa przedstawiciela obcego państwa lub organizacji międzynarodowej w celu prowokowania komplikacji międzynarodowych lub wojny lub destabilizacji porządku publicznego w obcym państwie (art.124 ust.2 KK);
- popełnienia aktu międzynarodowego terroryzmu przez zorganizowaną grupę, przy użyciu obiektów wykorzystujących energię atomową lub przy użyciu substancji radioaktywnych lub materiałów jądrowych, silnych, toksycznych substancji chemicznych lub biologicznych lub w połączeniu z zabiciem człowieka, lub zabicie osoby publicznej lub osoby publicznej obcego państwa w celu prowokowania komplikacji międzynarodowych lub wojny lub destabilizacji porządku publicznego w obcym państwie (art.126 ust.3 KK);
- popełnienie aktu terroryzmu przez zorganizowaną grupę, przy użyciu obiektów wykorzystujących energię atomową lub przy użyciu substancji radioaktywnych lub materiałów jądrowych, silnych, toksycznych substancji chemicznych lub biologicznych lub w połączeniu z zabiciem człowieka (art.289 ust.3 KK);
- zabójstwo osoby publicznej popełnione w związku z jej działalnością publiczną lub społeczną w celu wpływania na podejmowanie decyzji przez władze, utrudniania działalności politycznej

11 Уголовный Кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. № 275-3 (с изменениями и дополнениями, текст по состоянию на 1 января 2023 г., <https://etalonline.by/document/?regnum=hk9900275>, dostęp: 02.02.2023.

12 Конституция Республики Беларусь 1994 года с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г., 17 ноября 2004 г., 27 февраля 2022 г., https://etalonline.by/document/?regnum=V19402875&q_id=&date=2022-03-15&rnList=P02200001&history=0, dostęp: 14.12.2022.

13 Закон Республики Беларусь от 13 мая 2022 г. № 165 – 3 Об изменении Уголовного кодекса Республики Беларусь, <https://etalonline.by/document/?regnum=H12200165>, dostęp: 14.12.2022.

lub innej działalności społecznej, zastraszania ludności lub destabilizację porządku publicznego (art.359 ust.2 KK).

Jednocześnie oficjalnie władze uzasadniają wprowadzenie dodatkowych podstaw do stosowania kary śmierci twierdząc, że rośnie zagrożenie terrorystyczne wobec Białorusi. Według przewodniczącego Stałej Komisji ds. Ustawodawstwa i Budownictwa Państwowego Rady Republiki Siarheja Siwca jest to „aktywnie ułatwane przez zagranicznych, agresywnie opozycyjnych aktorów wrogich naszemu krajowi, którzy dążą do pogorszenia sytuacji społeczno- politycznej w Republice Białorusi, destabilizację sytuacji społeczno- gospodarczej, stworzenie atmosfery napięcia i strachu w społeczeństwie”, a proponowane zmiany „są współmierne do istniejącego zagrożenia dla bezpieczeństwa publicznego, odpowiadają pojawiającej się sytuacji przestępczej”¹⁴. W ten sposób władze nadal posługują się narracją o zagrożeniu zewnętrznym, które zmusza do wzmocnienia środków bezpieczeństwa. Ponadto, zgodnie z Ustawą podpisaną przez A. Łukaszenkę w styczniu 2023 r.¹⁵, wprowadzono stosowanie kary śmierci wobec urzędników, w tym urzędników wojskowych i państwowych, którzy dopuścili się zdrady stanu. Niewątpliwie zmiany te mają również na celu zwalczanie przeciwników politycznych w strukturach organów państwowych i armii. Jest to także sposób na zapobieżenie przechodzeniu wojska białoruskiego na stronę armii ukraińskiej w przypadku hipotetycznego zaangażowania armii białoruskiej w agresję militarną Federacji Rosyjskiej na Ukrainę.

5. Pozbawienie obywatelstwa za prowadzenie działalności ekstremistycznej

Kolejną innowacją jest wprowadzenie możliwości pozbawienia obywatelstwa (w tym obywateli Republiki Białoruś) w związku z udziałem w działalności ekstremistycznej. Odpowiednia ustawa została podpisana przez A. Łukaszenkę w styczniu 2023 r.¹⁶. Należy zauważyć, że zmiany te są sprzeczne z Konstytucją Republiki Białorusi, której art. 10 stanowi, że „nikt nie może być pozbawiony obywatelstwa Republiki Białorusi lub prawa do zmiany obywatelstwa”¹⁷. Oprócz tego obowiązkiem obywatela Republiki Białoruś – na podstawie wprowadzonych przepisów – jest powiadomienie właściwych organów o posiadaniu obywatelstwa obcego państwa, posiadaniu zezwolenia na pobyt w obcym państwie oraz innego dokumentu uprawniającego do otrzymywania świadczeń i ulg w takim państwie. Ta zmiana naraża na niebezpieczeństwo obywateli Białorusi, którzy nadal walczą przeciwko władzy przebywając za granicą lub są zmuszeni do opuszczenia terytorium Białorusi w związku z prześladowaniami. Dotyczy to również np. osób mieszkających na terytorium innego państwa z jakichkolwiek innych powodów (praca, nauka) i komentujących działania urzędników państwowych w sieciach społecznościowych.

14 *Сенаторы одобрили законопроект об изменении Уголовного кодекса. БелТА. 4 мая 2022*, <https://www.belta.by/society/view/senatory-odobrili-zakonoproekt-ob-izmenenii-ugolovnogo-kodeksa-499586-2022/>, dostęp:15.12.2022.

15 *Лукашенко подписал закон о смертной казни «за измену государству» для чиновников и военнослужащих*, <https://www.lrt.lt/ru/novosti/17/1933396/lukashenko-podpisal-zakon-o-smertnoi-kazni-za-izmenu-gosudarstvu-dlia-chinovnikov-i-voennosluzhashchikh>, dostęp:12.03.2023.

16 *Внесены поправки в Закон «О гражданстве Республики Беларусь» 5 января*, <https://pravo.by/novosti/obshchestvenno-politicheskie-i-v-oblasti-prava/2023/january/72724/>, dostęp:10.02.2023.

17 *Конституция Республики Беларусь 1994 года с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г., 17 ноября 2004 г., 27 февраля 2022 г.*, https://etalonline.by/document/?regnum=V19402875&q_id=&date=2022-03-15&rnList=P02200001&history=0, dostęp: 14.12.2022.

6. Zmiany w przepisach dotyczących postępowania karnego

21 lipca 2022 r. A. Łukaszenka podpisał ustawę z dnia 20 lipca 2022 r. o zmianie Kodeksu Postępowania Karnego Republiki Białorusi (dalej – KPK)¹⁸. Tą ustawą wprowadzono postępowania specjalne (zaoczne) w sprawach karnych wobec oskarżonych przebywających poza Białorusią i uchylających się od stawienia się przed organem prowadzącym postępowanie karne. Ustalono również listę przestępstw, z powodu których można wszcząć odpowiednie postępowanie zaoczne wobec oskarżonego. Należą do nich m.in. akt terroryzmu, ludobójstwo, najemnictwo, zdrada państwa, dywersja, tworzenie formacji ekstremistycznej lub udział w niej, masowe zamieszki, wezwania do sankcji¹⁹. Rozdział 493 KPK zawiera ogólne przepisy postępowania specjalnego, procedurę postępowania specjalnego, procedurę powiadamiania o postępowaniu zaocznym, procedurę postępowania sądowego.

Na podstawie art. 46825 KPK podstawą do prowadzenia postępowania zaocznego w sprawie może być postanowienie śledczego za zgodą prokuratora lub postanowienie prokuratora w postępowaniu karnym przeciwko pełnoletniemu obywatelowi Republiki Białorusi oskarżonemu o popełnienie następujących przestępstw:

- zbrodnie przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości;
- zbrodnie wojenne, w tym popełnienie aktów międzynarodowego terroryzmu;
- rehabilitację nazizmu;
- zaprzeczanie ludobójstwu narodu białoruskiego;
- najemnictwo;
- akty terroryzmu;
- organizację działalności organizacji terrorystycznej i udział w działalności takiej organizacji;
- branie zakładników;
- masowe zamieszki;
- umyślne doprowadzenie pojazdu lub torów komunikacyjnych do zniszczenia;
- kradzież lub zajęcie w celu porwania taboru kolejowego, statku powietrznego lub wodnego;
- nielegalne przemieszczanie przez granicę celną Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej lub granicę państwową Republiki Białorusi silnych, trujących substancji, materiałów radioaktywnych, broni palnej, amunicji, materiałów wybuchowych, urządzeń wybuchowych, itp.;
- zdradę Państwa;
- spisek lub inne działania popełnione w celu przejęcia władzy państwowej;
- szpiegostwo;
- działalność agenturalną;
- apele o środki o charakterze restrykcyjnym (sankcje);
- i inne- pod warunkiem, że obce Państwo odmówiło wydania oskarżonego w celu przeprowadzenia postępowania karnego lub w ciągu 6 miesięcy od momentu skierowania przez Prokuraturę Generalną do organu obcego państwa wniosku o wydanie osoby, w celu przeprowadzenia postępowania karnego nie uzyskano zgody obcego państwa na wydanie oskarżonego.

18 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999 г., <https://etalonline.by/document/?regnum=hk9900295>, dostęp: 14.12.2022.

19 Закон Республики Беларусь от 20 июля 2022 г. №199 З б изменении Уголовно-процессуального кодекса Республики Беларусь, <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=H12200199&p1=1>, dostęp: 18.02.2023.

Jednocześnie zgodnie z KPK obowiązkowy jest udział w postępowaniu obrońcy oskarżonego, co wydaje się absurdalne, ponieważ w przypadku postępowania zaocznego obrońca nie ma możliwości komunikowania się z oskarżonym i wykonywania w pełni innych obowiązków w zakresie jego ochrony. Rozprawa sądowa w trybie postępowania zaocznego odbywa się jednak z obowiązkowym udziałem prokuratora i obrońcy. Jednocześnie w praktyce oskarżony jest pozbawiony możliwości wyboru obrońcy, a obrona wyznaczona zgodnie z KPK niewątpliwie nie może być i nie będzie realizowana w należytej formie. Zaoczne postępowanie karne w rzeczywistości pozbawia oskarżonego wszystkich jego praw, w tym prawa do obrony własnej, swobodnego komunikowania się ze swoim adwokatem, przedstawiania dowodów, składania żądań, wniosków, itp. Wprowadzenie zaocznego postępowania karnego z jakiegokolwiek przyczyny, stanowi naruszenie art. 7, 10 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (równość wszystkich wobec prawa i prawo do równej ochrony prawa; prawo do jawnego postępowania z zachowaniem wymogów słuszności przez niezależny i bezstronny sąd)²⁰, Art.2 ust.3, Art.14 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych²¹.

2 grudnia 2022 r. rozpoczął się proces zaoczny w sprawie administratorów tzw. „Czarnej księgi Białorusi”: J. Sazanowicza, D. Nawoszy, D. Bahdanawicza, V. Zaniamanskaj, V. Wysockaj pod zarzutem podżegania do wrogości społecznej i popełnienia bezprawnych działań w odniesieniu do danych osobowych²². Adwokaci zostali w tej sprawie powołani na mocy postanowień śledczych. Wszyscy oskarżeni w sprawie znajdują się za granicą, a udział w procesie przez komunikator „Skype” V. Wysackiej został odrzucony, ponadto V. Zaniemanskaja wnioskuje o odwołanie składu sądu, ale zostało to odrzucone. Już pierwsza rozprawa zaoczna jest dowodem na to, że oskarżeni zostali pozbawieni prawa do sprawiedliwego procesu, prawa do wyboru obrońcy oraz prawa do przedstawienia dowodów w sądzie.

7. Zmiany w prawie administracyjnym

Ustawa z dnia 4 stycznia 2022 r. wprowadziła również zmiany w Kodeksie Republiki Białorusi o wykroczeniach administracyjnych z dnia 6 stycznia 2021 r. (dalej– KoWA). Art.24.23 „Naruszenie porządku organizacji lub prowadzenia imprez masowych” został uzupełniony ust. 7 i notatką o następującej treści: „zbieranie, otrzymywanie, wykorzystywanie środków pieniężnych, innych nieruchomości, w tym praw majątkowych, a także wyłącznych praw do wyników działalności intelektualnej, a także wykonywanie pracy, świadczenie usług w celu zwrotu kosztów wynikających z pociągnięcia osoby do odpowiedzialności za naruszenie porządku organizacji lub prowadzenia imprez masowych, pociąga za sobą nałożenie kary grzywny (...), a na osobę prawną– do stu procent kwoty (wartości) przedmiotu przestępstwa administracyjnego z konfiskatą lub bez konfiskaty”²³. Przypomnijmy, że grzywny są jednym z najczęściej nakładanych przez sądy rodzajów kary administracyjnej i karnej w przypadku spraw motywowanych politycznie. Biorąc pod uwagę, że kwoty grzywien są dla wielu bardzo wysokie, Białorusini w kraju i za granicą organizowali zbiórki pieniędzy na pomoc prześladowanym i ich rodzinom. Dokonując odpowiednich zmian w ustawo-

20 Всеобщая декларация прав человека, https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml, dostęp: 03.02.2023.

21 Международный пакт о гражданских и политических правах, https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/ractpol.shtml, dostęp: 14.03.2023.

22 Начался первый заочный суд – по делу администраторов «Черной книги Беларуси», <https://belsat.eu/ru/news/12-12-2022-nachalsya-pervyj-zaochnyj-sud-po-delu-administratorov-chnoj-knigi-belarusi>, dostęp: 10.03.2023.

23 Закон Республики Беларусь от 4 января 2022 г. № 144-3 Об изменении кодексов, <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=H12200144&p1=1&p5=0>, dostęp: 10.02.2023.

dawstwie, reżim oficjalnie uznał za wykroczenie zarówno udzielanie, jak i otrzymywanie pomocy w zapła-
ceniu grzywny za tzw. artykuły protestacyjne (zarówno KK, jak i KoWA). Dodatek ten skutecznie pozbawia
osoby ścigane możliwości zapłaty grzywny, zagraża ich sytuacji materialnej, a także jest czynnikiem odstra-
szającym dla tych, którzy chcą pomóc. Ponadto jest to w rzeczywistości kolejne źródło dochodu dla władz.

8. Zmiany w ustawodawstwie o edukacji

14 stycznia 2022 r. uchwalono Ustawę o zmianie Kodeksu Republiki Białorusi o edukacji, zgodnie
z którą Kodeks o edukacji z 13 stycznia 2011 r. został przedstawiony w nowej wersji²⁴. Na podstawie art.68
ust.5 zakończenie stosunków edukacyjnych (tj. wydalenie) ucznia lub studenta jest możliwe w przypadku
„nieobecności na zajęciach edukacyjnych w związku z odbywaniem kary administracyjnej w postaci aresz-
tu administracyjnego”, co w rzeczywistości zagraża wszystkim uczniom i studentom, wobec których ta kara
została orzeczona na mocy dekretu o pociągnięciu ich do odpowiedzialności administracyjnej za udział
w protestach, tzw. pikietowanie, itp. W ten sposób na poziomie legislacyjnym zapewniono administracji
instytucji edukacji możliwość „pozbycia się” niechcianych uczniów i studentów. Ponadto środek ten jest
kolejnym narzędziem zastraszania młodzieży, zapobiegającym uczestnictwu młodych ludzi w protestach,
w publicznych organizacjach, wyrażaniu opinii, itp.

Kolejną nowością jest uznanie za główne języki nauczania i wychowania w placówkach oświato-
wych wyłącznie języków rosyjskiego i białoruskiego (art. 82 Kodeksu o edukacji)²⁵. Zagwarantowano je-
dyńnię prawo obywateli do wyboru nauki i wychowania w jednym z języków państwowych, co pozbawia
mniejszości narodowe możliwości zapewnienia edukacji dzieci w języku ojczystym (w szczególności j.
polskim). W Grodzieńskiej i Wołkowyskiej Szkole Polskiej nauka w języku polskim została zredukowana
do nauczania języka polskiego przez 1 godzinę tygodniowo²⁶.

9. Zmiany w przepisach regulujących organizację imprez masowych

W 2022 r. na Białorusi władze państwowe kontynuowały politykę ograniczającą wolność zgromadzeń
i wypowiedzi. Na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 22.06.2022 nr 401 utworzono rejestr
organizatorów imprez kulturalnych i widowiskowych na Białorusi²⁷. Organizatorzy wydarzeń kulturalnych
i widowiskowych (za wyjątkiem organizatorów spośród organów państwowych, organizacji państwowych
i organizacji, w funduszach statutowych których 50 lub więcej procent udziału jest własnością Republiki
Białorusi i (lub) jej jednostek administracyjno- terytorialnych) muszą być wpisani do wspomnianego reje-
stru. Zorganizowanie i prowadzenie wydarzeń kulturalnych i widowiskowych przez organizatorów podle-
gających wpisowi i niewpisanych do rejestru jest zabronione. Charakterystyczne, że wśród dokumentów

24 Закон Республики Беларусь от 14 января 2022 г. №154-3 Об изменении Кодекса республики Беларусь о. б образовании, <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=H12200154&p1=1>, dostęp:9.01.2023.

25 Chociaż *de facto* język białoruski jest dyskryminowany przez władze i bardzo mała część uczniów i studentów uczy się w tym języku (mniej niż 12 %).

26 Przedstawiciele białoruskiego PEN-Centrum słusznie zauważają, że takie zmiany są m.in. częścią polityki polonofobii, ponieważ Polska (podobnie jak Litwa) w oficjalnych wystąpieniach reprezentantów władz jest określana jako wróg narodu białoruskiego, a kraj prowadzi celowe niszczenie polskich miejsc pamięci, polskich organizacji narodowych, kulturalnych, edukacyjnych, itp. Ponadto A. Łukaszenka często publicznie negatywnie wypowiada się na temat posiadaczy Kart Polaka.

27 Постановление Совета министров Республики Беларусь от 22 июня 2022 г. №401 О реестре организаторов культурно-зрелищных мероприятий, <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=C22200401&p1=1>, dostęp: 15.01.2023.

złożonych przez organizatorów musi znajdować się oświadczenie o niekaralności, przechowywane w jednym państwowym banku danych o przestępstwach, w odniesieniu do organizatora, założyciela (założycieli), kierownika organizatora (dla osoby prawnej, organizacji zagranicznej)²⁸. Należy zauważyć, że przedstawiciele sfery kultury byli represjonowani w różnych formach w 2022 r. (na stan 5 grudnia 2022 r. pozbawiono wolności 120 działaczy kultury, w szczególności nowe sprawy karne przeciwko reżyserom, lokalnym historykom, muzykom, itp.). Powszechną jest praktyka zakazu wykonywania zawodu (listy osób winnych działalności ekstremistycznej są stale uzupełniane)²⁹.

Zakończenie

Na podstawie przeprowadzonego badania charakteru zmian ustawodawstwa Białorusi i praktyki ich stosowania przez organy państwowe oraz komentarzy przedstawicieli władz państwowych, można przedstawić następujące wnioski:

zmiany te są reakcją na ruch demokratyczny, opór ze strony przeciwników politycznych i społeczeństwa obywatelskiego;

wprowadza się kryminalizację działalności sił demokratycznych, każda ich działalność w związku z nowelami ustawodawstwa formalnie stanowi czyn karny (na przykład wezwanie do sankcji jest dość konkretnym sformułowaniem, a wyrządzenie znacznej szkody interesom narodowym Republiki Białoruś jest bardzo rozmyte, można pod nią podciągnąć prawie każdą aktywność ruchu demokratycznego);

zaostrza się kary za działanie, które władze przedstawiają jako niedozwolone i szkodliwe dla Białorusi, chociaż w rzeczywistości szkodzi obowiązującemu reżimowi;

zaostrzenie odpowiedzialności karnej i nałożenie kary śmierci za zdradę stanu wydaje się być kolejnym etapem prowadzonej przez reżim „czystki” w ramach własnego systemu, a także środkiem, który ma zapobiec rozpadowi samego systemu i opuszczeniu go przez wahających się urzędników i wojskowych;

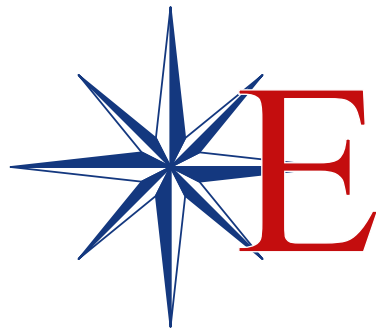
wprowadzenie postępowania zaocznego stanowi sposób na zastraszenie, stworzenie pozoru pełnej kontroli nad sytuacją w państwie, jednocześnie całkowicie pozbawia oskarżonych prawa do sprawiedliwego procesu i praktycznie wszystkich praw, z których zgodnie z KPK mogą korzystać oskarżeni;

władze starają się ustanowić całkowitą kontrolę nad wszystkimi wydarzeniami masowymi, instytucjami kultury, a tym samym stłumić wszelkie wyrazy sprzeciwu, naruszając prawo obywateli do wolności zgromadzeń i wypowiedzi, która jest jedną z kluczowych wolności w państwie demokratycznym.

Jeszcze w 2020 roku obserwowano, że obowiązujące na Białorusi ustawodawstwo było jedynie narzędziem wykorzystywanym przez władze do tłumienia protestów i walki z przeciwnikami reżimu. W latach 2021 i 2022 ustawodawstwo było jednak stopniowo „dostosowywane” do prowadzonej przez reżim polityki i dziś stanowi kolejne narzędzie, pozwalające na manipulowanie pojęciami prawnymi w interesie reżimu. W przyszłości demokratyczne przemiany na Białorusi będą wymagały całkowitej rewizji ustawodawstwa, w pierwszej kolejności stosowanego do represjonowania społeczeństwa. Niezbędne będzie stworzenie bazy, zapewniającej ochronę praw człowieka i praworządności.

28 Постановление Совета министров Республики Беларусь от 22 июня 2022 г. №401 О реестре организаторов культурно-зрелищных мероприятий, <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=C22200401&p1=1>, dostęp: 15.01.2023.

29 *Chronicle of human rights violations in the cultural sphere* (December 1-15 2022)/ PEN – Belarus, <https://penbelarus.org/en/2022/12/19/hronika-parushennyau-pravou-chalaveka-u-sfery-kultury-1-15-snezhnya-2022-goda.html>, dostęp: 27.12.2022.

BIAŁORUSKIE UGRUPOWANIA OPOZYCYJNE I STRUKTURY PARAMILITARNE STAN I PERSPEKTYWY¹

Kryzys polityczny na Białorusi w latach 2020 – 2022 stworzył warunki dla intensywnej aktywności pewnych grup społecznych, których działalność wykracza poza granice walki politycznej. Takie zaangażowanie może być ukierunkowane na sabotaż infrastrukturalny (ataki na obiekty reżimowe, budynki, kolej, itd.) oraz na presję fizyczną i psychologiczną wywieraną na przedstawicieli władzy.

Agresja Rosji na Ukrainę i współudział reżimu białoruskiego w tej wojnie wyostrzyły kluczowe elementy konfrontacji politycznej społeczeństwa białoruskiego z istniejącym na Białorusi systemem władzy. Wojna wyzwoliła mocny odruch w białoruskich entuzjastach, doprowadziła nie tylko do utworzenia na terytorium Ukrainy białoruskich jednostek bojowych, lecz zapoczątkowała także nowe podejście w kwestii przemian ustrojowych na Białorusi, które nie wykluczałyby siłowego, czyli militarnego uderzenia w reżim A. Łukaszenki.

Zarys pozapolitycznych aktywności na Białorusi do roku 2020

W powszechnym wyobrażeniu Białorusi przez długie lata centralnym punktem był mit pacyfizmu i tolerancji, polegający na unikaniu przez społeczeństwo białoruskie radykalizmu i otwartej, fizycznej konfrontacji z reżimem A. Łukaszenki. Jednak w politycznej historii współczesnej Białorusi były okresy, kiedy to ugrupowania opozycyjne podejmowały próby budowy organizacji i struktur faktycznego (paramilitarnego) oporu wobec autorytarnego reżimu. Warto również zaznaczyć, że taka aktywność początkowo nie oznaczała planu realizacji szerokiego oporu zbrojnego, ale zakładała funkcjonowanie struktur i organizacji, które mogłyby dążyć do użycia siły wobec władzy i jej przedstawicieli².

¹ Ze względu na dane wrażliwe tekst został zredagowany, z tekstu zostały usunięte nazwiska aktywistów oraz aktualne informacje dotyczące liczby i specyfiki omawianych struktur.

² Zgodnie z jedną z definicji organizacja paramilitarna to „taka organizacja, której struktura, taktyka, szkolenie, subkultura i (często) funkcje, są podobne do funkcji profesjonalnego wojska, ale nie są częścią oficjalnych lub legalnych sił zbrojnych danego kraju, hasło: *paramilitary organization*, <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/paramilitary>, (dostęp: 28.02.2023).

Na Białorusi działalność opozycyjnych organizacji paramilitarnych można podzielić na trzy okresy:

- Pierwszy, w latach 1991 – 2001: etap przejściowy po upadku ZSRR, podczas którego kształtował się nowy system polityczny; proces tworzenia, aktywność i funkcjonowanie opozycyjnych struktur paramilitarnych na Białorusi były dość intensywne i stwarzały poważny problem dla władz białoruskich;
- Drugi, w latach 2001 – 2020: konsolidacja systemu autorytarnego; zaostrzenie represji doprowadziło do eliminacji struktur paramilitarnych, które mogłyby stawiać opór wobec struktur reżimowych; w tym okresie miał miejsce jedynie sporadyczny opór fizyczny wobec władzy, jednak nie było to powiązane ze zorganizowaną działalnością ugrupowań paramilitarnych (dopiero wojna na Ukrainie w roku 2014 dała początki białoruskim formacjom wojskowym, jednak nie miało to wpływu na wewnętrzną sytuację polityczną w kraju);
- Trzeci, w latach 2020 – 2023: kryzys polityczny 2020 roku, represje i druga wojna na Ukrainie, sprzyjały szybkiemu wzrostowi aktywności paramilitarnej białoruskiej opozycji; opcja wojenna/siłowa jest rozpatrywana jako jedna z możliwości zmian ustrojowych na Białorusi.

W pierwszej dekadzie po upadku ZSRR funkcjonowały następujące białoruskie struktury paramilitarne:

Białoruskie Zjednoczenie Wojskowych

Powstało w sierpniu 1991 roku jako pierwsza na Białorusi organizacja o takim charakterze. Jej założycielami (przy wsparciu Białoruskiego Frontu Ludowego) byli wojskowi – Mikołaj Statkiewicz i Siargej Czyslaw (pseudonim „Bulba”). Członkami tej formacji w znacznym stopniu byli właśnie białoruscy oficerowie armii radzieckiej, należał do niej również późniejszy sprzymierzeniec A. Łukaszenki Wiktar Szejman³. Wśród swoich celów organizacja deklarowała:

- Wspieranie procesu wdrażania reform wojskowych;
- Ochronę demokracji i suwerenności Republiki Białorusi oraz praw żołnierzy białoruskich;
- Pielęgnowanie patriotyzmu i godności narodowej w sferach wojskowych i szerokich kręgach społeczeństwa;
- Niedopuszczenie do użycia armii przeciwko narodowi⁴.

Liczba członków formacji szacowana była na kilka tysięcy. Brali oni udział w zabezpieczaniu i ochronie mityngów opozycyjnych oraz w starciach z milicją. Organizacja przestała istnieć w roku 2000.

Biały legion

Niezarejestrowana białoruska organizacja sportowo- patriotyczna, utworzona w latach 1994 – 1995 przy bezpośrednim udziale Siargeja Czyslawa. Celem tej liczącej kilkuset członków organizacji było wychowanie młodzieży zorientowanej na idee narodowe, obrona niezależności, wsparcie ruchu demokratycznego i zwalczanie wpływów Rosji na Białorusi. Struktura, szkolenie i działalność Białego Legionu całkowicie

3 *БЗВ, как все начиналось*, <https://belaruspartisan.by/m/politic/194263/>, (dostęp: 01.03.2023).

4 *Лёс Беларускага згуртавання вайскоўцаў і яго стваральнікаў*, „Народная воля”, (dostęp: 15.02.2023).

odpowiadała wzorcom organizacji militarnej. W roku 2014 (podczas pierwszego etapu rosyjskiej agresji na Ukrainę) jego członkowie brali aktywny udział w tworzeniu na Ukrainie białoruskich formacji militarnych⁵.

Białoruski ruch anarchistyczny

Ruch anarchistów na Białorusi ma swoją oddzielną, dość złożoną i bogatą historię. Jego kształtowanie się i organizacja rozpoczęły się jeszcze w latach 90. XX w. Ze względu na swój radykalizm wobec reżimu A. Łukaszenki, dość wysoką aktywność (np. organizację ataków w postaci podpaleń budynków administracyjnych⁶), była to najbardziej prześladowana i represjonowana grupa polityczna na Białorusi. Można przypuszczać, że anarchiści od początku zakładali możliwość otwartej walki z reżimem A. Łukaszenki, co zmuszało inne organizacje opozycyjne do utrzymywania dystansu w relacjach z tym ugrupowaniem.

W latach 2020- 2021 anarchiści brali udział w akcjach protestu oraz stosowali bardziej radykalne metody oddziaływania na system. Dlatego władze, wprost oskarżając ich o terroryzm, stosowały w stosunku do nich represje o największym natężeniu⁷. Dziś przedstawiciele ruchu anarchistycznego, biorąc pod uwagę liczbę uwięzionych członków, są najbardziej prześladowaną grupą polityczną na Białorusi. Najbardziej znanymi aktywistami tego ruchu są: Igar Aliniewicz (skazany na 20 lat więzienia), Alexander Franckiewicz (skazany na 17 lat więzienia), Marfa Rabkowa (skazana na 15 lat więzienia), Nikolai Dedok (skazany na 5 lat więzienia).

„Białoruska Pagonia” i grupa taktyczna „Białoruś”

W czasie trwania pierwszej rosyjskiej agresji na Ukrainę powstały jednostki białoruskich ochotników: w 2014 roku powstała jednostka taktyczna „Pagonia”, a w roku 2015 taktyczna grupa „Białoruś”. Precyzyjna liczba białoruskich ochotników nie jest znana (szacuje się, że to od 30 do 50 osób). Jądro jednostki składa się z przedstawicieli młodzieżowych organizacji opozycyjnych. W roku 2022 białoruscy ochotnicy z tych jednostek stanowili podstawę organizacyjną dla batalionu im. Konstantego Kalinowskiego.

Kryzys polityczny oraz brutalne represje ze strony łukaszenkowskich władz przyspieszyły tworzenie w latach 2020 – 2022 różnych autonomicznych i anonimowych grup aktywnego oporu. Pod pojęciem „aktywnego oporu” rozumieć należy akcje ukierunkowane na organizację sabotażu czy zastraszanie przedstawicieli reżimu (propagandystów, polityków, funkcjonariuszy struktur represyjnych). Kluczowymi cechami decydującymi o procesie ukształtowania oraz funkcjonowania takich organizacji były: spontaniczność, brak struktur organizacyjnych i doświadczenia. Charakterystyczne były również szerokie wykorzystywanie przez nie sieci społecznościowych (Telegram) oraz duża rola indywidualnych inicjatyw.

Taka różnorodność w konstruowaniu i działalności organizacji oraz wykorzystanie przez nie różnego rodzaju komunikatorów do komunikacji a także koordynacji działalności, sprzyjały jednak dość intensywnej jej inwigilacji przez struktury represyjne, a w konsekwencji identyfikacji oraz neutralizacji członków.

5 *Новейшая история Беларуси: как создавали «Белый легион»*, <https://nashaniva.com/?c=ar&i=131147&lang=ru>, (dostęp: 01.03.2023).

6 *Ответственность за нападение на посольство РФ в Минске взяли белорусские anarchists*, <https://www.forbes.ru/news/55614-otvetstvennost-za-napadenie-na-posolstvo-rf-v-minske-vzyali-belorusskie-anarhisty>, (dostęp: 02.03.2023).

7 *Анархистам из «группы Олиневича» дали от 18 до 20 лет лишения свободы*, <https://news.zerkalo.io/life/7561.html?c>, (dostęp: 02.03.2023).

W praktyce aktywne i radykalne TG chaty oraz TG grupy były wykorzystywane przez KGB i GUBOPiK⁸ w celach przyciągania, identyfikacji oraz zatrzymywania aktywistów na gorącym uczynku.

Wśród najbardziej znanych inicjatyw z okresu 2020 – 2022 wymienić można: Grupę Autuchowicza⁹, „Supraciu”, „Laciać busly”, „Drużyny ludowej samoobrony”, „Ruch Robotników” czy „Cyberpartyzantów” (funkcjonujących poza granicami państwa). W 2020 roku w Warszawie z grupy byłych funkcjonariuszy białoruskich struktur siłowych (MSW, Prokuratura Generalna, Komitet Śledczy) utworzona została organizacja opozycyjna BYPOL. Rok później organizacja ta zainicjowała plan mobilizacyjny „Peramoha” („Zwycięstwo”). Jego celem była anonimowa mobilizacja aktywnej części białoruskiego społeczeństwa i przygotowanie strategii działalności (protestu) na Białorusi w perspektywie zaostrzenia sytuacji wewnętrznej w kraju. Proces koordynacji i realizacji strategii był realizowany przez jeden z kanałów na Telegramie. Zgodnie z podanymi przez BYPOL informacjami ponad 200 tys. osób (anonimowo) zgłosiło chęć dołączenia do projektu¹⁰.

Ocena skuteczności organizacji tego typu jest dość skomplikowana, ponieważ jej strategia nie jest oparta na określonych strukturach i doświadczonych grup ludzi, odpowiednio przygotowanych do radykalnych akcji. Cała aktywność zakłada więc działalność indywidualną, czasem nawet inicjatywy obejmujące rodzinę albo grupę przyjaciół. Jednak koordynacja akcji przez sieci społecznościowe tworzy spore luki, wykorzystywane przez służby łukaszenkowskie do wykrywania i neutralizowania podobnych inicjatyw.

Działalność BYPOL tworzy pewne psychologiczne i informacyjne napięcia w systemie autorytarnym. Organizacja bywa również zaangażowana w akcje sabotażu- tak było w przypadku rosyjskiego samolotu wczesnego ostrzegania A-50, który 26 lutego 2023 roku został zaatakowany dronami na lotnisku wojskowym „Maczuliszcze” koło Mińska. Odpowiedzialność za przygotowanie i realizację tej operacji wziął na siebie właśnie BYPOL, chociaż istnieje możliwość, że była to tylko przykrywką dla działalności agentów ukraińskich¹¹.

Nowy etap rozwoju aktywności białoruskiej opozycji paramilitarnej po 24 lutego 2022 roku

Rosyjski atak na Ukrainę i współdziałanie reżimu A. Łukaszenki w rosyjskiej agresji całkowicie przeobraziły przestrzeń polityczną, informacyjną i ideologiczną zarówno na Białorusi, jak i w ośrodkach demokratycznych białoruskiej emigracji. To skutkowało następującymi zmianami:

- Po pierwsze, wzmocnił się ideowy i polityczny wpływ struktur oraz polityków, którzy od zawsze stali na pozycjach narodowych i antyrosyjskich. Na początku kryzysu politycznego na Białorusi – bez względu na dominację symboli narodowych – nurt narodowościowy był praktycznie niezauważalny;
- Po drugie, widocznie osłabił fundament ideologiczny, reprezentowanej przez Swiatłanę Cichanuską, „nowej opozycji”, co wyostriżyło w niej sprzeczności, konflikty i przyspieszyło rozłam. To także zmusiło „biuro” S. Cichanouskiej oraz inne struktury „nowej opozycji”, do przeprowadzenia

8 Departament Główny do Zwalczenia Zorganizowanej Przystępności i Korupcji (MSW). Po roku 2020 jest to kluczowa struktura zwalczająca polityczną aktywność opozycyjną na Białorusi.

9 12- osobowa grupa obywateli Białorusi, którzy byli związani z oskarżonym o terroryzm białoruskim opozycjonistą i przedsiębiorcą Mikołajem Autuchowiczem.

10 «Перамога»: в чем суть плана по свержению Лукашенко, <https://www.dw.com/ru/peramoga-v-chem-sut-plana-po-sverzheniju-lukashenko/a-60560423>, (dostęp: 03.03.2023).

11 Атака на А-50У в Мачулишчах, <https://www.currenttime.tv/a/32305632.html>, (dostęp: 04.03.2023).

zmian organizacyjnych i zwrócenia się ku ideom narodowym. W wyniku tych procesów powstał tzw. Gabinet Swiatłany Cichanouskiej;

- Po trzecie, wzmocił się proces dalszej radykalizacji społeczeństwa białoruskiego oraz szybkiego powstania białoruskich struktur wojskowych na Ukrainie oraz białoruskich klubów patriotyczno-sportowych w Polsce i na Litwie, zorientowanych ma możliwy siłowy udział w zmianach politycznych na Białorusi;
- Po czwarte, w agendzie politycznej pojawiła się nowa opcja możliwych przemian politycznych na Białorusi zrealizowanych przez jawną działalność militarną.

W ciągu pierwszych miesięcy rosyjskiej agresji, na terytorium Białorusi zrealizowano całą serię akcji sabotażowych, które dotknęły infrastrukturę kolejową. Miały miejsce również cyberataki na systemy informacyjne państwa białoruskiego. Do odpowiedzialnych za nie grup zaliczyć można:

- „Cyberpartyzantów”, czyli zespół złożony z anonimowych specjalistów IT, działający od sierpnia 2020 roku;
- „Ruch robotniczy”, czyli powstała w 2020 roku wspólnotę anonimowych członków, do której przyłączyli się pracownicy kolei białoruskich, która koordynowała swoją działalność głównie przez kanały na Telegramie;
- „Kolejowych Partyzantów”, czyli aktywistów białoruskich, którzy organizowali dywersję na trasach kolejowych. Ich działalność prawdopodobnie była koordynowana przez BYPOL.

Już w pierwszym miesiącu wojny (luty – marzec 2022 r.) pod zarzutem sabotażu na kolei zatrzymano 42 osoby. W sumie, od początku rosyjskiej inwazji na Ukrainę, białoruska infrastruktura kolejowa była celem ponad 80 aktów dywersji¹². Z jednej strony władze zetknęły się więc z niespotykaną wcześniej formą aktywności (choć trudno ją nazwać zjawiskiem masowym), która miała miejsce bez względu na wzmoczenie represji. Z drugiej strony wysoka liczba zatrzymanych, a później oskarżonych o akt terroryzmu i skazanych na długoletnie więzienie, świadczą o tym, że władza potrafiła szybko przywrócić kontrolę nad sytuacją. Mimo tego atak na rosyjski samolot A-50 (w lutym 2023 roku), za który odpowiedzialność wzięła grupa białoruskich partyzantów wraz z BYPOL (ta sytuacja wciąż do końca nie jest wyjaśniona), świadczy o tym, że potencjał oporu na Białorusi wciąż istnieje i w pewnych sytuacjach może zagrażać stabilności wewnętrznej systemu autorytarnego.

Inny przykładem aktywności jest powstanie Pułku Kalinowskiego i próby utworzenia innych białoruskich struktury militarnych. Już 9 marca 2022 roku białoruscy ochotnicy utworzyli batalion (później przekształcony w pułk) imienia Konstantego Kalinowskiego. Składają się nań bataliony „Wolat” i „Litwin” oraz inne formacje, np. pod koniec 2022 roku do pułku dołączyli „Cyberpartyzanci”. Pułk im. K. Kalinowskiego (pod każdym względem) jest największą zorganizowaną białoruską jednostką wojskową, która stawia przed sobą również długoterminowe cele strategiczne, takie jak: udział w obaleniu rządów A. Łukaszenki i kierowaniu krajem w okresie przejściowym¹³. W swojej działalności pułk orientuje się na wdrażanie idei odrodzenia narodowego Białorusi.

PKK wspierany jest przez polityków ukraińskich również politycznie oraz rozpatrywany jak podmiot i przedstawiciel polityczny Białorusinów na Ukrainie. W 2022 roku przekształcił się nawet w pewną poli-

12 *Боятся потерять контроль: Массовые увольнения на БЖД и «уголовки». Как это было?*, <https://nash-dom.info/94295>, (dostęp: 09.03.2023).

13 *Бойцы полка имени Кастуся Калиновского готовятся выполнять задачи в Беларуси*, <https://charter97.org/ru/news/2022/5/26/469513/>, (dostęp: 09.03.2023).

tyczną i ideową alternatywę dla „biura Cichanouskiej” i tzw. „nowej opozycji”. W lutym 2023 roku PKK i białoruska organizacja polityczna „Wolna Białoruś” na czele z Zianonem Paźniakiem¹⁴, zadeklarowały utworzenie wojskowo- politycznej struktury pod nazwą Narodowa Rada Bezpieczeństwa¹⁵. Celem Rady jest ochrona interesów narodowych Białorusi podczas wojny na Ukrainie i okupacji Białorusi przez Federację Rosyjską. W dalszej perspektywie Rada planuje odegrać istotną rolę w odrodzeniu Białorusi i zdobyciu przez nią wolności¹⁶.

Już w sierpniu 2022 roku został uformowany batalion „Terror”, który zaczął funkcjonować jako samodzielna białoruska jednostka wojskowa, działająca pod zwierzchnictwem GUR. W grudniu 2022 roku żołnierze „Teroru” wraz z innymi byłymi wojskowymi z PKK stworzyli Białoruski Korpus Ochotników. Wśród swoich celów BKO deklaruje m.in. zbrojne wyzwolenie Białorusi.

Podsumowując, białoruskie organizacje wojskowe są bardzo ważnym zasobem militarnym białoruskiej wspólnoty demokratycznej. Te jednostki, a w szczególności PKK, w przyszłości mogą stać się fundamentem przemian demokratycznych – tym bardziej, że nie ukrywają swoich celów politycznych oraz deklarują gotowość, by walczyć o wyzwolenie Białorusi.

Polityczny problem Swiałłany Cichanouskiej: próżnia ideologiczna i restrukturyzacja

Wojna na Ukrainie postawiła poważne wyzwania przed białoruską „nową opozycją”. Cały okres aktywności nowej fali białoruskiej opozycji (aż do momentu rozpoczęcia wojny) polegał na próbie pozyskania politycznego wsparcia ze strony Rosji. Swiałłana Cichanouska, jak i inni politycy, próbowali zapobiec możliwym oskarżeniom o antyrosyjskość i unikali konfrontacyjnych stanowisk w kwestiach geopolitycznych i narodowościowych. Rosja była więc rozpatrywana jako sojusznik – partner, w interesie którego leży zmiana reżimu A. Łukaszenki¹⁷. Dlatego tak drażliwy dla Rosjan temat białoruskiego odrodzenia narodowego, politycznego i ideologicznego, stawał się odległą perspektywą.

Po 24 lutego 2022 roku biuro polityczne S. Cichanouskiej oraz inne struktury, które powstały po roku 2020, próbowały uzupełnić braki ideologiczne, wykorzystując w tym celu narracje narodowe i proukraińskie. Spotkało się to jednak z wieloma trudnościami i krytyką, zwłaszcza ze strony jednego z najbardziej znanych przedstawicieli białoruskiego nurtu narodowego Zianona Paźniaka, a następnie ze strony członków pułku Kalinowskiego. Próby S. Cichanouskiej, by uzyskać uznanie ze strony Kijowa i przez to wzmocnić swoją pozycję jako jedynego przedstawiciela społeczeństwa białoruskiego, również nie odniosły sukcesu. Podobnie rzecz się miała ze staraniami, by objąć patronat polityczny nad „Kalinowcami”. Na tym etapie w środowisku białoruskiej opozycji odbywała się więc „bitwa o legitymizację” (prawo do reprezentowania narodu białoruskiego) między PKK a biurem S. Cichanouskiej.

Oprócz problemów związanych z kryzysem ideowym, nowe ośrodki opozycyjne, a zwłaszcza biuro S. Cichanouskiej, zetknęły się z poważnym kryzysem strukturalnym. Ten wyrażał się w:

- Istnieniu poważnych napięć wśród przedstawicieli „nowej fali” opozycji;

14 Zianon Paźniak – polityk i działacz społeczny, od początku procesów demokratycznych na Białorusi w 1988 roku jeden z liderów białoruskiego ruchu narodowego, założyciel antykomunistycznej i niepodległościowej partii Białoruski Front Ludowy.

15 *Позняк и полк Калиновского хотят создать Совет безопасности*, <https://www.dw.com/ru/zenon-poznak-i-polk-kalinovskogo-hotat-sozdat-sovet-bezopasnosti/a-64635111>, (dostęp: 09.03.2023).

16 Ibidem.

17 *Тихановская на Беларуска-российском диалогe – о том, какими должны быть отношения Беларуси и России*, <https://www.youtube.com/watch?v=AYQQGEX-nYI>, (dostęp: 11.04.23.)

- Spadającym zaufaniu Białorusinów do Swiatłany Cichanouskiej i sfrustrowania jej aktywnością;
- Zaostrzeniu krytyki płynącej od byłych sojuszników S. Cichanouskiej i jej najbliższego otoczenia (np. ze strony Waleryja i Weraniki Cepkała);
- Powstaniu nowych inicjatyw białoruskiej opozycji, np. Forum Demokratycznego Waleryja Cepkały.

To czynniki zmusiły biuro S. Cichanouskiej do wprowadzenia zmian w strukturze opozycji. W sierpniu 2022 roku (pięć miesięcy po rozpoczęciu kolejnej fazy wojny) S. Cichanouska powołała Zjednoczony Gabinet Przejściowy, który miał stać się ciałem koalicyjnym z szerokim przedstawicielstwem opozycji oraz mocnym jądrem militarnym. Innymi słowy, miał powstać „gabinet wojenny”. Zakładano wówczas, że wśród jego najważniejszych zadań będzie należało:

- Intensywne wsparcie dla prób budowania białoruskich jednostek militarnych (z pomocą państw Zachodu);
- Stworzenie podstaw nowej białoruskiej armii oraz innych struktur bezpieczeństwa;
- Opracowanie strategii przeciwdziałania reżimowi A. Łukaszenki i możliwego wyzwolenia Białorusi w przypadku klęski militarnej Rosji na Ukrainie;
- Przejęcie władzy w kraju i zagwarantowanie transformacji politycznej.

Odpowiedzialnym za rozwój kierunku militarnego było Przedstawicielstwo ds. Obrony i Bezpieczeństwa Narodowego, którego szefem został mianowany Waler Sachaszczyk, a za kwestie odnowienia praworządności odpowiadać miał były milicjant i funkcjonariusz GUPOPiK – Alaksandr Azarau, który stanął na czele BYPOL. Jednak mimo dużych oczekiwań i kredytu zaufania, Gabinet (a w szczególności jego blok militarny) nie osiągnął jakichkolwiek znacznych postępów, a wręcz przeciwnie, od początku jego urzędowania towarzyszyły mu liczne skandale i brak realnych wyników pracy.

Początkowo blok siłowy Gabinetu Przejściowego inicjował tworzenie białoruskich jednostek patriotycznych oraz ośrodków szkoleniowych w Polsce, aby mobilizować i szkolić Białorusinów do prowadzenia aktywności wojennej na Ukrainie i realizacji planu „Peramoha” na Białorusi. We wrześniu 2022 roku W. Sachaszczyk ogłosił plan stworzenia organizacji „Pospolite Ruszenie”, czyli grupy sportowo – edukacyjnej, należącej do struktur Zjednoczonego Gabinetu Przejściowego Białorusi. Miała ona zjednoczyć Białorusinów w celu „ochrony niepodległości Białorusi i przywrócenia praworządności na terytorium kraju”, a także odrodzenia białoruskich tradycji wojskowych. Przedstawicielstwa tej organizacji – „Horugwy”- były utworzone w Wilnie, Warszawie, Białymstoku i Wrocławiu¹⁸. Ich uczestnicy, pod okiem instruktorów, zajmować mieli się sportem, szkoleniem strzeleckim, sztukami walki i innymi kursami „specjalnymi”. Według słów A. Azarawa do „Harugwi” w pierwszych dniach ich funkcjonowania zapisało się około 800 Białorusinów¹⁹. W lutym 2023 roku W. Sachaszczyk za zgodą wojskowego dowództwa Ukrainy- utworzenie nowej białoruskiej jednostki na Ukrainie. W. Sachaszczyk przedstawił ją jako faktycznie samodzielną białoruską jednostkę militarną z bezpośrednim dowództwem oficerów białoruskich i pełnym technicznym zaopatrzeniem²⁰. Miała ona liczyć ponad 300 żołnierzy.

18 Валерий Сахашчик объявил о создании «Посполитого Рушения», <https://euroradio.fm/ru/valeriy-sakhaschik-obyavil-o-sozdanii-pospolitogo-rusheniya>, (dostęp: 10.03.2023).

19 BYPOL: В хоругви в Польше в первый день записались 800 человек, <https://d367rzjs5oyeba.cloudfront.net/ru/300462>, (dostęp: 10.03.2023).

20 В Украине создана новая воинская часть белорусов – добровольцев, <https://euroradio.fm/ru/v-ukraine-sozdaetsya-novaya-voinskaya-chast-belorusov-dobrovolcev>, (dostęp: 10.03.2023).

Tablica 1. Białoruskie struktury paramilitarne

Nazwa	Charakterystyka	Rok
Pułk Kalinowskiego	Samodzielna jednostka polityczna	2022 – do dziś
Pułk „Pagonia”	Powstał jako inicjatywa W. Prakopiewa i W. Sachaszczyka	2022
Batalion „Terror” Białoruski Korpus Ochootników (BKO)	Wyłonił się (w wyniku konfliktu) z PKK w 2022	Od końca 2022
Kampania Białoruska	Drugi korpus międzynarodowy, podporządkowany MO Ukrainy. Projekt zainicjowany przez W. Sachaszczyka	Koniec 2022 – do dziś
Stowarzyszenie Kombatantów Białoruskich	Utworzone z udziałem Andrzeja Kusznerowa	2023
Harugwy	Próba utworzenia inicjatyw parawojсковych przez BYPOL (Polska, Litwa)	2022
Pospolite ruszenie	Próba utworzenia inicjatyw parawojсковych przez W. Sachaszczyka (Polska)	2022
Organizacja „Pospolite Ruszenie”	Utworzona w roku 2023 przez uczestników inicjatyw „Harugwy” i „Pospolite Ruszenie”, jako samodzielna organizacja (Polska i Litwa).	Od 2023

Źródło: opracowanie własne.

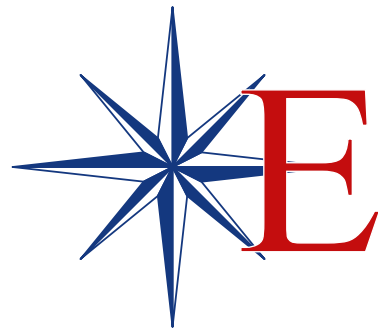
Wnioski

Kształtowanie i funkcjonowanie opozycyjnych struktur politycznych oraz paramilitarnych, można odczytywać jako pozytywne tendencje, które będą określać przyszłe procesy polityczne na Białorusi:

1. Społeczeństwo białoruskie ma dość duży potencjał otwartego i siłowego sprzeciwu wobec reżimu autorytarnego, który nabiera konkretnych instytucjonalnych zarysów (np. Pułk Kalinowskiego);
2. Białoruska wspólnota demokratyczna już na tym etapie dysponuje niemałą ilością zmotywowanych ludzi, które mają jakieś doświadczenie udziału w wojnie;
3. Zarówno w środowisku demokratycznym, jak i w obozie rządzącym, możliwość realizacji scenariusza siłowego w procesie zmian ustrojowych jest oceniana jako dość prawdopodobna;
4. W społeczeństwie białoruskim zachowany został potencjał radykalnego oddziaływania na system;
5. Trwa proces tworzenia nowych podmiotów o charakterze wojskowo – politycznym, gotowych do realizacji siłowego nacisku na reżim A. Łukaszenki;

6. Opozycja w swojej działalności próbuje zastosować systemowe podejście i być przygotowana do przejęcia władzy na Białorusi w wyniku przemian. W dniu dzisiejszym do takiej roli pretenduje Gabinet S. Cichanouskiej i Rada Bezpieczeństwa (PKK – Wolna Białoruś).
7. Bez zmiany strategii zarządzania Gabinetu może nastąpić kolejny kryzys i upadek tej struktury;
8. Ważną rolę w kształtowaniu i rozwoju białoruskich struktur paramilitarnych grają państwa koalicji antyrosyjskiej. W obecnej sytuacji warto zwiększyć wsparcie dla tych jednostek oraz wprowadzić specjalne oficerskie programy szkoleniowe dla białoruskich wojskowych i kombatantów, którzy mogliby otrzymywać zachodnią edukację wojskową;
9. W oparciu o rekomendacje białoruskich struktur politycznych państwa zachodnie (w tym Polska) mogą wypracować strategię wobec Białorusi na najbliższe kilka lat (uwzględniając różne opcje). Nie powinny one wykluczać siłowego scenariusza i możliwych starć wojennych wewnątrz Białorusi;
10. Ukraina jest rozpatrywana jako możliwy i kluczowy gracz na scenie politycznej na Białorusi po okresie powojennym. Koordynacja działalności strategicznej między oficjalnym Kijowem i białoruskimi organizacjami politycznymi w okresie przyszłej transformacji politycznej jest ważna już dziś.

ASPEKT SPOŁECZNY ZMIAN EKONOMICZNYCH W REGIONIE

Wydarzenia w sferze bezpieczeństwa, polityki i ekonomii, które rozgrywają się w trójkącie Białoruś – Rosja – Ukraina, doprowadziły do istotnych zmian w regionie, wpływając bezpośrednio na życie Białorusinów i Ukraińców. Poniższy tekst koncentruje się na kilku istotnych aspektach dotyczących ich bezpośrednio: rynku pracy w obu krajach, relacjach ekonomicznych w pasie przygranicznym, procesom migracji Białorusinów i Ukraińców do Polski oraz sytuacji migrantów z obu tych krajów w Polsce.

Dostęp do danych i informacji dotyczących omawianych tu problemów jest ograniczony. Ponadto niektóre dane (np. dotyczące poziomu ubóstwa) pozostawiają wątpliwości – z powodu celowego naginania faktów (Białoruś) lub trudności wynikających z konfliktu zbrojnego (Ukraina) – co do rzetelności przygotowania.

Tab.1. Rynek pracy w Białorusi i Ukrainie

Tabela 1. Stopa bezrobocia, proc.												
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Białoruś	5.59	5.54	5.44	5.42	5.82	5.92	5.68	4.83	4.19	4.08	3.93	4.50
Ukraina	7.86	7.53	7.17	9.28	9.14	9.45	9.65	9.00	8.50	9.15	9.82	b.d.

Źródło: Międzynarodowy Fundusz Walutowy, dane po 2020 – oceny

Jak sugerują dane udostępnione przez MFW, poziom bezrobocia w Białorusi był niższy, niż w analogicznym okresie w Ukrainie i nie przekroczył poziomu, który towarzyszył białoruskiemu kryzysowi finansowemu z 2011 r. Statystyka nie sugeruje więc, by wpłynęły nań represje po masowych protestach 2020 roku czy przystąpienie Mińska do wojny po stronie Rosji. W rzeczywistości jednak białoruskie dane dotyczące bezrobocia są zaniżane, zaś w czasach kryzysów gospodarczych władze skłaniają, szczególnie przedsiębiorstwa państwowe, do ograniczania zatrudnienia bez zwalniania pracowników. Najczęściej przyjmuje to formę przechodzenia na niepełny dzień lub tydzień roboczy. Jednak pewne negatywne skutki dla

białoruskiego rynku pracy, wynikające z rosyjskiej agresji na Ukrainę oraz polityki władz białoruskich zaczynały być widoczne pod koniec 2022 r.

Z rozmów przeprowadzonych przez dziennikarzy „Deutsche Welle” widać, że w sektorze budowlanym pojawiają się problemy z nowymi projektami, które wynikają ze skurczenia się rynku, ale także np. braku materiałów czy technologii importowanych zza granicy. Skłania to pracowników tego sektora do poszukiwania pracy głównie za granicą¹.

Wprowadzenie przez władze w Mińsku ograniczeń na wzrost cen, które pozwoliło utrzymać kontrolę nad inflacją, pogorszyło z kolei sytuację w handlu detalicznym i usługach. Same ograniczenia zmniejszyły dochód firm tego sektora, ale ich egzekucja wiąże się także z częstymi kontrolami przedstawicieli organów administracji, utrudniającymi funkcjonowanie takich firm.

Sytuacja ochrony pracy w Białorusi zawsze pozostawała wiele do życzenia. Większość organizacji pracowniczych kontrolowana jest przez podległą władzom białoruskim Federację Związków Zawodowych Białorusi. W kraju funkcjonowały jednak niezależne związki zawodowe w kilku ważnych sektorach przemysłowych (m.in. metalurgicznym, radioelektronicznym), które zrzeszone były w Białoruskim Kongresie Demokratycznych Związków Zawodowych. Pracownicy posiadali ograniczone możliwości ochrony swego zatrudnienia – większość jest zatrudniana na kontraktach czasowych, często krótkoterminowych. W Białorusi nie są stosowane w zasadzie żadne oficjalne procedury sporów zbiorowych, więc realizacja ewentualnych postulatów pracowników firm jest efektem negocjacji nieformalnych. Jednak polityczne skutki protestów w 2020 r. i ekonomiczne następstwa rosyjskiej inwazji na Ukrainę doprowadziły do dalszego pogorszenia tej sytuacji. W trakcie protestów przeciw sfałszowaniu przez A. Łukaszenkę wyborów prezydenckich niezależne związki zawodowe przyłączyły się do protestów, wzywając do strajku generalnego. Liczba członków niezależnych związków zawodowych dynamicznie się zwiększyła². Nawet członkowie państwowych organizacji związkowych uczestniczyli w protestach. Władze zareagowały na to aresztowaniami przedstawicieli związków i zmuszały władze przedsiębiorstw, by zwalniały liderów, a nawet członków tych organizacji³. Faktyczna likwidacja resztek niezależnych związków zawodowych w Białorusi nastąpiła jednak po wkroczeniu wojsk rosyjskich do Ukrainy. Ich liderzy zostali aresztowani i postawieni przed sądem, część sprzętu i dokumentów skonfiskowano po przeszukaniu biur organizacji, a większość z nich pozbawiono statusu organizacji ochrony praw pracowniczych⁴. Było to skutkiem dwóch czynników. Po pierwsze, większość niezależnych organizacji związkowych sprzeciwiała się mniej lub bardziej otwarcie rosyjskiej agresji i udziałowi w niej Białorusi. Po drugie, pozbycie się pozostałości ochrony praw pracowniczych pomagało prowadzić politykę resowietyzacji gospodarki, czyli zacieśniania centralnej kontroli nad nią.

Choć w tabeli nr 1 brak danych na temat bezrobocia w Ukrainie w pierwszym roku rosyjskiej agresji (nie podaje jej Międzynarodowy Fundusz Walutowy), to zdaniem ukraińskiego Ministerstwa Gospodarki

1 A. Петрович, *Что происходит на рынке труда в регионах Беларуси?*, DW, 31.10.2022, <https://www.dw.com/ru/normalno-nam-rabotat-ne-dadut-cto-proishodit-na-rynke-truda-v-regionah-belarusi/a-63607568>, dostęp: 13.03.2023.

2 R. Knaebel, *Under threat and unable to work, Belarusian trade unionists have taken refuge in Germany to escape prison*, Equal Times, 15.02.2023, <https://www.equaltimes.org/under-threat-and-unable-to-work?lang=en#.ZBV6rezMLvUn>, dostęp: 13.03.2023.

3 *ILO calls on Belarus President to respect workers' rights and freedoms amid protests*, International Labour Organization Press Release, 9.09.2020, https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_754965/lang--en/index.htm, dostęp: 13.03.2023.

4 *Prosecution of opposition and detention of trade union leaders in Belarus European Parliament resolution of 19 May 2022 on the prosecution of the opposition and the detention of trade union leaders in Belarus (2022/2664(RSP))*, Official Journal of the European Union, 16.12.2022, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022IP0215&from=EN>, dostęp: 14.03.2023.

wyniosło one na koniec roku ok. 30 proc.⁵. Według zastępczyni ministra Tetiany Bereżnej, od początku agresji pracę utraciło przynajmniej 5 mln osób⁶. Jak wynika z danych MFW oznacza to zasadniczy spadek zatrudnienia w ukraińskiej gospodarce i jest prawdopodobnie wynikiem zarówno zwolnień w dużych przedsiębiorstwach przemysłowych na wschodzie kraju, jak i upadku mikro- i małych przedsiębiorstw, których kondycja finansowa stopniowo się pogarsza. Na ukraińskich portalach oferujących miejsca pracy dostępnych jest kilkadziesiąt tysięcy ofert, co nie odpowiada wskazanym powyżej potrzebom.

Władze ukraińskie skupiają się raczej na różnych projektach wsparcia rozwoju biznesu, niż osób tracących pracę. Kijów organizuje programy ulgowych kredytów dla biznesu oraz wsparcia grantowego dla rozwoju istniejących już przedsiębiorstw oraz pracuje nad relokacją przedsiębiorstw z obszarów objętych działaniami zbrojnymi. Równoległe jednak władze ukraińskie ograniczają swoje działania w zakresie ochrony pracy i pomocy dla osób dotkniętych jej utratą. Symbolem tych działań była praktyczna likwidacja ochrony ze strony związków zawodowych w małych i średnich przedsiębiorstwach (zatrudniających do 250 osób), które zatrudniają większość ukraińskiej siły roboczej. Podpisana w sierpniu 2022 r. przez prezydenta Wołodomyra Zełenskiego ustawa zniósła w takich przedsiębiorstwach obowiązek zawierania porozumień zbiorowych i praktycznie uniemożliwiła ochronę pracowników przez związki zawodowe. We wcześniej wprowadzono także przepisy umożliwiające m.in. realizację tzw. kontraktów „zerogodzinowych”, pozwalających zatrudniać pracownika (i płacić mu) jedynie wówczas, gdy potrzebny jest do wykonania konkretnego zadania⁷. Ograniczono także okres i poziom wypłacania zasiłku dla bezrobotnych. Jedynym nowym projektem wspierającym bezrobotnych jest tzw. „Armia Odbudowy”, w ramach którego bezrobotni pracują przy projektach odbudowy powojennych zniszczeń.

5 O. Павлиш, *На кінець року безробіття в Україні становитиме 30% – Мінекономіки*, Економічна правда, 24.10.2024, <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/24/692987/>, dostęp: 14.03.2023.

6 *Сьогодні кожен може долучитись до великої програми відбудови України – Тетяна Бережна на Польсько-Українському економічному форумі*, Міністерство Економіки України, 20.11.2022, <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=21e94812-7fab-44e1-b8c0-2d5d544b937a&title=Sogodni>, dostęp: 14.03.2023.

7 *Ukraine's anti-worker law comes into effect*, Open Democracy, 25.08.2022, <https://www.opendemocracy.net/en/odr/ukraine-labour-law-wrecks-workers-rights/>, dostęp: 15.03.2023.

Tabela nr 2. Ekonomiczne relacje transgraniczne

Przekroczenia granicy i wydatki w Polsce								
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	IIIQ2022
Przekroczenia granicy zewnętrznej UE, mln os.	28.7	29.7	31.5	29.8	30	10.5	10.5	5.65
Białoruś, mln os.	7	7.1	8.3	7.9	7.8	2.6	2	1
Białoruś, proc.	24%	24%	26%	27%	26%	25%	19%	18%
Ukraina, mln os.	19	20.3	20.7	19.6	19.9	7.3	8.2	4.51
Ukraina, proc.	66%	68%	66%	66%	66%	70%	78%	80%
Wydatki osób przekraczających granicę zewnętrzną UE, mln PLN	9620.4	9961.3	10726.5	10464.9	10667	3623.6	3588.9	2024
Białoruś, mln PLN	2555.2	2328.8	2458.7	2431.7	2367.5	840.2	596.6	276.2
Białoruś, proc.	27%	23%	23%	23%	22%	23%	17%	14%
Ukraina, mln PLN	6483.3	7148.2	7699.1	7481.1	7734	2653.7	2940.6	1724.5
Ukraina, proc.	67%	72%	72%	71%	73%	73%	82%	85%

Źródło danych: Główny Urząd Statystyczny

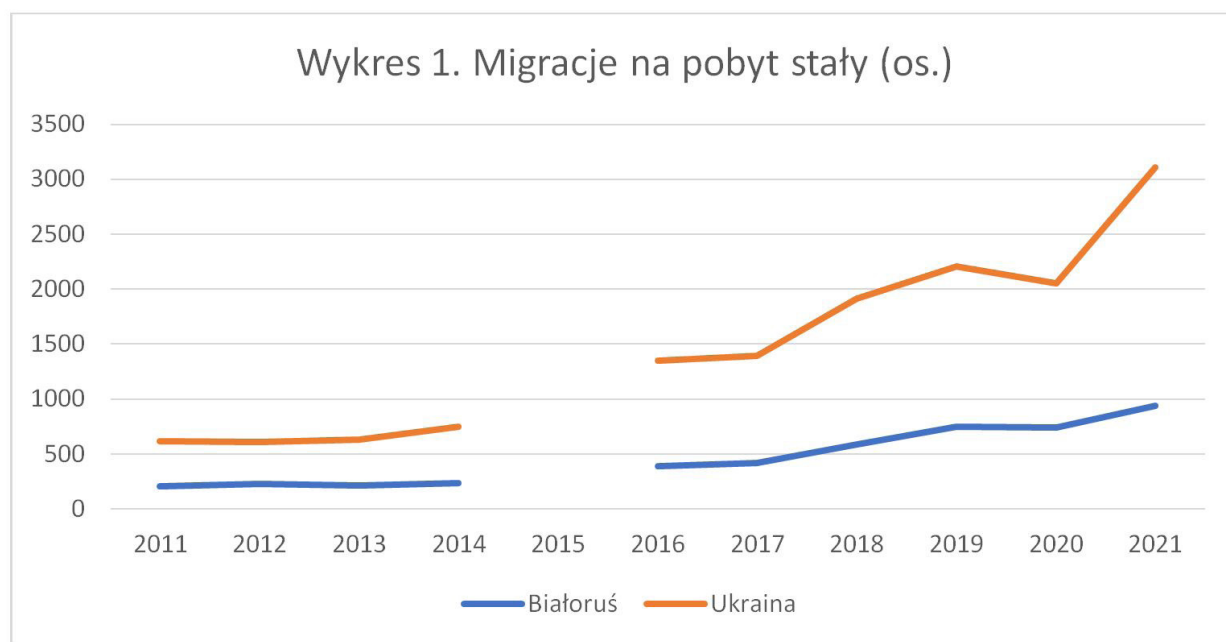
W odpowiedzi na polskie wsparcie dla białoruskich protestów w 2020 r. Alaksandr Łukaszenka podjął decyzję o wykorzystaniu migrantów z krajów Afryki, Azji i Bliskiego Wschodu do wywarcia nacisku na Polskę. Białoruskie służby rozpoczęły wspieranie nieregularnej migracji tych osób przez granicę z Polską. Władze polskie zareagowały na to wprowadzeniem w pasie przygranicznym stanu wyjątkowego, ograniczającego m.in. niektóre aspekty funkcjonowania przedsiębiorstw. Następnie Warszawa, poprzez zamykanie kolejnych przejść granicznych, zaczęła blokować także legalne możliwości przekroczenia granicy. Ostatnim krokiem była budowa muru (tzw. fizycznej bariery) na granicy z Białorusią. Na początku 2023 r. polskie władze poinformowały o zakończeniu budowy muru oraz zamknięciu przejścia granicznego w Bobrownikach. Od lutego 2023 r. jedynym otwartym punktem przekroczenia polsko – białoruskiej granicy jest przejście Kukuryki – Kozłowicze.

Sytuacja na pograniczu polsko – ukraińskim wygląda odmiennie. W porównaniu z Białorusinami obywatele Ukrainy mieli więcej swobody prawnej w przemieszczaniu się przez polską granicę (pomijam w tym tekście kwestię rozbudowy infrastruktury granicznej i jej obsługi). Dodatkowym ułatwieniem dla osób zamieszkujących pas pograniczny był fakt, że Ukraina jako jedyna z krajów sąsiadujących z Polską od wschodu, objęta jest funkcjonującym reżimem Małego Ruchu Granicznego. Pozwala on mieszkańcom tego pasa na znacznie uproszczone poruszanie się w ramach pogranicza, co może być wykorzystywane także w celach ekonomicznych. Po rosyjskiej agresji polskie władze szybko postanowiły znieść pozostałe ograniczenia w przekraczaniu ukraińskiej granicy. Do dziś sytuacja na granicy nie zmieniła się zasadniczo i obywatele ukraińscy muszą dopełniać jedynie ograniczonych formalności.

Dane przytoczone w tabeli nr 2 wskazują, że spadek liczby przekroczeń granicy przez Białorusinów i zmniejszenie ponoszonych przez nich wydatków w Polsce miały miejsce już w 2020 r. Było to więc związane z ograniczeniami przepływu osób związanych z pandemią COVID-19. Jednak fakt, że po rozluźnieniu tych ograniczeń napływ osób i pieniędzy z Białorusi nadal spadał, a przepływy z Ukrainy rosły sugeruje, że to odmienne podejścia Warszawy zmieniły procesy w sferze przygranicznej. W przyszłości okaże się, czy staną się trendem.

Migracja do Polski

Migracje Białorusinów i Ukraińców do Polski długo utrzymywały się na stosunkowo niskim poziomie, w porównaniu do innych kierunków wybieranych przez obywateli obu tych krajów. Zarówno Białorusini, jak i Ukraińcy preferowali migrację (szczególnie zarobkową) do Rosji. Trend ten uległ zmianie w latach 2014 – 2016. Pierwsza fala rosyjskiej agresji na Ukrainę w 2014 r. doprowadziła do drastycznego zwiększenia ukraińskiej migracji do krajów UE, przede wszystkim Polski. Niedługo później, bo po 2016 r., wprowadzenie ułatwień w uzyskiwaniu pozwoleń na pracę zwiększyło zasadniczo zainteresowanie Białorusinów Polską, choć Rosja pozostawała najważniejszym miejscem ich wyjazdów.

Źródło danych: Główny Urząd Statystyczny (uwaga: brak danych za rok 2015).

Istotną zmianą w kierunkach wyjazdu Białorusinów były wydarzenia 2020 r. Pierwszym ważnym momentem było podpisanie po wielu latach porozumienia o ułatwieniach wizowych między Brukselą a Mińskiem. Możliwość łatwiejszego wyjazdu do krajów UE zwiększyła zainteresowanie Białorusinów tym kierunkiem. Kolejnym etapem były represje, które nastąpiły po protestach 2020 r. Działania białoruskich służb oraz obawa przed pogorszeniem się sytuacji gospodarczej skłoniły Białorusinów do większego zainteresowania wyjazdami z Białorusi. Jednak w 2020 r. nie zanotowano zasadniczego wzrostu przyjazdów obywateli tego kraju do państw UE. Wynikało to z wprowadzenia przez różne państwa znaczących ograniczeń

we wjazdach z zagranicy, w związku z panującą pandemią COVID-19⁸. Dlatego dopiero w 2021 r. możemy zauważyć istotną zmianę w napływie Białorusinów do Polski. Trend ten został dodatkowo wzmożony po rozpoczęciu nowej fazy rosyjskiej agresji. Wykres 1. prezentuje jedynie dane dotyczące osób, które na stałe zamieszkały w Polsce. Według Urzędu ds. Cudzoziemców w połowie 2022 r. w Polsce przebywało 50 tys. osób z Białorusi, posiadających różnego rodzaju pozwolenia na pobyt. Urząd ocenia, że od stycznia 2021 r. liczba ta wzrosła o 90 proc. Białoruska migracja jest mniej więcej po równo podzielona pod względem płciowym, udział dzieci i młodzieży poniżej 20 roku życia wynosi 17 proc.⁹

Po lutowej agresji napływ migracyjny Ukraińców do Polski miał charakter gwałtowny i masowy. Według danych polskiej Straży Granicznej z marca br. od początku rozpoczęcia tej fazy rosyjskiej operacji do Polski przybyło ponad 10,4 mln obywateli Ukrainy¹⁰. Zdaniem Urzędu ds. Cudzoziemców z tej grupy 1,4 mln osób posiada obecnie ważne zezwolenia na pobyt, z czego 1 mln korzysta z ochrony czasowej, co potwierdza wydanie im numeru PESEL. Ponad 80 proc. tej grupy to kobiety, młodzież i dzieci¹¹.

Białorusini i Ukraińcy na polskim rynku pracy i w polskim systemie edukacji

Fakt że większość Białorusinów przebywających w Polsce posiada Kartę Polaka lub przebywa na tzw. wizie humanitarnej, ułatwia im podjęcie pracy. Uprawnienia związane z tymi dokumentami pozwalają podejmować pracę i zakładać biznes na takich samych zasadach jak Polacy. Polska przygotowała również program Poland. Business Harbour, który miał w zamyśle przyciągnąć do polski firmy i przedsiębiorstwa z sektora IT. Projekt ten zakończył się tylko częściowym sukcesem – większość przedsiębiorstw wybrała relokowanie się do Ukrainy.

Według danych ZUS, opartych o informacje na temat płatników składek, w 2022 r. w Polsce było ponad 98 tys. pracowników z Białorusi i stanowili oni drugą po Ukraińcach, największą grupę zagranicznych pracowników w kraju¹². Liczba ta jest wyższa, niż liczba Białorusinów mieszkających w Polsce podana na podstawie liczby zgód na pobyt wydanych przez Urząd ds. Cudzoziemców. Wynika to prawdopodobnie z faktu, że dane Urzędu nie uwzględniają np. osób, którym udało się otrzymać dokumenty pozwalające na związany z pracą pobyt tymczasowy.

Ocenia się, że w 2022 r. zarejestrowano w Polsce około 1 tys. firm białoruskich, co oznacza podwojenie liczby takich spółek, zanotowanej przed majem 2022 r. Większość z tych przedsiębiorstw aktywna jest w transporcie i logistyce, budownictwie, usługach IT, hotelarstwie oraz handlu¹³. Jak dowodzą jednak ostatnie informacje dotyczące przeprowadzania kontroli w wielu firmach transportowych, część z nich może być „martwymi duszami” lub pełnić rolę pośredników, a nie przedsiębiorstw świadczących rzeczywiste usługi.

8 Y. Petrakova, *Belarus in the Eurasian Migration System: The Challenges of the Last Decade and Their Consequences*, „Central and Eastern European Migration Review” 2022, Vol. 11, No. 1, 2022, s. 137.

9 *Obywatele Białorusi w Polsce – raport*, Urząd do Spraw Cudzoziemców, 29.06.2022, <https://www.gov.pl/web/udsc/obywatele-bialorusi-w-polsce--raport2>, dostęp: 16.03.2023.

10 *Ilu uchodźców z Ukrainy jest w Polsce*, 300Gospodarka, 18.03.2023, <https://300gospodarka.pl/news/uchodzcy-z-ukrainy-w-polsce-liczba>, dostęp: 15.03.2023.

11 *Obywatele Ukrainy w Polsce – aktualne dane migracyjne*, Urząd do Spraw Cudzoziemców, 24.02.2023, <https://www.gov.pl/web/udsc/obywatele-ukrainy-w-polsce--aktualne-dane-migracyjne2>, dostęp: 14:03.2023

12 M. Lis, *Mapa świata polskiego rynku pracy. Oto skąd „importujemy” setki tysięcy pracowników*, Business Insider, 13.11.2022, <https://businessinsider.com.pl/gospodarka/mapa-polskiego-ryнку-pracy-skad-importujemy-setki-tysiecy-pracownikow/cvgmv9z>, dostęp: 14:03.2023.

13 *Białorusini chętniej przenoszą biznesy do Polski*, Business Insider, 6.12.2022, <https://businessinsider.com.pl/biznes/bialorusini-chetniej-przenosza-biznesy-do-polski-wzrost-nastapil-po-ataku-rosji-na/g1h760v>, dostęp: 14:03.2023.

Białorusini szukają w Polsce zatrudnienia w handlu, centrach logistycznych, branżach hotelarskiej, gastronomicznej i pokrewnych. Stopniowo rośnie także napływ osób ze specjalistycznymi umiejętnościami, jak np. lekarze¹⁴.

Udzielenie Ukraińcom, na mocy pilnie uchwalonych przepisów, uprawnień do podejmowania pracy i zakładania przedsiębiorstw na zasadach takich, jakie mają polscy obywatele, pozwoliło osobom posiadającym PESEL na szybkie wejście na polski rynek pracy. Przywołane wcześniej dane ZUS wskazują, że Ukraińcy stanowią największą grupę pracowników zagranicznych w Polsce. W 2020 r. było ich ponad 744 tys.¹⁵.

Zdaniem ekspertów Polskiego Instytutu Ekonomicznego, między lutym a wrześniem 2022 r. w Polsce powstało 10,2 tys. jednoosobowych działalności gospodarczych założonych przez Ukraińców oraz 3,5 tys. spółek z kapitałem ukraińskim. Utworzone przez obywateli Ukrainy jednoosobowe działalności gospodarcze stanowiły 54 proc. podmiotów tego typu założonych w tym roku. Założone samodzielnie lub wspólnie z partnerami przedsiębiorstwa ukraińskie działają przede wszystkim w handlu, budownictwie oraz transporcie i logistyce¹⁶. Jednak niewykluczone, że wskazane powyżej zastrzeżenia, co do funkcjonowania białoruskich przedsiębiorstw w Polsce tyczyć się mogą i ukraińskich biznesmenów.

Według danych Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej z lutego 2023 r., 977 tys. Ukraińców skorzystało z uproszczonych procedur podejmowania pracy w Polsce¹⁷. A więc była to zdecydowana większość migrantów. Podjąć mieli oni pracę przede wszystkim w hotelarstwie czy gastronomii oraz innych usługach. Jak jednak podkreślają eksperci, grupa migrantów, która przybyła do Polski w 2022 r. cechuje się wyższym wykształceniem, niż przedstawiciele poprzednich fal migracyjnych. Posiadają oni także specjalistyczne umiejętności. Oznacza to prawdopodobnie, że osoby te podejmują pracę poniżej swych zdolności i wykształcenia.

Dostępne informacje na temat białoruskich dzieci uczących się w polskich szkołach są dość skąpe. Ministerstwo Edukacji i Nauki podaje, że w styczniu 2023 r. w polskich szkołach uczyło się 26 tys. Białorusinów, podczas gdy rok szkolny 2021/2022 zaczynało ich 15 tys.¹⁸. Jak informuje Urząd ds. Cudzoziemców większość przebywających w Polsce Białorusinów otrzymała pozwolenia na pobyt w oparciu o Kartę Polaka, co pozwala im na dostęp do edukacji na wszystkich poziomach (na takich samych zasadach jak Polacy). MEiN informuje o prowadzeniu programu ułatwiającego naukę języka polskiego dla białoruskich dzieci, nie jest jednak jasne, jaki jest jego zasięg i ile osób z niego korzysta.

W bieżącym roku szkolnym w polskich szkołach uczy się ok. 200 tys. ukraińskich dzieci¹⁹. Cześć umieszczono w klasach przygotowawczych, ale utrudnienia logistyczne (lokalowe, brak odpowiednio przygotowanych nauczycieli czy pomocy naukowych) sprawiły, że większość prawdopodobnie trafiła do zwy-

14 I. Nowochatko -Kowalczyk, *Białorusini w Polsce. Przyjazd do pracy w sklepach i magazynach staje się bardziej kosztowny*, Wiadomości Handlowe, 15.12.2021, <https://www.wiadomoscihandlowe.pl/arttykul/bialorusini-w-polsce-przyjazd-do-pracy-staje-sie-bardziej-kosztowny>; <https://belsat.eu/pl/news/30-10-2022-po-raz-pierwszy-od-dekad-y-do-polski-przyjezdza-wiecej-migrantow-zarobkowych-z-bialorusi-niz-do-rosji>, dostęp: 14.03.2023.

15 M. Lis, dz. cyt.

16 K. Dębkowska, U. Kłosiewicz-Górecka, A. Szymańska, A. Wejt-Knyżewska, K. Zybortowicz, *Ukraińskie firmy w Polsce po wybuchu wojny w 2022 r.*, Polski Instytut Ekonomiczny, Warszawa, 2022, s. 10-19.

17 *Ukraińcy masowo podejmują pracę w Polsce. Najnowsze dane*, Business Insider, 6.02.2023, <https://businessinsider.com.pl/gospodarka/ukraincy-na-ryнку-pracy-najnowsze-dane-zaskakuja/w5j9j47>, dostęp: 14.03.2023.

18 P. Nowosielska, P. Otto, *Nie tylko Ukraińcy. W polskich szkołach przybywa uczniów z Białorusi*, Dziennik Gazeta Prawna, 23.01.2023, <https://serwisy.gazetaprawna.pl/edukacja/arttykuly/8643008,uczniowie-z-bialorusi-w-polskich-szkolach-statystyki.html>, dostęp: 13.03.2023.

19 M. Duszczyk, *Pomiędzy dwoma kryzysami migracyjnymi: Czego się nauczyliśmy, a co może nas czekać w przyszłości*, Dziennik Gazeta Prawna, 11.11.2022, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/arttykuly/8585718,migracje-duszczyk-raport-ukraincy-granica-polsko-bialoruska.html>, dostęp: 15.03.2023.

kłych klas. Znacznie poważniejszym problemem jest fakt, że prawdopodobnie poza polskim systemem edukacji pozostaje ok. 200 tys. dzieci imigrantów²⁰. Być może część z nich korzysta z ukraińskiego szkolnictwa zdalnego. Jest to dla nich kolejny taki rok – po zawieszeniu edukacji „na żywo” w związku z pandemią COVID-19. Polska administracja unika jednak zbierania czy analizowania danych na ten temat i podejmowania na tej podstawie działań. MEiN podkreśla, że migranci nie są objęci polskim obowiązkiem szkolnym i to od rodziców zależy, czy dzieci mają kształcić się w polskim czy ukraińskim systemie.

Oddzielnym problemem, który uwidocznił napływ w krótkim czasie dużej liczby Białorusinów i Ukraińców do Polski, jest finansowanie nauki języka ojczystego (białoruskiego i ukraińskiego) dla dzieci migrantów. MEiN stoi na stanowisku, że nie obejmują ich te same zasady, co dzieci osób z mniejszości narodowych mieszkających w Polsce²¹.

Wnioski

Sytuacja społeczna Ukraińców jest obecnie znacznie trudniejsza, niż obywateli ich północnego sąsiada, co jest wynikiem rosyjskiej agresji i jej następstw ekonomicznych. Poza wspomnianymi w tym tekście problemami dotyczącymi ich będą problemy związane z psychologicznymi następstwami wojny i powojennej odbudowy, uszczerbkiem na zdrowiu, skutkami przymusowej migracji wewnętrznej czy zagranicznej. Białoruskie społeczeństwo musiało jednak znacznie dłużej mierzyć się z problemami wynikającymi z funkcjonowania w brutalnym systemie autorytarnym.

Zaskakujące jest więc to, że władze w Kijowie i Mińsku prowadzą podobną politykę w zakresie ochrony pracy, dążąc do minimalizacji ochrony pracownika, kluczowej dla poczucia stabilności społecznej. Rząd ukraiński uzasadnia to potrzebą uelastyczenia prawa pracy, które pozwoli w przyszłości na przyciągnięcie większej liczby inwestorów do Ukrainy. Natomiast dla A. Łukaszenki to element walki z niezależną częścią społeczeństwa i domykanie kontroli nad przedsiębiorstwami. Jednak skutki tych działań są zbliżone – w obu krajach ochrona pracowników znajduje się obecnie na minimalnym poziomie.

Polska znajduje się w kluczowym położeniu, by wpływać na procesy zachodzące w regionie Europy Środkowo – Wschodniej. Władze w Warszawie zdają się nie dostrzegać tej pozycji unikając prowadzenia strategicznej polityki wobec Białorusinów i Ukraińców. Przykładem tego jest polityka szkolna. Białorusini i Ukraińcy posiadają – z punktu widzenia przepisów – właściwie niezakłócony dostęp do polskiego szkolnictwa. Jednak brak aktywnego zapewnienia migrantom uczestnictwa w szkolnictwie na odpowiednim poziomie, wpłynie negatywnie na przyszłość tej grupy. Problemem, który może w przyszłości doprowadzić do napięć między etnicznych, jest również unikanie rozwiązania problemu dostępu do nauczania języków ojczystych.

Innym przykładem są działania prowadzone na białoruskim pograniczu. Polityka polskich władz doprowadziła do powstania drastycznie odmiennych sytuacji ekonomicznych na granicach z oboma wschodnimi sąsiadami. Granica z Ukrainą jest otwarta i pozwala na swobodne jej przekraczanie. Granica z Białorusią jest niemal w całości zamknięta, co skutkuje spadkiem przygranicznych relacji ekonomicznych. Jak

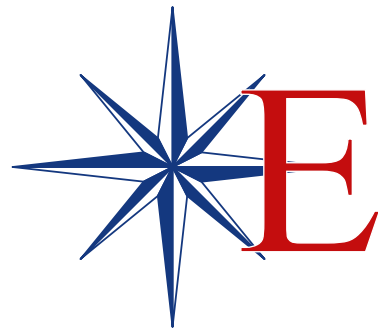
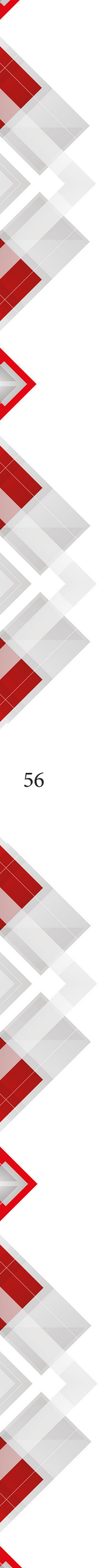
20 A. Ambroziak, „Czy ktoś zrozumiał, czy nie – okaże się później”. *Ukraińskie dzieci w polskich szkołach*, OKO.press, 30.01.2023, <https://oko.press/raport-amnesty-international-o-ukrainskich-dzieciach-w-polskich-szkolach>, dostęp: 15.03.2023.

21 *Wspólne nauczanie ukraińskiego i białoruskiego uczniów należących do mniejszości i uchodźców niezgodne z prawem*, Dziennik Gazeta Prawna, 26.01.2023, <https://serwisy.gazetaprawna.pl/edukacja/artykuly/8646120,mein-niemozliwe-wspolne-nauczanie-ukrainskiego-i-bialoruskiego-uczniow-nalezacych-do-mniejszosci-i-uchodzcow.html>, dostęp: 17.03.2023.

się wydaje polskie władze nie mają świadomości dwuznaczności tej polityki i jej wpływu na obraz Polski w społeczeństwie białoruskim.

Dobre wydają się natomiast perspektywy obecności Białorusinów i Ukraińców na polskim rynku pracy. By jednak ich potencjał został w pełni wykorzystany, niezbędne są szersze niż dotąd programy, ułatwiające adaptację się do wymogów polskich pracodawców i umożliwiające aktywne i efektywne poszukiwanie pracy.

Oleksander Shevchenko

UKRAINA – BIAŁORUŚ. DIALOGI PO ROKU WOJNY

Historyczna zmiana

Przed 24 lutego 2022 roku narody białoruski i ukraiński nigdy nie były ze sobą w stanie wojny. Częściowo wynikało to ze specyfiki historii obu narodów, które przez długi czas nie miały własnej państwowości, ale i tak była to sytuacja bezprecedensowa dla dwóch sąsiadujących narodów europejskich. Dlatego wykorzystanie białoruskiego terytorium nie tylko do ataku na Ukrainę w dniu 24 lutego 2022 roku, ale również do ciągłych ataków raketowych i wspierania wojsk rosyjskich przez ponad rok pełnoskalowej wojny, jest zmianą fundamentalną dla Europy Wschodniej. O ile rywalizacja narodu ukraińskiego z rosyjskim w tej lub innej formie trwała niemal od XII wieku¹ i jest mocno wpisana w kod kulturowy i pamięć historyczną całego regionu, o tyle współistnienie Ukraińców i Białorusinów w warunkach wojny pomiędzy sobą jest historyczną nowością dla tych narodów i tej części Europy. Po części ukraińsko – białoruską wojną można byłoby nazwać wojny Kozaków pod przewodnictwem Bohdana Chmelnickiego z wojskiem Wielkiego Księstwa Litewskiego na terytorium współczesnej Białorusi (zwłaszcza w 1654 roku, gdy Kozakom udało wziąć miasto Homel). Jednak w porównaniu do ciągłej i cały czas powtarzającej się rywalizacji Ukraińców z Rosją, to raczej epizod, który chociaż miał istotne znaczenie historyczne (wzięcie Smoleńska przez Imperium Rosyjskie). To wydarzenie nie odbiło się mocno (w perspektywie historycznej) na stosunkach Ukraińców i Białorusinów – w odróżnieniu od obecnej wojny, która już wniosła fundamentalną zmianę w stosunkach obu narodów i faktycznie stworzyła pewną nową rzeczywistość, w której będą żyły kolejne pokolenia Ukraińców i Białorusinów.

Według opublikowanego 9 marca 2023 roku badania socjologicznego ukraińskiego „Centrum Razumkova”, ponad 80% Ukraińców uważa Białoruś za stronę wojny, czyli państwo które walczy przeciw Ukrainie. Również 80% Ukraińców ma negatywny stosunek do Białorusi. Natomiast na pytanie: „Czy po zwycięstwie Ukrainy i wyzwoleniu jej terytorium popierasz całkowite zerwanie wszelkich stosunków między Ukrainą a Białorusią, aż do całkowitego zakazu wjazdu obywateli Białorusi na Ukrainę (z wyjątkiem tych, którzy ubiegają się o azyl polityczny)?”, odpowiedzi „Tak” udzieliło 46,7% Ukraińców a „Raczej

¹ Od zajęcia w 1155 roku Kijowa przez księcia rostowsko – suzdalskiego, założyciela miasta Moskwy Jurija Dołgorukiego, który dwa lata później został otruty przez kijowskich bojarów.

tak” – 22,5%. Generalnie więc za taką linią, nawet po zakończeniu wojny, opowiada się ponad 68% Ukraińców². To świadczy o zasadniczej zmianie charakteru stosunków ukraińsko – białoruskich, do której doszło 24 lutego 2022 roku, czyli w momencie przejścia pierwszych obiektów rosyjskiego sprzętu wojskowego przez granicę białorusko – ukraińską.

Tę zmianę można śmiało określić jako historyczną, gdyż tworzy ona zupełnie nowe warunki dla dalszego rozwoju historycznego naszego regionu. Wymaga również pojawienia się odmiennego podejścia i wypracowania zmienionych strategii oraz odświeżonej logiki w stosunkach dwustronnych Ukrainy i Białorusi oraz szerszych relacji w regionie Europy Wschodniej. Po ponad roku pełnoskalowej wojny takie strategie jeszcze nie zostały sformułowane, jednak w ukraińskiej przestrzeni naukowej i analitycznej już pojawiają się pewne propozycje, który mogą stać się prekursorskie w tej kwestii.

Nie da się „zamknąć”

Wyżej wspomniany sondaż nastrojów społeczeństwa ukraińskiego wobec Białorusi wskazuje, że większość Ukraińców jest nastawiona na totalne zamknięcie się na Białoruś po zakończeniu wojny. Po roku krwawej agresji oraz ciągłych uderzeń raketowych kierowanych z terytorium Białorusi, można zrozumieć to emocjonalne nastawienie. Dobrze przekazuje te emocje tekst mieszkającego w Czernihowie ukraińskiego historyka i publicysty Wołodymyra Bojka, który w połowie marca 2022 roku (czyli ok. trzy tygodnie po rozpoczęciu pełnoskalowej rosyjskiej inwazji na Ukrainę) pisał: „Teraz Białoruś jest wrogiem. Zdecydowana większość jej obywateli nie chce zmierzyć się z faktami – jest to dla nich tak wygodne. Odkrycie trudne, ale konieczne, aby lepiej zrozumieć powojenne stosunki i odpowiednio je zbudować”³. Cytat ten ukazuje nastawienie mieszkańców Ukrainy, którzy przeżyli pierwsze dni wojny (w wielu regionach było to w warunkach okupacji rosyjskiej) z jednostkami wojska rosyjskiego, które weszły z terytorium Białorusi. Z punktu widzenia tych ludzi wyżej wspomniane sformułowane przez „Centrum Razumkova” pytania, zawierające w sobie idee całkowitego zerwania stosunków z Białorusią i zakazu wjazdu Białorusinów na Ukrainę, wydają się całkiem logiczne i naturalne.

Jeśli jednak rozpatrywać tą kwestię z perspektywy bezpieczeństwa strategicznego, całkowite zamknięcie się na Białoruś nie wydaje się wyjściem gwarantującym Ukrainie bezpieczeństwo jej północnej granicy. Nawet zakładając upadek reżimu A. Łukaszenki i ustanowienie na Białorusi demokratycznego reżimu (co wcale nie jest kwestią oczywistą), będzie to demokracja w społeczeństwie, nie mającym trwałych demokratycznych tradycji. Poza tym będzie to wiązało się z naturalnymi problemami z przekształceniem białoruskiej gospodarki, która po pierwsze miałaby stać się mniej zależna od regulacji państwowych, a po drugie w dużej mierze uniezależnić się od surowców rosyjskich. W tej sytuacji aktywność Ukrainy wobec Białorusi miałaby szczególne znaczenie dla wsparcia białoruskiej demokracji, natomiast „zamknięcie się” Ukrainy na Białoruś mogłoby wzmocnić rosyjskie wpływy i doprowadzić do powrotu Białorusi w strefę wpływów Rosji. A to ponownie wytworzyłoby zagrożenie dla Ukrainy.

Podobną logiką można kierować się w przypadku, jeśli reżim A. Łukaszenki utrzyma się przy władzy lub do władzy na Białorusi dojdą inne siły lojalne wobec Rosji. W tej sytuacji Ukraina może albo stworzyć możliwości dla społeczeństwa białoruskiego, pomagając i wspierając w nim siły demokratyczne, albo igno-

2 Ставлення українців до Білорусі (лютий-березень 2023 р.), <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-ukraintsiv-do-bilorusi-liutyi-berezen-2023r>, (dostęp: 12.03.2023).

3 Нині Білорусь – ворог, <http://buk-visnyk.cv.ua/naukova-dumka/2013/>, (dostęp 12.03.2023).

rować je i nie budować dla Białorusinów alternatywy dla autorytarnych, prorosyjskich rządów. W każdym z tych scenariuszy bierność Ukrainy wobec Białorusinów zawsze jest grą na korzyść Rosji, gdyż brak działań ze strony ukraińskiej napotyka na rosyjską aktywność. Dlatego, mimo zrozumiałych emocji dużej części społeczeństwa ukraińskiego, aktywność Ukrainy wobec Białorusi jest kwestią bezpieczeństwa samej Ukrainy.

Jeszcze jedną przyczynę braku możliwości całkowitego zerwania stosunków ze stroną białoruską znajdujemy w raporcie Ukraińskiego Instytutu Przyszłości pt. „Co robić z Białorusią? Logika wpływu na kraj”. Postawioną w nim następującą tezę: „Opcja „całkowitego zerwania” stosunków nie rozwiązuje kwestii bezpiecznego współistnienia i najprawdopodobniej potrzebuje dużo czasu dla realizacji. Przyczyną jest potrzeba analizy i przekształcenia handlu. Typowym przykładem jest tranzyt rosyjskiego gazu przez Ukrainę, który nie zatrzymuje się nawet na tle aktywnych działań wojennych. To samo jest możliwe dla wielu pozycji towarowych w handlu Ukrainy i Białorusi. Poza tym opcja ta nie rozwiązuje kluczowych dla Ukrainy problemów — problemów świadomości procesów zachodzących w sąsiednim kraju i problemów bezpieczeństwa”⁴. Dlatego po roku pełnoskalowej wojny, zarówno w ukraińskim, jak i w białoruskim demokratycznym środowisku eksperckim, zaczynają się rozważania o tym, jak mają wyglądać stosunki białorusko – ukraińskie po zakończeniu wojny. Szereg spotkań odbyło się zimą 2022/2023 i przedstawiono na nich różnorodne wizje przyszłych stosunków białorusko – ukraińskich relacji dwustronnych. Oprócz tego w 2022 roku zostało opublikowanych szereg analiz, przedstawiających wizję przyszłych stosunków białorusko – ukraińskich. I choć nieraz plany te zaprzeczały sobie nawzajem, to rozpoczęcie aktywnego białorusko – ukraińskiego dialogu na poziomie eksperckim już jest dużym postępem w stosunkach dwustronnych – postępem, który jest zwiastunem całkiem nowej epoki w tych relacjach.

59

Wizje przyszłego dialogu

Autorem opublikowanego w lipcu 2022 roku wspomnianego wyżej raportu pt. „Co robić z Białorusią? Logika wpływu na kraj” jest Ihor Tyszkiewicz, białoruski politolog, pracujący w ukraińskim Instytucie Przyszłości. Ostatni rozdział raportu w całości poświęcony jest czasom powojennym i I. Tyszkiewicz proponuje w nim własną wizję dalszych stosunków ukraińsko – białoruskich. Dzieli w nim ukraińskie interesy wobec Białorusi na trzy grupy:

- Taktyczne;
- Średniookresowe;
- Strategiczne.

Do interesów taktycznych zalicza on jedyny, ale najważniejszy punkt, czyli **bezpieczeństwo**. Oznacza ono: możliwość obrony Ukrainy przed ewentualnym powtórny rosyjskim atakiem i w perspektywie uniemożliwienie podobnych ataków; wsparcie antywojennych nastrojów wewnątrz Białorusi w celu uniemożliwienia wykorzystania wojska białoruskiego oraz terytorium Białorusi w wojnie; oddalenie oficjalnego Mińska od pozycji Kremla w kwestii ukraińskiej.

Średniookresowymi interesami według I. Tyszkiewicza są interesy, których realizacja będzie możliwa w ciągu 2-3 lat po zakończeniu wojny. Wśród tych interesów wymienia on:

4 I. Тишкевич, *Що робити з Білоруссю? Логіка впливу на країну*, Український Інститут Майбутнього 2022, с. 51.

- **bezpieczeństwo wojskowo – polityczne**, czyli wpływ na elity i społeczeństwo białoruskie w celu zakorzenienia w nich świadomości, że konfrontacja z Ukrainą jest niebezpieczna dla Białorusi;
- **bezpieczeństwo ekonomiczne**, czyli uniezależnienie od importu z Białorusi, a w przypadkach kiedy jest to niemożliwe, podpisanie kontraktów, które uczyniłyby jakąkolwiek konfrontację z Ukrainą krytycznie groźną dla Białorusi;
- **bezpieczeństwo informacyjne**, czyli dostęp do informacji o procesach w białoruskiej gospodarce, polityce i życiu społecznym oraz utworzenie mechanizmu pozwalającego porównywać pozycje obywateli Ukrainy do obywateli Białorusi;
- **bezpieczeństwo polityczne**, obejmujące utworzenie kanałów wpływu i dialogu z kluczowymi grupami politycznymi na Białorusi.

Natomiast wśród strategicznych interesów Ukrainy wobec Białorusi I. Tyszkiewicz wymienia: **przewidywalność Białorusi** (podpisanie takich umów, przy których działania władz białoruskich będą zrozumiałe i przewidywalne dla Kijowa); wdrożenie **programów współpracy gospodarczej**, wzmacniających Ukrainę oraz **zmniejszenie wpływu FR na procesy wewnątrz Białorusi**.

I. Tyszkiewicz szczegółowo opisuje również własne propozycje sposobów realizowania tych celów. Rozważając jak Ukraina może obecnie wpływać na wzmocnienie własnego bezpieczeństwa w relacjach z Białorusią, analityk twierdzi, że stymulowanie w mediach ukraińskich społeczeństwa białoruskiego do przygotowania powstania jest taktyką nieskuteczną, gdyż biorąc pod uwagę obecny stan Białorusi, wiarygodność takiego planu jest niska. Może jednak wzrastać w przypadku dołączenia białoruskiego wojska do wojny, ale celem Ukrainy jest niedopuszczenie do realizacji takiego scenariusza. Poza tym po protestach 2020 roku reżim A. Łukaszenki jest przygotowany do takiego rozwoju wydarzeń, a więc nie zmieni on istotnie sytuacji wewnątrz Białorusi. Sam I. Tyszkiewicz proponuje, aby zwiększyć natężenie prac w celu stymulowania działań sabotażowych wewnątrz systemu białoruskiego, np. przekazywania informacji, częściowo partyzanckich metod walki, itp.

Zdaniem I. Tyszkiewicza kluczowym problemem w kwestii wywierania wpływu na Białoruś jest brak zrozumienia przez oficjalny Kijów stanu społeczeństwa białoruskiego i specyfiki pola informacyjnego na Białorusi. Według niego około 25% Białorusinów jest aktywnie opozycyjnych i gotowych protestować przeciw A. Łukaszence, natomiast 25% to aktywni zwolennicy A. Łukaszenki. Pozostałe 50% to neutralna większość, z którą właśnie należy pracować, mając świadomość w jakiej informacyjnej przestrzeni żyje. Dlatego I. Tyszkiewicz proponuje pracować z tą większością, korzystając z terminów wprowadzonych przez rosyjską i białoruską propagandę, czyli nie mówić o „europejskich wartościach”, które wybrała Ukraina, lecz o szkodliwości „wschodniej orientacji” Białorusi; nie mówić o szkodliwości wojny jako takiej, lecz o utraconym przez tę wojnę komforcie Białorusi. itp.⁵. Raport aktualnie można nazwać najbardziej szczegółowo dopracowanym dokumentem systemowym, opisującym możliwy scenariusz rozwoju stosunków ukraińsko – białoruskich.

Jeszcze jednym analitykiem ukraińskim, który pisał o przyszłości ukraińsko – białoruskiego dialogu jest Jewhen Mahda, politolog i dyrektor Instytutu Polityki Światowej, który zaproponował inicjatywę pt. „szlak w 1000 kroków”. We wrześniu 2022 roku J. Mahda pisał: „Rosja aktywnie promuje tezę o *trójjedynym narodzie słowiańskim*, którą głosi również Łukaszenka. W tym schemacie, który pojawił się w XIX wieku, Białorusini i Ukraińcy NIGDY nie będą równi Rosjanom. Jej fałszywość i szkodliwość jest oczy-

5 Ibidem, c. 60-65.

wista, dlatego w stosunkach z Białorusią warto szukać formuły dobrego sąsiedztwa, unikając nadmiernego sentymentalizmu.

Powinniśmy budować dialog w oparciu o następujące fakty:

– Ukraińcy i Białorusini nigdy ze sobą nie walczyli, Ukraińska Republika Ludowa starała się nawet wspierać Białoruską Republikę Ludową.

– Białorusini to nie *Rosjanie z piętnem jakości*, jak powiedział Łukaszenka, wielu z nich dobrze rozumie, czym i jak żyje Europa.

– Reżim policyjny na Białorusi skutecznie ogranicza możliwości protestu przeciwko działaniom Łukaszenki i jego ekipy.

– W rzeczywistości dopiero poza granicami Białorusi jej obywatele podejmują aktywność społeczną i polityczną, wyrażają własne stanowisko.

– Alaksandr Łukaszenka ponosi pełną odpowiedzialność za współudział w agresji na Ukrainę, natomiast większość obywateli Białorusi nie popiera wojny Rosji z Ukrainą.

– Próby przeciwdziałania rosyjskim działaniom przeciwko Ukrainie miały miejsce na terytorium Białorusi, ale na Ukrainie są one praktycznie nieznanne.

– Oficjalne stanowisko Republiki Białoruś nie odzwierciedla poglądów setek tysięcy jej obywateli przebywających poza granicami kraju.

Dlatego proponujemy rozpoczęcie *szlaku 1000 kroków* pomiędzy zainteresowanymi przedstawicielami społeczeństwa ukraińskiego i białoruskiego – ludźmi pracującymi w branży mediów, postaciami kultury, biznesmenami. Nawet bez przedstawicieli władz ukraińskich, ale z różnymi przedstawicielami białoruskiej opozycji, 1000 kroków to nie tylko przypomnienie długości granicy między Ukrainą a Białorusią, ale także świadectwo przykrego faktu: mało, bardzo mało wiemy o sobie nawzajem. Tylko tworząc fundament stosunków dwustronnych, możemy mieć nadzieję na pozytywne zmiany w stosunkach między Białorusią a Ukrainą”⁶.

W odróżnieniu od I. Tyszkiewicza, J. Mahda skupia się na oddzieleniu reżimu A. Łukaszenki od społeczeństwa białoruskiego oraz podkreśla potrzebę rozpoczęcia dialogu pomiędzy dwoma społeczeństwami na poziomie społeczeństwa obywatelskiego, nawet w warunkach nieobecności podczas takich rozmów władz ukraińskich.

Taki dialog rzeczywiście rozpoczął się (choć nie w ramach inicjatywy J. Mahdy) zimą 2022/2023, kiedy to odbyło się kilka dyskusji i okrągłych stołów na tematy przyszłości stosunków białorusko – ukraińskich:

- 9 – 11 grudnia 2022 roku – ukraińsko – białoruskie forum ekspertów we Lwowie⁷;
- 6 lutego 2023 roku – prezentacja wyników foresight – sesji „Białoruś 2030” w Kijowie⁸;
- 8 lutego – okrągły stół „Platforma Białoruska: publiczna rozmowa o przyszłości” w Kijowie⁹;

6 *Україна та Білорусь. Дорога у тисячу кроків*, <https://zahidfront.com.ua/news/Ukrayina-ta-Bilorus-Doroga-u-tisyachu-kroktiv.html?fbclid=IwAR20hXtQ8xZgE55uX20R8Q6G19PM3U5GVEthpR7sAqb6nZ5fcRIEUDkprbo>, (dostęp: 13.03.2023).

7 *Українсько-білоруський експертний форум: про спільні інтереси й часто брак взаєморозуміння*, <http://prismua.org/20398765890-2/>, (dostęp: 15.03.2023).

8 *Навіщо експерти моделювали майбутнє Білорусі і що з цього вийшло*, <https://zahidfront.com.ua/news/Navishho-eksperti-modelyuvai-majbutnye-Bilorusi-ta-shho-z-cogo-vijshlo.html>, (dostęp: 15.03.2023).

9 *Майбутнє білорусько-українських відносин*, <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3664840-majbutne-biloruskoukrainskih-vidnosin.html>, (dostęp: 15.03.2023).

Szczególnie ciekawą inicjatywą był okrągły stół „Platforma Białoruska: publiczna rozmowa o przyszłości”, która stała się miejscem wymiany zdań (nieraz dość ostrych) pomiędzy ukraińskimi i białoruskimi badaczami stosunków dwustronnych, przedstawicielami Pułku Kalinowskiego, Zjednoczonego Gabinetu Przejściowego, a nawet Ministerstwa Kultury i Polityki Informacyjnej Ukrainy. W trakcie okrągłego stołu występowali również wyżej wspomniani I. Tyszkiewicz i J. Mahda, ale oprócz nich warto wspomnieć wystąpienie ukraińskiego historyka Pawła Hai-Nyżnyka, którego opinia, choć dość radykalna, również odzwierciedla nastroje części społeczeństwa i pewnego grona ekspertów ukraińskich. P. Hai-Nyżnyk stwierdził mianowicie, że Ukraina powinna zmusić białoruską opozycję do zjednoczenia i się oraz sformować w Kijowie rząd białoruski na uchodźstwie. Poza tym – jego zdaniem – Ukraina musi budować wyzwolenie siły Białorusi, które nie byłyby częścią Sił Zbrojnych Ukrainy. Ich celem byłoby przejście przez granicę i rozpoczęcie walkę z reżimem A. Łukaszenki wewnątrz Białorusi. „Bez tego żadnej wolnej Białorusi nie będzie” – stwierdził P. Hai-Nyżnyk. Jednak nawet w przypadku wyzwolenia Białorusi, zdaniem tego ukraińskiego historyka, białoruskie społeczeństwo jest w takim stanie, że może wybrać „nowego Łukaszenkę”. Dlatego uważa on, że Ukraina musi wymagać powstania własnych baz wojskowych na terytorium Białorusi, wprowadzenia własnych instruktorów w wojsku białoruskim oraz własnych doradców w rządzie białoruskim, uchwalenia nowej konstytucji oraz specjalnego statusu federacji dla regionów z dużą liczbą Ukraińców (Homelszczyzna, Obwód Brzeski)¹⁰. Tak radykalna postawa wywołała krytykę ze strony I. Tyszkiewicza, który zapytał: „Jeśli mówi się o ustroju federalnym, w czym odróżniacie się od Moskali?”¹¹.

Jeszcze jednym ważnym momentem tego spotkania była ostra krytyka, z którą spotkali się przedstawiciele Ministerstwa Kultury i Polityki Informacyjnej Ukrainy. Podczas swojego wystąpienia szef Departamentu Polityki Informacyjnej oświadczył, że nie mając oficjalnego stanowiska Ukrainy, nie może on go przedstawiać. Poza tym stwierdził, że jest potrzebne utworzenie środowiska eksperckiego, które da ministerstwu możliwość tworzenia mapy drogowej¹² współpracy ministerstwa z ekspertami ds. Białorusi. Reagując na to wystąpienie P. Hai-Nyżnyk powiedział, że bardzo dziwnie jest usłyszeć, że w dziewiątym roku wojny ministerstwo czeka, aż eksperci stworzą platformę, zamiast zbierać informacje i proponować własne inicjatywy. Wsparł go I. Tyszkiewicz, który stwierdził, że „prawdę mówiąc to forum powinno organizować Ministerstwo Kultury i Polityki Informacyjnej”¹³. Spór, który ujawnił się w trakcie forum białorusko – ukraińskiego wskazuje na jeszcze jeden poważny (a może – najważniejszy) problem z polityką ukraińską wobec Białorusi – brak wypracowanej strategii.

Brak strategii jako największy problem

Analizując różnorodne scenariusze stosunków ukraińsko – białoruskich, łatwo jest zauważyć, że wspólnym mianownikiem dla wszystkich ukraińskich i białoruskich analiz – niezależnie od podejścia do innych kwestii – jest uznanie faktu, że **Ukraina nie ma strategii wobec Białorusi**. Podczas okrągłego stołu „Platforma Białoruska: publiczna rozmowa o przyszłości” mówił o tym m.in. przedstawiciel Pułku Kalinowskiego Andriej Szeuczyk: „Póki walczymy, póki się uczymy, mamy pewne nadzieje, ale nie mamy żadnej strategii, nie mamy ani jednego zdania, ani jednego słowa o tym, co Ukraina robi z Białorusią. Nie ma ta-

10 *Майбутнє білорусько-українських відносин*, <https://www.youtube.com/watch?v=aObh8jvfkGY>, (dostęp: 15.03.2023).

11 Ibidem.

12 Ibidem.

13 Ibidem.

kiej rzeczy. Musimy mieć plan działania. Kiedy nie ma takiego planu, o czym możemy rozmawiać? To znaczy, że nie możemy ani czegoś poprawić, ani wyrazić na ten temat naszej opinii, bo ten temat nie istnieje”¹⁴.

Brak wyraźnej i jasnej ukraińskiej strategii wobec Białorusi tworzy problemy dosłownie na wszystkich poziomach. Politycy wykorzystują kwestię białoruską do realizacji celów taktycznych, chcąc zdobyć jak największą sympatię wyborców. Urzędnicy średniego i niskiego szczebla, nie mając ogólnych wytycznych, na który można opierać się przy rozwiązywaniu problemów dotyczących Białorusi, wolą postępować doraźnie i nie mają własnej wizji lub linii politycznej w tej kwestii. Natomiast mieszkający na Ukrainie Białorusini mają ciągle problemy z korzystaniem z usług bankowych i legalizacją pobytu a białoruscy wolontariusze i żołnierze, walczący na froncie, nie mają wiedzy co do dalszych planów Ukrainy, co powoduje wzmożenie niepewności w przyszłości. Nawet przedstawiciele białoruskiego społeczeństwa obywatelskiego nie mają z kim prowadzić dialogu po stronie ukraińskiej, gdyż wszystkie propozycje dialogu z władzami ukraińskimi pozostają zignorowane.

Aktywizacja dialogu na poziomie eksperckim zimą 2022/2023 jest wskaźnikiem pozytywnym, jednak należy zastrzec, że te przedsięwzięcia były zorganizowane przez organizacje społeczeństwa obywatelskiego, a nie przez państwo ukraińskie. Bez wsparcia państwa środowisko eksperckie może jedynie w pewnej mierze wpłynąć na opinię publiczną lub uruchomić pewien dialog społeczny na temat Białorusi, jednak te możliwości są bardzo ograniczone. Aktywizacja nie jest skutkiem stymulowania tego procesu przez państwo ukraińskie, lecz raczej skutkiem zrozumienia przez środowisko eksperckie konieczności rozpoczęcia rozmów. „Dzisiaj zaczynamy mówić o naszych stosunkach międzypaństwowych nawet nie od zera, ale właściwie od minusa¹⁵” – w taki sposób zaczął białorusko – ukraińskie forum eksperckie we Lwowie prorektor Ukraińskiego Katolickiego Uniwersytetu Ołeh Turij. I te słowa dobrze pokazują charakter tych rozmów – po roku wojny białoruscy i ukraińscy eksperci muszą faktycznie poznawać siebie na nowo. Państwo pozostaje jednak w tej kwestii bierne, a więc nie powinno się spodziewać szybkiego postępu w tej sprawie.

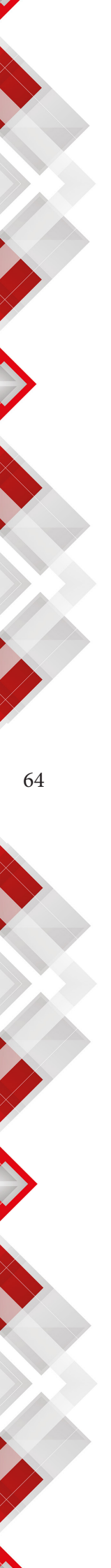
Podsumowanie

Stan dialogu białorusko – ukraińskiego po roku wojny wskazuje na to, że bieg historii jest na tyle szybki, iż ani społeczeństwo, ani tym bardziej państwo nie są w stanie za nim nadążyć. Oczywiście w tym czasie najważniejsza walka ma miejsce na froncie i to na tej walce jest i powinna być skupiona cała uwaga. Dialog dyplomatyczny w naturalny odchodzi na dalszy plan. To jednak nie zmienia faktu, że brak wyznaczonej twardej linii w polityce oficjalnego Kijowa wobec Białorusi tworzy szereg, wspomnianych powyżej problemów.

Po zakończeniu wojny, kiedy zagrożenia wojskowego już nie będzie, znaczenie tych wszystkich problemów tylko wzrośnie i stworzy nowe kwestie pomiędzy państwem i społeczeństwem ukraińskim a społeczeństwem białoruskim, którego przedstawiciele będą obecni wewnątrz Ukrainy, na uchodźstwie w innych krajach i na samej Białorusi. Brak określonej strategii i sprecyzowania ukraińskich interesów wobec Białorusi może być źródłem kryzysu politycznego w stosunkach międzypaństwowych, niezależnie od tego czy dojdzie w Mińsku do zmiany władzy na rząd proeuropejski, czy na kolejny rząd prorosyjski.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ В УКУ відбувся білорусько-український експертний форум імені князів Острозьких, <https://ucu.edu.ua/news/v-uku-vidbuvsya-bilorusko-ukrayinskyj-ekspertnyj-forum-imeni-knyaziv-ostrozkyh/>, (dostęp 15.03.2023).

Ryzyko pojawienia się tych różnorodnych kryzysów naturalnie może odbić się na partnerach Ukrainy w Trójkącie Lubelskim i sąsiadach Białorusi, czyli na Polsce i Litwie. Po raz kolejny Ukraina może stać się „słabym ogniwiem” we wspólnej polityce demokratycznych sąsiadów wobec Białorusi. Dlatego wydaje się, że w ramach Trójkąta Lubelskiego i Polska i Litwa mogłyby w przyszłości stać się pewnego rodzaju mediatorem w dialogu pomiędzy władzą ukraińską a przedstawicielami Zjednoczonego Gabinetu Przejściowego Białorusi oraz zaproponować ukraińskim władzom strategię wspólnej polityki Trójkąta Lubelskiego wobec Białorusi. Taka koncepcja mogłaby zastąpić konieczność wypracowania ukraińskiej strategii i z uporządkowałyby ukraińską politykę wobec Białorusi. To ułatwiłoby dalszy dialog pomiędzy środowiskiem eksperckim a społeczeństwem obywatelskim Ukrainy i Białorusi.

AUTORZY

Grupa Analityczna „BIAŁORUŚ-UKRAINA-REGION”, działająca przy Studium Europy Wschodniej UW, powstała w 2020 roku jako odpowiedź na wydarzenia, rozpoczęte w sierpniu 2020 roku w Białorusi. Głównym celem Grupy jest analiza zjawisk zarówno wewnątrz krajowych, jak i regionalnych, na różnych płaszczyznach: zmiany systemu, polityki, gospodarki, społeczeństwa, kultury, relacji międzynarodowych. Od początku swojego istnienia Grupa nosiła tytuł „Białoruś w regionie”, natomiast po lutym 2022 roku fokus zainteresowań ekspertów i ekspertek Grupy w sposób naturalny znacząco rozszerzył o zagadnienia ukraińskie, i w październiku 2022 roku nazwę Grupy zmieniono na „BIAŁORUŚ-UKRAINA-REGION”. Pierwszym kierownikiem Grupy był amb. Jerzy Marek Nowakowski, a od października 2022 jest nim prof. Henryk Litwin. Grupa składa się z ekspertów i ekspertek o uznanym dorobku naukowym i analitycznym z Polski, Białorusi, Litwy i Ukrainy. Prace zespołu rozpoczęły się pod koniec grudnia 2020 roku. Grupa Analityczna działa na zasadzie think – tanku, a przy opracowaniu poszczególnych zagadnień są zapraszani doświadczeni eksperci z danej dziedziny.

Jarosław Książek – dyplomata, konsul, obecnie pracownik Departamentu Strategii Polityki Zagranicznej MSZ. Z wykształcenia historyk, absolwent Instytutu Historycznego UW. Jako dyplomata/konsul pracował m.in. na Ukrainie (Charków), w Rosji (Moskwa) i na Białorusi (Brześć, Grodno). Obecnie zajmuje się problematyką Białorusi (jest koordynatorem działań dotyczących tego kraju w SEW UW), a także i Ukrainy. Autor wielu publikacji związanych z historią i współczesnością tych krajów. Inicjator i współorganizator przeprowadzanej od 2017 r. (początkowo w Konsulacie Generalnym RP w Grodnie na Białorusi) konferencji pt. „Polacy na Białorusi od końca XIX w. do początków XXI w.”.

Henryk Litwin – historyk i dyplomata. Od 1991 w MSZ. Był m.in. ambasadorem RP w Mińsku (2007 – 2020) i Kijowie (2011 – 2016). Dr hab., prof. Uniwersytetu Warszawskiego, pracownik naukowy i dydaktyczny Studium Europy Wschodniej. W dorobku ma badania dotyczące działań dyplomacji papieskiej w Europie Środkowo-Wschodniej w XVI i XVII w., dziejów szlachty ruskiej w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w okresie 1569 – 1648 oraz polskiej myśli politycznej drugiej połowy XV i początków XVI w. Zajmuje się też edytorstwem źródeł historycznych.

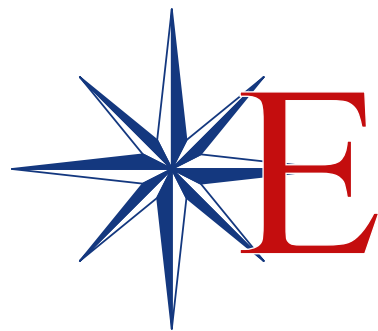
Natalia Mazur – prawniczka i badaczka praw człowieka i prawa migracyjnego. Interesuje ją zwłaszcza status prawny migrantów przebywających na terytorium w Rzeczypospolitej Polskiej po rozpoczęciu pełnoskalowej inwazji Rosji na Ukrainę oraz sytuacja społeczno-prawna na Białorusi po 2020 roku.

Justyna Olędzka – adiunkt na Wydziale Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu w Białymstoku, członkini grupy analitycznej BIAŁORUŚ – UKRAINA – REGION oraz zespołu Belarus2020 – Ukraine2022 (www.by-ua-studium.pl). Autorka kilkudziesięciu artykułów naukowych i prac analitycznych, poświęconych obszarowi poradzieckiemu. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół problematyki: legitymizacji i delegitymizacji przywództwa, propagandy i dezinformacji oraz inżynierii społecznej.

Oleksandr Shevchenko – politolog, analityk polityczny, dziennikarz i pracownik naukowy Uniwersytetu Warszawskiego. Zastępca redaktora naczelnego portalu psz.pl i redaktor naczelny magazynu „Obóz”. Redaktor rubryk „Białoruś po tygodniu” i „Ukraina po tygodniu” na portalu by-ua-studium.pl. Ekspert grupy analitycznej BIAŁORUŚ – UKRAINA – REGION. W sferze jego zainteresowań naukowych leży problematyka stosunków polsko – ukraińskich, białorusko – ukraińskich oraz temat sojuszy regionalnych w Europie Wschodniej.

Pavel Usov – doktor politologii i filozofii. Obszary jego zainteresowań naukowych i badań to: geopolityka, propaganda, reżimy polityczne i zagadnienia transformacji w krajach Wspólnoty Niepodległych Państw. Autor ponad 500 artykułów naukowych i prac analitycznych w języku polskim, angielskim, białoruskim i rosyjskim. Od 2021 roku jest wykładowcą na Uniwersytecie Warszawskim i członkiem Grupy Analitycznej „BIAŁORUŚ-UKRAINA-REGION”, działającej przy Studium Europy Wschodniej (UW).

Kacper Wańczyk – od 2007 do 2020 roku pracował w Ministerstwie Spraw Zagranicznych jako kierownik sekcji Ukrainy i Mołdawii w Departamencie Wschodnim oraz kierownik Wydziału Polityczno-Ekonomicznego Ambasady RP w Mińsku. W 2020 r. rozpoczął studia doktoranckie w Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie. Członek Grupy Analitycznej „BIAŁORUŚ-UKRAINA-REGION”, działającej przy Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego. Od 2022 roku analityk ds. Eurazji w „Polityka Insight”.

STUDIUM EUROPY WSCHODNIEJ **UNIwersYTET WARSZAWSKI**
Pałac Potockich, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa
Tel. 22 55 22 555, fax 22 55 22 222, e-mail: studium@uw.edu.pl; www.studium.uw.edu.pl

---